

socialno delo

letnik 35 - junij 1996 - št. 3

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Izdajateljski svet

Vika Bevc

Vito Flaker

Anica Kos

Blaž Mesec (predsednik)

Pavla Rapoša Tajnšek

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredništvo

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)

Srečo Dragoš (raziskave)

Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana

tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122

e-pošta socialno.delo@uni-lj.si

Strokovni svet

Franc Brinc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Tanja Renner

Bernard Stritih

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1995).

Časopis finančno podpirata Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: *Paco, Ljubljana*

O razmerju med socialnim delom in politiko smo v tem časopisu že precej pisali, a tema seveda še zdaleč ni izčrpana, in sicer prav zaradi tega, ker se to razmerje zmerom znova vzpostavi v sami vsakdanji praksi socialnega dela. »Politika« tu ne pomeni zgolj območja politične moči, ki tako ali drugače regulira prakso, temveč pomeni zlasti politično prakso kot nujni in bistveni sestavni del vsakega prizadevanja za izboljšanje položaja pomoči potrebnih ljudi, ki presega dajanje miloščine. Pa celo slednje ima svoje mesto v političnem univerzumu, kakor nas pouči zgodovina.

In tu je dejansko ključ: če govorimo o »prizadevanju za izboljšanje položaja pomoči potrebnih ljudi«, ne smemo pozabiti, (1) da so bili »pomoči potrebni« ali »ogroženi«, kakor jim včasih rečemo, v zgodovini pogosto identificirani kot tisti, ki pravzaprav ogrožajo (bodisi družbeni red bodisi vsaj »občutek za red«), (2) da je definicija »boljšega položaja« povsem odvisna od prevladujočih vrednosti v danem družbenem-političnem sistemu in (3) da ima vsako »prizadevanje« svoje motive, pri čemer so bolj od deklariranih pomembni tisti, ki jih določa sam položaj subjekta »prizadevanja« in ki vzvratno vplivajo na njegov položaj. Pri tem pa je »prizadevanje za izboljšanje položaja pomoči potrebnih ljudi« pravzaprav ena od prijaznejših opredelitev področja...

Marsikaj o tem zvemo iz članka Vita Flakerja, ki se ukvarja z zgodovino »totalne ustanove«. Povezava med »dajanjem pomoči« in političnim poljem se redko pokaže tako jasno kakor tedaj, ko pogledamo, kako so te stvari nastajale, kako so se oblikovali koncepti, kako so stvari, ki jih imamo danes za samoumevne oblike pomoči, spočetka merile drugam... Razlikovanje »pomoči potrebnih« od vseh drugih (podložnikov, državljanov itn.) je vpeto v politični diskurz, hkrati pa razlikovanje med njimi samimi, naj bo (strokovno) še tako razdelano, nikoli ne postavi pod vprašaj, kaj šele odpravi tistega, kar jih v tem diskurzu ideološko poenoti: njihove »drugačnosti«.

Če torej to razlikovanje definira politični status »pomoči potrebnih«, se pravi, razmerje moči, v katerem so slednji vedno pač le sprejemniki pomoči in že s tem potisnjeni v podrejen položaj, potem bo pot za spremembo tega razmerja prav politična emancipacija. »Politična« v tem smislu, da vzpostavi politično delovanje, katerega namen je prepričati, da bi mehanizmi stigmatizacije in diskriminacije po inerciji delovali naprej, in omogočiti, da bi subjekti emancipacije prišli do besede in ne bili več odvisni zgolj od politične volje takih ali drugačnih oblasti, ki urejajo za te subjekte življenjsko pomembne zadeve. Politična emancipacija psihiatričnih pacientov se je pri nas začela z vzpostavitvijo (in konceptom) (samo)zagovorništvu, ki se začne s tem, da ljudje spregovorijo o svojih izkušnjah s službami za duševno zdravje in da to dobi ustrezno težo pri oblikovanju in spreminjanju teh služb. V tem je pomen raziskave, o kateri v svojem članku poroča Tanja Lamovec.

S politično emancipacijo je očitno v tesni zvezi tudi poklicna etika, kolikor je cilj slednje varovanje (prav) uporabnikov, saj je ena najbolj bistvenih pravic uporabnikov ta, da se njihove pripombe, ugovori, predlogi itn. slišijo. Tudi če poklicna etika na prvi pogled ni več tako odvisna od politike, kakor je bila npr. v realnem socializmu (spomnimo se sovjetske psihiatrije), neka zveza ostaja, zlasti pa ostaja vprašanje, koliko je v to etiko vključena odgovornost do uporabnikov. Da bi to dosegli, uporabniki dejansko nimajo druge poti, kot da s pomočjo politične emancipacije postanejo sogovornik stroke. Seveda pa vsa stvar v praksi nikakor ni brez protislovij in dvoumnosti; to na primeru pokaže Srečo Dragoš. Najbrž ni ključa, po katerem bi lahko enkrat za vselej uredili ta razmerja, zato je poklicna etika, prav kakor politična emancipacija, videti trajen in odprt projekt.

Zelo opazna je politična razsežnost rasističnih, nacionalističnih ipd. ideologij, ki se manifestirajo npr. v napadih na priseljence ali druge marginalizirane družbene skupine. V Nemčiji imajo s tem pojavom, ki tudi pri nas ni neznan (vendar je v socialnem delu precej neraziskan), že precej izkušenj, zato objavljamo prispevek, ki ga je za lansko

mednarodno številko tega časopisa napisala berlinska psihologinja Birgit Rommelspacher. Pojav ima strahovite implikacije za socialno delo, saj od socialnih delavk in delavcev zahteva, da kaj ukrenejo proti njegovim vzrokom, če nočejo venomer le naknadno gasiti požarov, ki niso zgolj metaforični.

...vse to, kar se dogaja v našem času, je posledica tega, da smo se odrekli svojim koreninam. ...

...vse to, kar se dogaja v našem času, je posledica tega, da smo se odrekli svojim koreninam. ...

...vse to, kar se dogaja v našem času, je posledica tega, da smo se odrekli svojim koreninam. ...

...vse to, kar se dogaja v našem času, je posledica tega, da smo se odrekli svojim koreninam. ...

Vito Flaker

ROJSTVO TOTALNE USTANOVE IN RACIONALIZACIJA DOBRODELNOSTI V DOBI RAZUMA

UVOD

Totalna ustanova je bila in v marsičem še vedno je prevladujoči način obvladovanja obrobnih družbenih skupin. Čeprav so bile v času prevlade totalne ustanove vedno znane tudi druge oblike skrbi, varstva, nadzorovanja in kaznovanja, je sila totalne ustanove prežemala vse ostale oblike, bodisi po eni strani kot disciplinska grožnja slehernemu posamezniku, bodisi kot izhod v sili ali končna rešitev mnogih družbenih problemov. V čas njegovega rojstva se bomo vrnili z namenom, da bi raziskali nekatere vidike delovanja totalne ustanove, ki se zdijo v deinstitutionalizacijskih diskusijah zanemarjeni.

SREDNJEVEŠKE OBLIKE SKUPNEGA BIVANJA IN SODOBNA TOTALNA USTANOVA: PODOBNOSTI IN RAZLIKE

Če primerjamo konstrukcijo vsakdanjega življenja v sodobni totalni ustanovi (Goffman 1961) in srednjeveške oblike bivanja (Duby 1988), bomo našli veliko podobnosti in nekaj razlik. Dominantni obliki bivanja v tistem času — dvor¹ in samo-

stan² — delita večino značilnosti s sodobno totalno ustanovo:³ zaprtost, gregarno življenje, totalno zajetje vseh vidikov življenja, odsotnost intimnosti, hierarhično moč upravljanja z ljudmi, binarnost dveh razredov prebivalcev (gospodarjev in služabnikov), dialektiko med zunaj in znotraj (med divjino in zavetjem v dvorih in med profanim in svetim v samostanih), kodeks notranjega vedenja, ceremonije, delitev prostora, iniciacijsko procesiranje ljudi, odvisnost od avtoritete in skrbniški odnos do varovancev, zatiranje neodvisnih gospodinjestev, dvoumen status dela, na dvorih najdemo celo sekundarne prilagoditve in podtalno življenje, kakršne Goffman opisuje v sodobnih totalnih ustanovah. Sicer pa je samostan bolj kakor dvor podoben sodobni totalni ustanovi in je bil dejansko verjetno bolj neposredna inspiracija tvorcem institucionalnih sistemov moderne družbe. Pravila, ki obvladujejo ritem življenja in kaos skupine, ideologija, ki je v rabi kot interpretativni okvir slehernemu dogodku, ideologija dela, dejstvo, da je samostan prostor, v katerega se vstopi, ne pa rodi, v katerem poteka tako kariera kot preoblikovanje

¹ Dvor je bil prevladujoč način nastanitve v zgodnjih srednjeveških obdobjih (Duby 1988:12-13). V članku se beseda *dvor* ne nanaša na dvor(c)e visokega plemstva kasnejših obdobj srednjega veka temveč na vse oblike ograjenih bivališč, kjer so ljudje živeli kolektivno.

² V zgodnjem srednjem veku ni bilo veliko drugih oblik bivanja. Za nas sta gotovo zanimiva gobavišče in srednjeveški špital, ki sta tudi vplivala na nastanek sodobne totalne ustanove. Srednjeveška gobavišča so edini prostor srednjega, ki je po svoji funkciji odlagališča ljudi, primerljiv s sodobnimi totalnimi ustanovami, medtem ko je špital opravljal funkcijo gostišča za tujce in potopotnike, ne da bi jih bilo treba vključiti v skupnost, kjer so gostovali.

³ Za podrobnejši opis in analizo značilnosti teh oblik glej: Flaker 1995:61-79.

identitete, tako rekoč spreobrnjenje, so značilnosti, ki so skupne samostanu in večini sodobnih totalnih ustanov.

Če se vprašamo, katerih značilnosti sodobnih ustanov dvor in samostan nimata, ali bolje, katere značilnosti je pridobila totalna ustanova v svojih zgodovinskih preobrazbah, bomo največjo razliko našli v stopnji vrašččnosti v družbo. Razlika je v tem, kaj je totalni ustanovi in fevdalni totalni skupnosti – dvoru ali samostanu – zunanje in kaj notranje. Ko je pripadnik srednjeveške družbe zunaj dvora, je tudi zunaj družbe. Biti zunaj pomeni biti izpostavljen divjini, demoničnim silam, Sovražniku; bloditi zunaj varnega okrožja dvora brez spremstva pomeni biti blazen (Duby 1988: 510). Znotraj dvora je človek zavarovan, varuje ga je moč suverena. Biti doma pomeni biti v družbi, in narobe, biti v družbi pomeni biti doma. Nasprotno pa je vstop v katerokoli sodobno totalno ustanovo vsaj začasen izstop iz družbe, torej: ko si v totalni ustanovi, si zunaj družbe. In ko greš iz nje, greš nazaj v družbo. S to delitvijo moderna družba odpravi izobčenje, tavnje po konkretni nikogaršnji zemlji, hkrati pa vpelje *double-bind*: družba skrbi tako, da izloči.

»Zunaj« se kot vzvod ohranjanja reda pojavlja v obeh oblikah skupnega totalnega življenja – srednjeveški in sodobni. Vendar je izobčenje v avtarktični skupnosti srednjega veka grožnja, kazen, v sodobni totalni ustanovi pa nagrada, privilegij. V tem lahko vidimo, da so tudi vzvodi oblasti in zagotavljanja reda različni. Novo obliko discipliniranja vzpostavlja prav dvojnost znotraj-zunaj. Kazni in privilegiji so v sodobni ustanovi vedno povezani z zunanjim svetom, medtem ko so v srednjem veku povezani z notranjim.

Naprej, zunanji svet je v srednjem veku povezan z imaginarnim, mističnim. Četudi lahko rečemo, da dolgotrajnim prebivalcem sodobnih ustanov postane zunanji svet tudi skoraj nekaj pravljičnega, oddaljenega in nestvarnega, je pa po drugi strani hudo realen.

In če je srednjeveški svet zaprt (za grajske zidove), pa totalne ustanove v sodobni »odprti« družbi označujejo njen rob, njen zunaj. V tem vidimo, da totalne ustanove zapirajo sodobno družbo, in sicer na dva načina. Prvič tako, da ustvarijo zunanji rob, drugič pa tako, da zapirajo tiste, ki prekršijo njena pravila.

Naslednja razlika, ki jo vidimo, je v tem, da ustanove srednjega veka niso specialne ustanove. Z izjemo gobavišča in deloma samostana so splošna oblika življenja. Vanje niso razvrščene posebne skupine prebivalstva, ki bi jih družila ta ali ona osebna značilnost (starost, bolezen, delinkventnost itn.). Skupaj so zato, ker pripadajo skupni rodbini.

Tako tudi ne moremo govoriti o negativnih karierah. V dvoru kot tudi v samostanu smo opazovali različne oblike napredovanja, vendar pa bi težko rekli, da so v srednjem veku obstajali posebni vzorci, tirnice nazadovanja. Človek je lahko zastal, tudi statusno nazadoval, toda to ni bila negativna kariera, kot jih poznamo pri varovancih totalnih ustanov. Še zlasti to velja, če pogledamo iniciacije, saj je pripadnik neke totalne skupnosti vedno meril svoj status glede na določeno skupnost, ki pa ni bila posebna.

In nazadnje še to: čeprav je navznoter oblast enih in drugih tvorb v marsičem podobna, je navzven razlika v tem, da je oblast plemiča podeljena in zasebna v svoji naravi, medtem ko je oblast upravnika totalne ustanove javni mandat.

Končamo lahko, da je bistvena razlika med totalnimi oblikami življenja v srednjem veku, ki smo jim rekli totalne skupnosti, in sodobnimi totalnimi ustanovami ta, da so prve dejansko sestavni del takratne družbe, da povezane v hierarhične mreže sestavljajo tisto, čemur rečemo fevdalna družba. Totalna ustanova pa je posebna tvorba, obstaja znotraj sodobne družbe in ima od nje mandat, ali pa zanjo opravlja produktivno delo. Skratka, taka širša skupnost je nujni pogoj za eksistenco totalne ustanove.⁴

⁴ Resnično in temeljno vprašanje, ki si ga v tej nalogi zastavljamo, gre v nasprotni smeri: Ali lahko obstaja

TRANSFORMACIJE

Nobena od proto-totalnih ustanov srednjega veka ni preživela prehoda iz fevdalizma v kapitalizem, vsaj v svoji fevdalni obliki ne. Tudi samostan ne.⁵ Kljub metamorfozam pa njihovo izročilo še obstaja. Na naših socialnih zemljevidih še vedno oblikujejo prostore, ki omogočajo totalno zajetje. Deloma v konkretnem zemljepisu, kjer so vsi štirje prostori pogosto še danes v rabi totalnih ustanov, deloma pa smo od vsake posebej podedovali njihove izvirne funkcije, pomene ali vzorce, ki jih združuje sodobna totalna ustanova. Samostan nam je dal pravila in idejo konverzije (programiranja), dvor neomejeno gospodstvo, špital status obrobja in gobavišče stigma ter izobčenost.

Od vseh smo podedovali kraje, ki so jih zaznamovali in jih predali na uporabo različnim naslednikom. Prva so se spraznila gobavišča, kjer so kmalu naselili spolno bolne, kmalu za njimi pa so se jim, kot bomo videli, pridružili še drugi ljudje deviantnega statusa. V Ljubljani so v vseh gobaviščih nekaj časa živeli kužni, potem je bila na Gradišču ubožnica (do 19. stoletja, ko je Gradišče prenehalo biti predmestje), na Rožniku je v novejšem času živalski vrt,⁶ najmočnejše pa je svoj *locus* zaznamovalo šempetrsko gobavišče. Tam je bila potem ubožnica, za njo lazaret, nato kasarna, ki je bila po vojni na voljo medicinski fakulteti in onkološkemu inštitutu. Okoli same lokacije pa je zrastle cela vrsta različnih ustanov, od bolni-

šnice in prisilne delavnice, ki je bila še nedavno duševna bolnišnica, do zapora. Sem lahko prištejemo tudi Cukrarno in Marijanišče, okoli katerega se je razvil cel šolski kompleks. V bližini je tudi klavnica.

Medtem ko so špitale odpravili, ker so bili pogosto preblizu mestnega središča, ali pa so se preobrazili v ustanove različnih vrst, so bili samostani dostikrat deležni deinstitucionalizacije in so jih potem uporabili za posvetne, dobrodelne namene zapiranja. To se je dogajalo v protestantskih deželah, pa tudi pri nas v času jožefinskih reform. Tako je kapucinski samostan na Ajdovščini postal bolnišnica (v starem pomenu besede), kjer so ustanovili tudi prvi oddelek za blazne na Kranjskem.

Gradovi so postali domovanja totalnih ustanov šele pred nedavnim, v Sloveniji po osvoboditvi, ko je prišlo do masovne nacionalizacije, ki se je ujemala z industrializacijo in institucionalizacijo takratne jugoslovanske družbe (Hrastovec, Dornava, Begunje, Pohorski dvor, Logatec, Smlednik itn.). Poleg tega pa se je grajski oz. dvorni dispozitiv ujemal z dispozitivom totalne ustanove. Ločenost, izvzetost, umaknjenost iz naselja in vidnost od daleč opozarjajo na moč gospode oz. zdaj na stigma varovancev. Zanimivo je, da so okolišani ponekod ohranili vzdevek »grajski« tudi za varovance ustanove, saj so z njim še vedno označevali drugačnost, izvzetost iz njihove skupnosti. V nekatere gradove so se vselili muzeji. To je na prvi pogled ustanova, ki se zelo razlikuje od

širša skupnost oz. družba brez totalne ustanove?

⁵ Seveda samostani še obstajajo in so preživeli prehod iz ene dobe v drugo. Pri tem gre za dve diskontinuiteti. Samostan ni preživel kot tak kakršen je bil v srednjem veku, še zlasti se je spremenila njegova družbena funkcija. V tem smislu lahko govorimo o preoblikovanju in prilagajanju. Gre pa tudi za poskuse ukinjanja samostanov, njihovo »deinstitucionalizacijo«, ki se je zgodila v protestantskem svetu, ki pa ni bila omejena samo na protestantizem (npr. jožefinske reforme pri nas). Pri tem se je večkrat zgodilo, da so bile nepremičnine (s prihodki) uporabljene za splošno dobro, pogostokrat za ustanavljanje ustanov, ki jih tukaj opisujemo (Foucault 1972). Hkrati pa je to pomenilo ukinjanje tudi špitalov, ki so jih samostani vzdrževali (Jones 1989). To je pomenilo, da je bilo špitalov v Angliji v tistem času manj in torej tudi verjetno manj možnosti za pomoč tistim, ki so jo potrebovali. To se včasih dogaja tudi v procesih deinstitucionalizacije našega časa.

⁶ Živalski vrt ima podobno strukturo, kot ga imajo azili, saj gre pri urejanju obeh za klasifikatoren princip. Za azile časa, ki ga opisujemo, pa je bilo tudi značilno, da so za vstopnino hodili gledati norce v take ustanove. Naključje je hotelo, da se je prva in še vedno glavna slovenska umobolnica naselila prav v živalskem vrtu grofa Auersperga na Studencu. Ali pa gre za istovetenje bestialnosti v neki podzavestni kartografiji, ki je vplivala na odločitve?

totalnih ustanov, vendar, če natanko premislimo, so tudi totalne ustanove neke vrste muzeji. Podobno kot v muzeje vanje odlagamo »predmete«, ki jih ne potrebujemo, jih klasificiramo in katalogiziramo; rabijo za razvoj znanosti. Analogijo med muzejem in norišnico je uporabil Scull (*Museums of Madness*), še pred njim pa Margaret Mead na kolokviju z Goffmanom leta 1957 (Winkin 1988).

Pravo rojstvo totalne ustanove je čas *Velikega zapiranja*. S tem izrazom je Foucault poimenoval proces, ki je potekal v 17. stoletju po vsej Evropi in v katerem so zaprli velik del prebivalstva v splošne zaprte ustanove. Šlo je v glavnem za revne in deviantne skupine prebivalcev: ostarele, brezdomce, invalide, sirote, pa tudi brezumne, berače, vojake, prostitutke in druge (Foucault 1972; Jones 1989).

V Parizu so ustanovili tako ustanovo leta 1656 z imenom *Hôpital général* (Foucault 1972). Namen, ki se je v veliki meri uresničil, je bil ustanoviti mrežo teh splošnih ustanov po vsej Franciji. V Franciji je bilo leta 1791 še vedno 2000 splošnih špitalov – sprejemališč (*hospitaux généraux*), ki so »gostili« več kot 120.000 varovancev (Jones 1989: 8), kar je pomenilo približno 1% prebivalstva, v mestih več, na podeželju seveda manj. Za Ljubljano obstaja podatek, da je bilo v tistem času v šempetrski ubožnici okoli 300 varovancev (Vrhovnik 1936), kar je v primerjavi s številom mestnih prebivalcev, ki takrat ni presegalo 5.000, veliko.

PRITISK NA MESTA

Če smo za fevdalno družbo ugotovili, da je bila v večini svojih značilnosti zaprta, se je morala pred Velikim zapiranjem odpreti celotna družba. To odpiranje se v zgodovini opisuje imenuje kriza fevdalizma, prehod iz fevdalizma v kapitalizem ipd.

Za ta prehod so značilni: razkroj dvornega gospodarstva in zemljiškega gospodarstva, razvoj mest, razvoj trgovine, denarnega gospodarstva in industrije ter vzpon meščanskega razreda, demografska eksplozija, pa tudi razvoj individualnosti in zasebnosti. Nekateri od teh procesov so neposredno povezani z nastajanjem totalnih ustanov, z Velikim zapiranjem, drugi bolj posredno.⁷

S kozmopolitizacijo plemstva, večjimi denarnimi potrebami zaradi luskuz, ki si ga je plemstvo vse bolj privoščilo, zlasti pa zaradi financiranja vojaštva so po eni strani začele pokati vezi, ki so bile značilne za avtarktična dvorna gospodarstva, po drugi pa so začeli izžemati podložnike: začeli so vpeljevati dajatve, ustvarjati najemniška razmerja itn. Če je bil dvor v zgodnjem srednjem veku okvir domačnosti, je v zrelem srednjem veku pogosto domačnost postala peklenske vrste. Divjina onstran meja dvora je postala bolj vabljiva kot kdajkoli prej. Mistični »zunaj« dvora se je začel konkretizirati. Poleg kolonializacije novih pokrajin⁸ in emigracije v sosednje (islamske) dežele z znošnejšim režimom je bila ena od rešitev odhod v mesto.

V mestu je veljalo pravilo: »*Stadtluft macht frei*.⁹ Namreč, nesvoboden podložnik je lahko potem, ko je leto in dan dihal mestni zrak, ne da bi njegov gospod zahteval, naj se vrne, ostal v mestu. Vendar je podeželsko prebivalstvo pogosteje kot mik svobode napotila v mesto nuja: poleg vojne in kuge najpogosteje lakota:

Kmet, ki živi v odvisnosti od trgovcev, mest, zemljiških gospodov, nima nikakršnih zalog. Ob lakoti je edina rešitev zanj, da se umakne v mesto, da se tako ali drugače zrine vanj in berači po cestah in umira po trgih. (Braudel 1979/1988: 78.)

⁷ Katera je poglobljena značilnost oz. primarno gibalno tega prehoda je bila tema polemike med Swezyem in Dobbsom in drugih od petdesetih do sedemdesetih let (Hilton 1976). Za nas je ta diskusija pomembna, kolikor nam pomaga razumeti razkroj srednjeveškega totalnega zajetja in nastanek novih oblik taiste totalnosti.

⁸ Teh je v osrčju Evrope zmanjkalo, drugače pa je bilo v Rusiji, kjer je bil odgovor kmetov na nasilje plemičev pogosto preselitev na nova področja (Anderson 1974/1992).

⁹ To geslo bi lahko zaradi podobnih okoliščin uporabili tudi danes pri deinstitutionalizacijskih procesih.

Tako začne v mestih zmanjkovati prostora in rodi se težnja po redu. Ferdinand Neapeljski na primer pravi, da so »ozke ulice nevarnost za državo« (Braudel 1979/1991: 303). Mesta postanejo kraj nevarnosti in kaosa, ki ga je treba urediti. Tako lahko imamo Veliko zapiranje najprej za veliko pospravljanje. Gre za premik, s katerim poskuša absolutistična in razsvetljena oblast onemogočiti beraštvo, izločiti nedelavne (Foucault 1972). Če je bil srednjeveški špital gostišče za tiste, ki niso nikomur ali nikamor *pripadali*, je splošna ustanova absolutizma pribežališče ali, bolje rečeno, prostor zapiranja za tiste, ki v mestu *nimajo kaj delati*. Konfinacija v totalno ustanovo torej ni le posledica deteritorializacije, marveč tudi diskvalifikacija.

Poleg tega je Veliko zapiranje tudi poskus, kako nevtralizirati grožnjo, ki jo pomeni brezoblična masa, ki je potencialno in realno žarišče ljudskega nezadovoljstva in uporov. Ustanavljanje *hospitaux généraux* se časovno in vsebinsko ujema z zatiranjem ljudskih uporov, zlasti mestnega delavstva in drugega proletariata, in s prepovedovanjem zborovanj in združevanja. Za vzpostavljanje miru so obstajale v mestih posebne enote, ki so jih popularno imenovali »špitalski biriči« (*archers de l'Hôpital*) in so lovile berače in jih pošiljale v špitale (Foucault 1972: 77).

Hkrati pa je Veliko zapiranje velika moralna korekcija. Zapiranje namreč ni imelo le naloge zadušiti potencialna žarišča nemirov in uporov, ampak je tudi ustvarjalo mesto kot mirno in urejeno urbano celoto. Gre za pacifikacijo urbanega prostora in moralizacijo javnosti. Med zaprtimi se namreč niso znašli le postopači, norci in zločinci, ampak homoseksualci, venerično bolni, ljudje z ohlapno seksualno moralo, svobodomiselni. Veliko zapiranje je namreč tisti čas, ko se vzpostavljajo kodeksi lepega vedenja in olike, ko se morajo ljudje naučiti javnega vedenja in etikete. Ambicija mesta je, da vzpostavi varno javnost, kjer se meščanu ne bo treba bati, da bi ga presenetilo karkoli neprijetnega oz. nemoralnega.

ETIKA POSREDNE DOBRODELNOSTI

Hkrati pa je totalna ustanova pomoč. Ljudje so revni, lačni in potrebni nege. Vendar dobrodelnost ni več brezpogojno dajanje, berač ni več Kristus (Grone-meyer, 1992).

V 16. stoletju so za berača poskrbeli in ga nahranili, predno so ga odslovili. V začetku 17. stoletja so mu obrili glavo. Pozneje je bil bičan; in proti koncu stoletja je šlo zatiranje do konca in postal je zapornik. (Braudel 1967: 40.)

/Č/iste negativne ukrepe izključevanja zamenjajo ukrepi zapiranja, brezdelneža več ne izganjajo ali kaznujejo, vzamejo ga v oskrbo, na stroške države, vendar na račun njegove individualne svobode. (Foucault 1972: 76.)

Gostoljubje in dobrodelnost ne potekata več na pragu dvora, samostana ali ob mestnih vratih, temveč na posebnem prostoru, stran od bivališča. Kot smo rekli, berač ni več gost, ampak interniranec, v najboljšem primeru varovanec. Težko si je predstavljati trume beračev v Versaillesu ali kateremkoli baročnem gradu. Na ruševinah gobavišč se je rodila posebna ustanova.

Tudi v Ljubljani se zdi, da je bil špital preblizu. V srednjem veku je bil postavljen ob mestna vrata, ki so se po njem imenovala Špitalska, približno tam, kjer je danes Kresija. Čeprav je ljubljanski špital deloval še dolgo let, pa so ga ubožnico izkoristili dve bivši gobavišči, pri Šempetru in na Gradišču. To je bil takrat rob predmestja. Še zlasti šempetrska lokacija je dala cel kup novih ustanov.

Pomoč in dobrodelnost je še vedno sveta dolžnost, vendar pa ne taka, ki bi jo izvajali mimogrede, tako rekoč doma, ampak je zahtevala posebne ustanove in načrtovanje. Skrb za revne, onemogle, pa tudi iztirjene, nerazumne, postane predmet usklajene družbene dejavnosti.

Ravno mesta so se bila prisiljena organizirati za »sprejem« revnih in neboljnih. Prvič zaradi zgoraj omenjenega

pritiska ruralnega prebivalstva, drugič pa zaradi tega, ker so bila mesta sestavljeni korporativni organizmi. Kar je na dvoru moč in odgovornost gospodarja, je v mestu skupno dobro (ali, v našem primeru, skupna nadloga), obči interes.

Ne samo beračenje, ampak tudi dajanje miloščine je zoper meščansko etiko (Weber 1988: 102-105, 180). Konkretna dobra dela ne tlakujejo več poti v nebesa.

Institucionaliziranje karitativnosti torej osvobodi meščana neposrednega dobrodelništva, ne samo s tem, da postane njegova dobrodelnost abstraktna in splošna, ampak tudi tako, da abstrahira predmet dobrodelnosti iz kroga neposredne življenjske izkušnje (ga namesti v totalno ustanovo) in omogoči meščanu, da se posveti svojemu poklicu, hkrati pa prek davkov (Foucault 1972: 69), ki jih za to plačuje, omogoča predvidljivost izdatkov. Še več, če se poklicno ali prostovoljno ukvarja z dobrodelnimi dejavnostmi, mu prostorska razdelitev omogoči, da to počne racionalno, se pravi, ko in kjer hoče in zmore.

Čeprav je bil tak odnos do revščine najbolj radikalno in dosledno izpeljan prav v meščanski protestantski etiki (Foucault 1972; Jones 1989), gredo procesi, ki jih tukaj opisujemo, onstran konfesionalnih delitev. Kot smo rekli, je ustanavljanje splošnih totalnih ustanov panevropski proces, značilen tako za severna, protestantska mesta kot za južna mediteranska, katoliška (Foucault 1972; Jones 1989).

ABSOLUTISTIČNA IZRABA TOTALNE USTANOVE

Vendar je municipalizacija »skrbi« za reveža v 16. stoletju le prolog Velikemu zapiranju. Veliko zapiranje je pravzaprav dejanje absolutistične oblasti. Zastavkov kraljeve oblasti je bilo v tem procesu več, poleg tega, da naj bi nevtralizirali žarišča uporov. Ustvarjanje mreže *hôpitaux généraux* po vsej Franciji je gotovo krepilo državo. Podržavljenje municipalnih pristojnosti je večalo državni oz. kraljevi

nadzor nad mesti, omogočalo prerazporejanje davkov. Hkrati je apropiacija nekdanjih leprozorijev pomenila neke vrste notranjo kolonizacijo, saj je šlo za zanimivo količino velikih posestev, ki so bila simbolno in tudi pogostokrat realno nikogaršnja zemlja. Podržavljenje skrbi za revne je omogočilo nadaljno rast birokratskega aparata in podeljevanja služb (npr. *Grand Aumônier du Roi*) in je odpiralo možnost za uveljavljanje aristokracije, hkrati pa je tudi izničevalo njeno moč, ko ji je odvzelo možnosti in pristojnosti za neposredno izkazovanje karitativnosti znotraj lastnega dvora (aristokracija je živela na suverenovem dvoru v Versaillesu¹⁰). Hkrati pa je absolutni monarh, s tem da je prevzel upravljanje z revščino, odvzel cerkvi določen del moči in jo vpregel v ojesa svoje moči.

Konkreten zastavek absolutistične monarhije v organizacijo in vzdrževanje špitalov in podobnih ustanov je bilo vojaštvo (Jones 1989). Pomemben segment te splošne množice so bili namreč odsluženi, pohabljeni, bolni ali stari vojaki. Ker je vojska postajala državna ustanova (Anderson 1992), je morala zanjo skrbeti država. In če so bili odsluženi vojaki na več kot en način netilci nemirov, je suveren tudi tu z eno potezo rešil dve tegobi: poskrbel je za pomoči potrebne in hkrati vzpostavil kraljevi mir (Foucault 1972: 61).

Novorojena totalna ustanova zagotavlja torej ravno tisto, kar je značilnost absolutistične sinteze: meščansko korist in suverenovo moč. Totalna ustanova uporabi staro obliko fevdalnega kolektivnega življenja, jo napolni z novo vsebino, »drhaljo« mestnih ulic, in uporabi za nove namene: vzpostavljanje reda in mira. Pri tem ne smemo pozabiti, da je absolutizem zadnja družbena formacija, ki zagotavlja prevlado aristokracije (Anderson 1992). Gospodarjeva moč, prej omejena na njegov(o) dvor(išče), postane obča, suveren je en sam in splošen. Totalna ustanova je eden izmed konkretnih bastionov take moči. Zato so ti tudi postali

¹⁰ Morda lahko celo govorimo o velikem zapiranju aristokracije?

tarča napadov ob prevratu (npr. *Bastille*).¹¹

Formalno je zapiranje, ki je s stališča pravne države in pravičnega sodstva arbitrarno, pokrito z »kraljevim ukazom« oz. z *lettre de cachet*, s katerim lahko kralj odredi zapiranje v teh ustanovah brez sodnega postopka. Taka izključnost in neprizivnost kraljeve oblasti deluje kot zadnja ali končna instanca oblasti. Biti zaprt v absolutističnem špitalu pomeni biti pod pokroviteljstvom.¹²

RACIONALIZACIJA NEVREDNIH

Veliko zapiranje temelji na meščanski etiki izključevanja. Mestni korporativizem si ne more privoščiti izobčenja, kakršnega so izvajale tradicionalne skupnosti, ki so temeljile na rodovnih vezeh. Ključni pojem meščanskega izključevanja je *vrednost*. Nevredni (in nedelavni) ostanejo v mestu, vendar izključeni iz skupnosti, ker v njej ne sodeljujejo s svojim delom, znanjem, bogatstvom. Delitev na vredne in nevredne gre tudi naprej, ta razlika se vzpostavi tudi med reveži. Klasična misel loči med dobrimi in slabimi reveži, med tistimi, ki so Kristusovi, in tistimi, ki so satanovi (Foucault 1972: 70),

ali po bolj profani različici, med tistimi, ki so upravičeno revni, se pravi, ne po svoji krivdi, ter zaslužijo pomoč (sirote, stari, vojaki itn.), in tistimi, ki so revni po svoji krivdi in ne zaslužijo pomoči.¹³

Če je delitev na vredne in nevredne meščane in izključevanje, ki iz te delitve izhaja, v funkciji racionalizacije mestnega življenja, pa je racionalizatorska funkcija nadaljne delitve izključenih racionalizacija drugega reda, bolj kompleksna. Na deklarativni ravni namreč velja logika vzroka in posledice. Revščina je posledica teh ali onih vzrokov. Razlika med vzroki za revščino naj bi bila temelj upravičenosti do pomoči.¹⁴

Shema 1: Racionalizacija revščine Deklarativni vzročno-posledični model

RAZUMEVANJE → UPRAVIČENOST

VZROK → REVŠČINA → UKREP

V resnici je logika racionalizacije pri tem dosti bolj cirkularna. Prva komplikacija se pojavi pri tem, da je pomoč, ki jo prejmejo tako vredni kot nevredni, v bistvu pravzaprav ista in temelji na zapiranju.¹⁵ Zato je to racionalizacijo drugega reda

¹¹ Norost med absolutnimi vladarji ni bila redkost. Znan je npr. George III. (1760-1820) v Veliki Britaniji, za norega je bil proglašen tudi Christian Danski, ko so liberalne reforma razsvetljenega vladarja postale že preveč drzne, podobno velja za »našega« Jožefa II., ki mu je to onemogočilo, da bi osvoil tlačane.

¹² V Angliji, kjer je poskus absolutizma že mimo, poteka internacija na podlagi zakonov, ki jih je sprejel elizabetinski absolutizem (*Poor Law* iz 1603).

¹³ Ta delitev še vedno odmeva v sodobni zavesti, kljub temu, da se je, kot bomo pozneje videli, veliko »socialnih problemov« medikaliziralo. Zelo dober primer za to so uživalci mamil. Čeprav ima zasvojenost uradno pa tudi v folklori bolj ali manj status bolezni, jo mnogokrat prepoznavamo predvsem kot moralno napako. Zasvojenec si je sam kriv za situacijo, v kateri se je znašel. Ker je poleg tega v *uživanju* drog prisoten še hedonistični element, so uživalci mamil hvaležen material za vlogo črička v moderni basni *O mravlji in čričku*. In ob splošnem sumu o tem, ali uživalci mamil zaslužijo pomoč ali ne, je povsem logično, da se pri nudenju pomoči delitev na vredne in nevredne spet podvaja. Dobri junkiji so tisti, ki sprejmejo pomoč, ki se grejo zdraviti, ki jemljejo metadon (in pri tem ne goljufajo), medtem ko so slabi tisti, ki »zdravljenje« zavračajo, recidivisti, ki ob metadonu uživajo še vedno heroin itn., pač glede na metodo obravnavanja. Še bolj je arhaična delitev, ki jo je kot projekt (ki se na srečo ni nikoli uresničil) naredil Rugelj (1992). V njem predvidi na nacionalni ravni mrežo pomoči, ki bi izrazito delila zasvojenca na tiste, ki so produktivni oz. produktibilni, se pravi, ki imajo voljo po abstinenanju in bi se zdravili v prostorih terapevtske skupnosti, in pa na odpadni material brezupnih ali »neupajočih« primerov, za katere naj bi se organizirali posobni zavodi po zgledu prisilnih delavnic (Rugelj 1992). Arhaična avra tega prispevka k slovenski debati o problemu drog ni le v imperativu po zapiranju, ampak tudi v tem, da se to *de facto* zgodi obema skupinama – vrednim in nevrednim.

¹⁴ V žargonu je ta racionalni model znan kot medicinski model. Iz zornega kota pričujoče razprave sega ta model onkraj zgolj medicinskega diskurza.

¹⁵ Jones (1992) sicer opozarja, da večina revežev ni bila zaprta v splošne špitale, pač pa so te ustanove or-

razumeti v smislu notranje racionalizacije dela ustanove (Foucault 1972: 73).¹⁶ Toda okvir ustanove deli na dobre in slabe, vredne in nevredne glede na pripravljenost h komformnosti oz. ubogljivosti in neubogljivosti in glede na delazmožnost.

Že tu se pojavi problem cirkularnosti etikete. Neupravljalnost namreč postavi pred upravljalca problem in hkrati postavi osebo v položaj slabega predmeta upravljanja. Racionalizacija upravljanja (praktični vidik) terja racionalizacijo (opravičevanje) vrednotenja. Prek tega je racionalizacija (razumevanje) geneze nekega statusa, v tem primeru revščine, podrejena racionalizaciji upravljanja s posredovanjem racionalizacije (opravičevanja) samega upravljanja.

Shema 2: Racionalizacija revščine
Dejanski cirkularni model

V tem krogu je dominantni del upravljanje, saj se z njim krog začne in konča.¹⁷ Se pravi, je racionalizacija drugega reda, ki je hkrati opravičevanje, razumevanje, upravljanje in opravičevanje, neke vrste moralni diferencial ustanove, ki temelji na razlikah upravljalnosti.

Z izumom totalne ustanove kot reševanjem problema revščine revščina zgubi mistiko, ki je bila v korenu srednjeveške gostoljubnosti in milodarnosti.

Osrednja značilnost bivanja v absolutističnih totalnih ustanovah je delo. Če

je racionalizacija mestnega življenja dejavnik izključevanja, je delo odgovor na revščino. V časih konjunktore je delo pomembno tudi v smislu produkcije. Vendar so se »delovni projekti« v prablikah totalnih ustanov vedno srečevali s težavami. Ena izmed težav je bila, da je nizka cena dela zniževala ceno dela v neposrednem okolju, hkrati pa je bila nizka cena proizvodov nerealna in nesorazmerna s ceno samega zapiranja (Foucault 1972: 82). Poleg tega so imele oblasti v azilih tudi notranje težave pri organizaciji dela (Foucault 1972: 81). Tako bi lahko rekli, da so bili prvi azili glede na »njihovo funkcionalno vrednost neuspeh«, hkrati pa so »v zavesti etike dela... (ustvarjali) profit z afirmacijo vrednosti« (Foucault 1972: 82). Delo je namreč postavljeno nasproti revščini in je znotraj tega konteksta etična vaja in moralna garancija. Namreč: človek, ki v azilu začne delati, bo lahko azil zapustil, pa ne zaradi tega, ker je spet postal koristen član občestva, ampak ker je spet »pristopil k veliki etični pogodbi človeške eksistence« (Foucault 1972: 86). Delo ustvarja vrednost, je bogastvo naroda in osvobaja.

VLADA RAZUMA

Veliko zapiranje je potekalo v znaku Razuma. Razumna ureditev mesta in države, razumno dodeljevanje pomoči, razumna vladarjeva moč itn. so bile silnice, ki so koncentrirale del prebivalstva v zaprtem prostoru. To se je dogajalo v dobi, ki se je poimenovala doba razsvetljenstva oz. racionalizma. Ena glavnih Foucaultovih tez je, da se je razum vzpostavil kot vodilni princip civilizacije na račun izločanja, izгона in prisilnega molka norosti. Dejstvo je, da so se v dobi razsvetljenstva status norosti v filozofiji,

organizirale pomoč, ki so jo bili deležni na domu (npr. vdove), in delo. Taka pomoč naj bi bila namenjena predvsem vrednim revežem.

¹⁶ Dosledna racionalizacija dela ustanov s specializacijo glede na varovance, tip varovancev in težavnost njihovega discipliniranja kot tudi glede tehnik discipliniranja se razvije šele v 19. stoletju, kar bomo opisovali v naslednjih poglavjih.

¹⁷ Deinstitutionalizacijska prizadevanja si prizadevajo pokazati, da je mogoče krog obrniti tako, da bo tek v nasprotni smeri urinega kazalca; dominanten del kroga bi bili vzroki in krog bi bil odprt v smeri spreminjanja vzrokov. Se pravi, namesto zaprtega kroga špirala.

družbeni položaj norih in mesto v kulturi radikalno spremenili oz. degradirali.

Še posebej pomembno za našo diskusijo je, da je bila norost, ko so jo uvrstili med »ostale«¹ reveže, profanirana in je izgubila nekaj svoje nerazumljive svetosti, še več, celo gmoto zaprtih revežev je obarvala s svojo barvo, jim dala konotacijo nerazumnosti. Norost, ki postane del skupnega imenovalca zapiranja, lahko razumemo kot nekakšen skriti razlog za sleherni dejanje zapiranja. Norost ustvarja teren za nenadzorovano nasilje razuma.

Čeprav se je psihiatrizacija nekaterih vrst deviantnosti zgodila šele v 20. stoletju, pa je bilo seme tega razvoja zasejano, ko so bile s splošnim zapiranjem vse oblike spravljene pod skrbništvo razuma. Prevlada razuma je temu razvoju dala mandat za razumevanje nerazumnega.

Norost dobi v dobi razuma podobo animalnosti. Norost je tista, ki vrže s prestola razum, odstrani blišč civilizacije in odkrije v nas zver. Podobe, ki nam jih ta doba pričara, so podobe golih teles, iracionalnega nasilja, besa (Scull 1993). Norost ni le faktor skupnega imenovalca zapiranja, marveč je tista najnižja točka, kamor lahko človek pade, izgubi tisto, kar ga dela človeka – razum (Foucault 1972).

Temu primerna je tudi obravnava. Ne samo kruti pogoji bivanja, ki jih je opisoval Esquirol v tolikokrat citiranem opisu položaja blaznih, ampak tudi postopki, ki so jih uporabljali pri njihovem obravnavanju. Strah in zastraševanje sta bili osnovni značilnosti, kako so obravnavali nore, dresiranje in udomačevanje pa aspiracija obravnave.

PORAJANJE SKRBTVENIH POKLICEV

Veliko zapiranje vzpostavi tudi skupino ljudi, ki mora z novonastalimi ustanovami upravljati. Vzpostavi tisto, kar je protototalnim ustanovam srednjega veka v naši analizi manjkalo, se pravi osebje, ki je v totalni ustanovi v službi, ki tam ne živi in ki ima skrb za varovance za svoj poklic. Na občni in abstraktni ravni (v smislu funkcionalistične sociologije) bi lahko rekli, da gre za delitev dela, toda na konkretni

ravni smo lahko videli, da gre za delitev privilegijev, saj je bilo mesto v upravnem odboru špitala častna služba, ki je pogosto prinašala dodaten vir dohodkov.

Ob teh upravnoadministrativnih položajih, ki jih je sankcionirala kraljeva oblast, se v večini katoliških dežel, zlasti v Franciji, kmalu oblikujeta dve razločni skupini, ki sta pomembni v vsakdanjem urejanju življenja v totalnih ustanovah tistega časa. Prva so verske kongregacije, bratovščine, ki so se ukvarjale z organizirano dobrodelnostjo, druga pa zmerom bolj navzoče medicinsko osebje.

Veliko zapiranje je namreč v katoliških deželah potekalo hkrati s protireformacijo. In če je absolutizem vzel katoliški cerkvi primat karitativnosti in jo poddrževal, jo je hkrati na nov način tudi vključil. Velika figura gibanja, ki je prineslo novo zavest v dobrodelnost, je bil sv. Vincenc Pavelski (Vincent de Paul), ki je bil pobudnik kongregacionističnega misijona – lazaristov (1625) – in boter pri nastajanju bratovščin *Filles de la Charité* (1633) in *Dames de la Charité*, ki ju je vodila sv. Luiza Marillaška (Lousie de Marillac). Os lazaristov so bili upokojeni vojaški predstojniki, ki so prevzemali vodenje nekaterih karitativnih ustanov in upravljanje zapuščenih gobavišč in srednjeveških špitalov. Prihodki od teh posesti so pripadali redu in tudi njim osebno. »Dekleta«² so bila delovna sila za veliko število ustanov zlasti po Franciji, pa tudi drugod v Evropi. Te in druge bratovščine so v veliki meri nadomestile verske redove srednjega veka, ki so jih politične in družbene spremembe pometle s prizorišča dobrodelnosti in negovanja nege potrebnih. Laičnost teh bratovščin kot tudi družbena pomembnost nekaterih članic se je ujela s potrebo absolutistične oblasti po kompetentnem vodenju novonastalih ustanov.

Njihova vokacija je bila izrazito religiozna, na konkretni ravni jim je šlo za dobra dela, kar je pomenilo predvsem prevzgojo varovancev, da bi ustanove zapustili kot dobri delavci in dobri katoliki (Jones 1989: 40). Pokristjanjevanje množic je bilo njihovo epohalno delo.

Njihovo usposabljanje je imelo duhovne značilnosti in je vsebovalo tudi učenje praktičnih postopkov in temeljev apotekarstva in zdraviteljstva.

Zdravniki so imeli v totalnih ustanovah sprva le obrobno vlogo. Poklicali so jih, ko je bilo potrebno. Počasi pa so se ustalili kot posebni svetovalci, povezani z določenimi ustanovami in redno plačani. Ustalila se je tudi navada, da je lokalni zdravnik, kirurg ali apotekar v špitalu zaposlil svojega vajenca kot stalno medicinsko moč. Hkrati pa je postal špital neke vrste učna baza za vajence, saj njegovi pacienti niso imeli možnosti za pritožbe; morebitne napake so ostale skrite. Šele proti koncu osemnajstega stoletja so postali špitali tudi bolnišnice, v katerih je medicinski poklic ustvaril areno svojega poklica.

Situacija je bila v Angliji, kjer v tistem času ni bilo več izraženega absolutizma in tudi ne protireformacije, drugačna, čeprav ne povsem. Skrb za reveže je bila z elizabetinskim zakonom (1602) zaupana lokalnim župnijam, ki so ustanovljale ustanove podobne vrste, kot jih je poznal kontinent (*workhouses*,¹⁸ *houses of correction*, *poorhouses*) (Crowther 1981). Hkrati pa je to omogočilo komercializacijo skrbi za nore, t.i. *trade in Lunacy*. V 18. stoletju je nastalo namreč poleg javnih ustanov več zasebnih, ki so bile pripravljene za plačilo poskrbeti za brezumne. Plačevali so bodisi sorodniki bodisi župnija, ki je bila po zakonu odgovorna zanje. Zaslužki so bili veliki, saj je majhna investicija pomenila stalen dotok prihodkov in visok profit. Te prve norišnice (*madhouses*) so večinoma vodili zdravniki (*mad-doctors*), ali pa so bili v službi pri (laičnih) lastnikih. Režim v teh norišnicah se ni bistveno razlikoval od kontinentalnega.

Za našo diskusijo je francoski razvoj poklicnih delavcev v totalnih ustanovah toliko bolj zanimiv, ker imamo dve različni skupini, dve organizirani telesi ljudi, ki delujejo v tedaj nastalih ustanovah.

Ena, ki pravzaprav botruje nastanku novih ustanov, vzgaja specializirano osebo za vodenje in za oskrbo, druga pa ob nastanku ustanov nima pomembne vloge, ampak se počasi, a zanesljivo vzpostavlja kot nepogrešljiva in pomembna. Če so bile kongregacije v začetku pomemben in organiziran akter, s katerim je zgodovina pozneje pometla (kongregacije so bile v meščanski revoluciji odpravljene, in čeprav so jih kmalu obudili in ponekod še delujejo, niso nikoli več imele toliko moči kot v dobi absolutizma), so zdravniki v špitale (ki so kmalu zatem postali bolnišnice) stopali postopoma. Nekje na pol poti je prišlo do srečanja, ki je bilo v marsičem konfliktno. Konflikt med predhodnicami sestrskega poklica in zdravniki je bil večplasten. Gre za konflikt med dvema nastajočima poklicema – zdravstvenim in skrbstvenim, pa tudi za konflikt med religioznim in posvetnim pogledom na življenje in funkcijo špitala in za konflikt med spoloma.

SKLEP

Padec absolutistične oblasti in porajanje meščanske družbene ureditve je pomenil za totalne ustanove globoko krizo. Kot predstavnico absolutistične arbitrarnosti jo je bilo treba odpraviti za vse večne čase (Castel 1976). Zgodilo pa se je čisto nekaj drugega, ponovno se je rodila, kot ptič Feniks iz svojega pepela, v množici različnih oblik (zapori, norišnice, prisilne delavnice itn.) in močnejša kot kdajkoli prej, z dovršeno disciplinsko tehnologijo, ki je bila natančnejša in učinkovitejša, z ideologijami, ki so bile bolj izdelane in bolj ubrane z novim družbenim redom. Še več, ko so bili skrbstveni in zdravstveni strokovnjaki z vsako naslednjo krizo vse bolj prisiljeni zapustiti svojo trdnjavo in delovati zunaj njenega obzidja, se ji je posrečilo izvoziti tudi svojo logiko izločanja, posredne dobroteljnosti in diferenciala vrednosti v delo strokovnjakov v skupnosti.

¹⁸ Prisilne delavnice (*workhouses*) so kot sistemska rešitev za delazmožne reveže nastale tako kot vse specializirane ustanove v 19. stoletju in jih ne gre enačiti z *workhouses* pred to dobo, ki so bile le ena izmed nediferenciranih možnih ustanov za zapiranje nedelovnega prebivalstva.

Literatura

- P. ANDERSON (1974/1992), *Rodovniki absolutistične države*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
 – (1989), *Prehodi iz antike v fevdalizem*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- R. CASTEL (1976), *L'ordre psychiatrique*. Paris: Minuit.
- G. DUBY (1988) *A History of Private Life: Revelations of mediaeval world*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press; angleški prevod (1985), *Histoire de la vie privée – De l'Europe féodale à la Renaissance*. Paris: Editions de Seuil.
- F. BRAUDEL (1967), *Capitalism and Material Life 1400-1800*. New York: Harper and Row.
 – (1988), *Strukture vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
 – (1991), *Čas sveta*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- M. A. CROWTHER (1981), *The Workhouse System 1834-1929*. London: Methuen.
- V. FLAKER (1995), *Skupinsko dinamična in institucionalna protislovja prostovoljnega dela: Procesi dezinstucionalizacije služb duševnega zdravja v Sloveniji* (doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- M. FOUCAULT (1972), *Histoire de la folie à l'Age classique*. Paris: Editions Gallimard.
 – (1978), *Surveillir et punir, Naissance de la prison*. Paris: Editions Gallimard.
- E. GOFFMAN (1961), *Asylums*. Doubleday & Co. (Pelican edition 1968).
- M. GRONEMEYER (1992), »Helpings«. V: W. SACHS (ur.) *The Development Dictionary*. London: Zed Books.
- R. HILTON (ur.) (1978), *The Transition from Feudalism to Capitalism*. London: Verso.
- C. JONES (1989), *The Charitable Imperative*. London: Routledge.
- K. JONES (1993), *Asylums and After*. London: Athlone Press.
- K. JONES, A. J. FOWLES (1984), *Ideas on Institutions*. London: Routledge & Kegan Paul.
- J. RUGELJ (1992), Predlog programa za zdravljenje narkomanov. V: *Droge na tehničnici, Časopis za kritiko znanosti* 20, 146-7.
- A. SCULL (1993), *The Most Solitary of Afflictions: Madness and Society in Britain 1700-1900*. New Haven: Yale University Press.
- S. VILFAN (1961), *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
 – (1984), Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja. V: F. GESTRIN (ur.), *Zgodovina Ljubljane: Prispevki za monografijo*. Ljubljana: Kronika (75-95).
- I. VRHOVNIK (1936), Med Cerkvijo Sv. Petra in Ljubljanico. V: *Kronika slovenskih mest III* (212-215).
- M. WEBER (1988), *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Y. WINKIN (1988), *Erving Goffman – les moments et leurs hommes*. Paris: Seuil.

Tanja Lamovec

DUŠEVNO ZDRAVJE V SKUPNOSTI SKOZI OČI UPORABNIKOV

UVOD

V zadnjih desetletjih se v Veliki Britaniji postopno zmanjšuje zasedenost postelj v duševnih bolnišnicah, tako da so mnoge na pol prazne. Že pri tem se lahko ustavimo in se vprašamo, zakaj je treba tako nesmotrno trošiti denar; vzdrževanje na pol praznih bolnišnic namreč stane skoraj toliko, kot če bi bile polne. Vodstva bolnišnic pravijo, da jih ni mogoče ne prodati ne usposobiti za kakšen drug namen. Kakorkoli že, z nekaj dobre volje bi se gotovo našlo ustrezno rešitev, a problem je ravno v tem, da primanjkuje dobre volje. Večina osebja se še vedno najbolje počuti v ustanovi in se ne želi podati v negotovost terenskega dela.

Po vsej deželi so doslej ustanovili že več sto enot duševnega zdravja v skupnosti, ki vključujejo večje število bolj ali manj varnih bivališč — stanovanjskih skupin, prenočišč in zasebnih stanovanj, kjer uporabnike občasno obiskujejo terenski delavci in jim dajejo najnujnejšo pomoč. Veliko je tudi dnevnih centrov, kjer se odvijajo najrazličnejše dejavnosti in družabna srečanja. Uporabniki večinoma doživljajo te pridobitve kot izboljšave, saj jim omogočajo večjo svobodo in neodvisnost, kot so jo imeli v bolnišnici. Poudarjajo pa, da je ostalo veliko problemov nerešenih, nekateri so se celo zaosttrili, npr. vprašanje socialne varnosti. Čeprav bi se le redki želeli vrniti v bolnišnico, pa večina uporabnikov ni zadovoljna s svojim statusom. Še vedno se

počutijo tretjerazredne državljane — drugorazredni so priseljenci —, kajti živijo v skupnosti, a ji ne pripadajo. Stigmatiziranost se ni dosti zmanjšala, morda se je v nekaterih pogledih celo zvečala. Ljudje, ki so bili nenadoma soočeni z dejstvom, da imajo za sosede uporabnike psihiatrije, so se sprva še bolj oklenili predsodkov in nezaupanja kot prej, ko se z njimi niso srečevali. Postopno se je večina znebila strahu, kar pa še vedno ne pomeni, da so jih pripravljene vključiti v krog svojih prijateljev. Najhujši vpliv stigmatizacije se kaže v največkrat ponesrečenih poskusih uporabnikov, da bi dobili delo, kar še prispeva k že tako neugodni samopodobi in jim jemlje zaupanje v prihodnost. Večina uporabnikov opisuje svoje stanje kot životarjenje, ki jim ne pušča nobenega upanja, da bi se razmere kdaj izboljšale.

Še vedno se najdejo ljudje, ki menijo, da deinstitutionalizacija ni bila posrečena ideja. Ker meja med »zdravimi« in »bolnimi« ni več tako jasno začrtana, so si ljudje zgradili nevidne psihične pregrade. Osebno se mi zdi ta ugovor, blago rečeno, ciničen. Načrtovalci skrbi v skupnosti bi pač lahko predvideli tak odziv ljudi in izpeljali ustrezne ukrepe. S pravočasnim informiranjem in ponudbo, da se lahko v primeru težav obrnejo nanje, bi lahko njihov strah vsaj delno omilili. Načrtovalci pa bi morali predvideti še marsikaj drugega. Proces deinstitutionalizacije je nedvomno potekal prehitro, morda celo stihijsko. To pomeni, da je bil

proces neustrezno izpeljan, ne pa tudi, da je zamisel slaba. Še tako dobra misel ne pripelje do zaželenih učinkov, če se je lotimo na hitro in brez prave odgovornosti. V začetnem navdušenju nekaterih pobudnikov te zamisli je bilo res opaziti pretiran optimizem, saj so menili, da bodo že s samo preselitvijo v skupnost odpadli vsi prejšnji problemi. Ponekod so se bolje pripravili: priprave so trajale leto ali dve, v tem času pa so se uporabniki postopno seznanjali z novimi bivališči in načinom življenja, ki ga bodo lahko živeli. Povsem drugače pa je, če uporabnik zve, da mora naslednji dan zapustiti bolnišnico, pri čemer niti sam niti kdo drug še ni ve, kam bo šel. Tak način deinstitutionalizacije zares ni posrečena ideja.

Deinstitutionalizacija je prvi korak k emancipaciji uporabnikov. Prvi korak na dolgi poti, ki pomeni temeljito prevrednotenje mnogih naših prepričanj. Pripeljati mora do tega, da bo uporabnik v svojih očeh, potem pa še v očeh drugih najprej človek, državljan, in šele nato pripadnik neke določene skupine. Psihiatrična diagnoza se bolj kot pripadnost katerikoli drugi skupini neločljivo prepleta s posameznikovo identiteto. Do kod seže motnja in kje se začne oseba? Kolikšna je odgovornost take osebe za lastno ravnanje? Ljudje, ki prihajajo v stik z bivšimi uporabniki, se prvič srečujejo s temi vprašanji, zato je razumljivo, da so negotovi. S temi vprašanji se bomo morali prej ali slej srečati vsi, kot posamezniki in kot družba. Odgovore lahko prinese le čas.

Vrnitev odpisanih v skupnost, čeprav zaenkrat le v fizičnem smislu, je sprožila dialektičen proces, ki se bo nadaljeval, dokler ne bo dosegel sinteze. »Drugačni« v prvi fazi postanejo še bolj drugačni. V naslednji fazi bodo v ospredje stopile značilnosti, ki so skupne enim in drugim. Ljudje se bodo naučili videti tudi tisto, kar je pri »drugačnih« osebah zdravo in ne le njihove motnje. Tedaj bo pregrada počasi odpadla. Videli bodo osebo in ne bolnika. Prepoznali bodo tudi njen bolni del, podobno kakor kot pri sosedi prepoznajo navado, da neprestano čisti tam, kjer se njim ne zdi prav

nič umazano. Z drugimi besedami: ne bodo se več čutili ogrožene.

To ni znanstvena fantastika, ta proces se je že začel. Resda šele na posameznih mestih, kjer so načrtovalci skrbi svoje delo zastavili širše in v bolj dolgoročni perspektivi. Če se je zgodilo tam, se lahko zgodi tudi drugje. Lahko se zgodi tudi tukaj.

Ustvarjanje kroničnih »duševnih bolnikov«, spreminjanje oseb v duševni stiski v Drugega je najprej socialni proces. Socialni proces je tudi poznavanje njihove temeljne človeškosti in s tem enakosti. Kronična hospitalizacija je možna, če je na razpolago veliko prostora v bolnišnicah. Če je prostora veliko, mora biti zapolnjen. Hkrati pa velja, da ljudje postanejo žrtve kronične hospitalizacije, če zanje ni primerne prostora v družbi. Temeljni problem ni medicinske, temveč je družbene narave.

KAJ JE PRINESLA DEINSTITUCIONALIZACIJA?

V šestdesetih letih so imeli skupnostne službe za prehodne, vmesne strukture med kratkim obdobjem hospitalizacije in polno reintegracijo v skupnost. Naloga dnevnih centrov naj bi bila, da usposobijo uporabnike za zaposlitev na trgu delovne sile. V začetnem optimizmu je malokdo pomislil, da bodo nekateri uporabniki potrebovali pomoč v zavarovanem okolju za vse življenje. Pričakovali so, da bodo vse razlike kratko malo izginile. Le nekaj let je minilo od odkritja nevroleptikov, ki so tedaj še veljali za »čudežno zdravilo«.

Petnajst let pozneje je postalo očitno, da čudeža ni pričakovati. Ponižanje in zatiranje, ki so ju nekoč povezovali s pojmom duševne bolnišnice, sta se preselila tudi v nekatere novo ustanovljene skupnostne službe. Izginili pa so »kronični bolniki«. Zamenjal jih je sindrom »vrtečih se vrat«: osebe so bile hospitalizirane le kratek čas, a zato bolj pogosto.

Prihajale so tudi spodbudne novice. Sue Estroff (1981) je opravila raziskavo, v kateri je zajela več kot 900 uporabnikov iz Londona in jih spremljala v obdobju

enega leta. Skrbi osebja bolnišnic o možnosti množičnih samomorov se niso izkazale utemeljene. Samomorov je bilo v resnici manj kot prej, natančneje, bilo ni nobenega! Nihče iz proučevane skupine tudi ni prišel v zapor, le trije so postali brezdomci. Vsi trije so tako živeli že pred prihodom v bolnišnico. Štirje so se vrnili v bolnišnico, ker so tako sami želeli.

Nekateri rezultati raziskave pa so manj razveseljivi. V raziskavo je bila vključena tudi kontrolna skupina oseb, ki so ostale v bolnišnici. Pokazalo se je, da se življenje uporabnikov v skupnosti v primerjavi s slednjimi ni dosti spremenilo. Večini se ni posrečilo navezati stikov z ljudmi v soseski, niti najti zaposlitve.

Uporabniki, ki so živeli v stanovanjskih skupinah, so bili bolj zadovoljni. Na začetku je bilo z novim načinom življenja zadovoljnih le 17 odstotkov oseb, po enem letu pa je bilo takih kar 74 odstotkov. Stanovanjsko skupino so doživljali dosti manj utesnjujoče kot bolnišnico.

Največja sprememba, ki se je zgodila v mišljenju uporabnikov skupnostnih služb, je bil odnos do zdravil. V začetku je približno enako število oseb iz eksperimentalne in kontrolne skupine trdilo, da jim zdravila pomagajo. Po enem letu se je število oseb, ki so zapustile bolnišnico in še vedno verjele v koristnost zdravil, zmanjšalo s 53 na 18 odstotkov. Očitno je, da so začeli gledati nase bolj neodvisno in se otrsli psihiatrične avtoritete oz. je niso več jemali kot nekaj samo-umevnega.

Zanimiva je še naslednja ugotovitev: večina ni hotela živeti s prijatelji, ki so jih spoznali v bolnišnici, čeprav so z njimi še vedno ohranjali stike. Želeli so si nove družbe. Večina jih je izrazila željo, da bi imeli svojo sobo, hkrati pa možnost druženja v skupnih prostorih. Hoteli so stanovati blizu trgovin in avtobusnih postaj. Mnogi so izražali željo po nekajurnem delu, pa tudi po izobraževanju. Raziskovalka presenečeno ugotavlja, kako pomembno je vplivalo na zadovoljstvo uporabnikov, če so načrtovalci upoštevali njihove želje. Ni jim bilo toliko pomembno, kakšne so bile materialne

razmere, da so se le pogoji skladali z njihovimi željami. Zavrnilo so marsikatero ponudbo, ki se je načrtovalcem zdela »boljša«, in se odločili za »slabšo«. Vse to kaže na izreden pomen samoodločanja uporabnikov, saj se veliko bolje uživajo v razmere, ki si jih sami izberejo.

Podobne rezultate so dobile tudi druge raziskave, čeprav vsaka navaja tudi nekatere specifičnosti. Oglejmo si še znano raziskavo, ki sta jo opravila Mosher in Burti (1989) na območju Kenta. Večina oseb, ki so bile odpuščene iz bolnišnice, je bila zelo zadovoljne z novim načinom življenja, čeprav se na ravni medosebnih stikov niso povsem vključile v skupnost. Obiskovale pa so prodajalne, gostilne, cerkve in druge javne prostore. Najpomembnejše jim je bilo, da lahko same izbirajo, kako bodo preživele svoj čas, najbolj žal pa jim je bilo tega, da ne najdejo dela. Avtorja menita, da je treba za navezavo družabnih stikov z okolico dosti več časa, kot so predvidevali načrtovalci.

Navajata tudi zanimivo ugotovitev, ki kaže, kako je bolnišnično osebje podcenjevalo zmožnost uporabnikov, da skrbijo zase. Kar dve tretjini so v začetku namestili v stanovanjske skupine s 24 urno oskrbo. Pokazalo se je, da lahko velika večina živi dokaj neodvisno in potrebuje le občasno pomoč. Kljub temu se zdi, da je tak pristop uspešnejši, saj jim je bila na začetku zagotovljena vsa varnost in so postopno odkrivali svoje lastne zmožnosti. Morda je tudi v tem ključ njihovega zadovoljstva. Po drugi strani pa so marsikje opazili, da osebje raje naredi vse samo in v ničemer ne spodbuja osamosvojitve uporabnikov. Spodbujanje lastne aktivnosti in odločanja uporabnikov je pomemben element njihove emancipacije, pri čemer je treba poiskati srednjo pot in se izogibati skrajnosti.

Rezultati raziskav, v katerih sodelujejo uporabniki skupnostnih služb, so po mnenju nekaterih boljši od dejanskega stanja. Raziskovalci se namreč veliko družijo z uporabniki, se z njimi pogovarjajo, si pomagajo v težavah in včasih celo preprečijo nesrečo. Brez njih bi bili

uporabniki prepuščeni samim sebi. Ob upoštevanju tega lahko navedem sklepe, ki jih Mosher in Burti navajata kot rezultat večjega števila tovrstnih raziskav:

- Večina odpuščenih uporabnikov se dobro znajde v skupnosti in potrebuje le občasno pomoč. Veselijo se svoje neodvisnosti in se v svoji samopodobi vedno bolj oddaljujejo od »kariere duševnega bolnika«.

- Nasilja, samomorov, brezdomstva in kriminala je zelo malo.

- Pravega vključevanja v skupnost skoraj ni: niti na ravni sosedskih odnosov niti glede možnosti zaposlitve. Uporabnike najbolj od vsega prizadene odklonilen odnos delodajalcev, saj jim ne da niti priložnosti, da bi poskusili, koliko zmorejo, s tem pa jim je zaprta pot do pozitivno vrednotene vloge in razvoja identitete.

Prizadevanja služb duševnega zdravlja v skupnosti so ostala na pol poti. Že dobri dve desetletji se dušijo v birokraciji in brezbriznosti. Uporabnikov skoraj ni slišati. Raziskovalec Cochrane (1988) pravi, da je »zelo težko slišati avtentičen glas uporabnikov skupnostnih služb«, povsod so mu ponujali le izjave strokovnjakov. Oglejmo si zdaj, kaj so povedali uporabniki v raziskavi Barhama in Haywarda.

KAJ SO PAVEDALI UPORABNIKI

IZOLACIJA

Sled prahu in zažgane maščobe se vleče v dnevno sobo, ki je napol v temi. Razcefrane zavese zakrivajo okna. Cigaretni ogorki in odvržene vžigalice so posejane po vseh kotih sobe. Zrak je vroč in zadušljiv. Na postelji ni ne rjuh ne odej. V kuhinji je le malo znakov hrane: na štedilniku stoji posoda strjene masti, po polici pa je raztresen zavitek sladkorja.

Tu živi Roy, star 48 let. Občasno je bival po bolnišnicah, stanovanjskih skupinah, različnih domovih, zdaj pa ima končno svoje stanovanje. Kljub očitni revščini je Roy zadovoljen.

Tu končno živi sam. Obiskuje ga tim iz sosednje bolnišnice. Z enim od članov tima se je zelo sprijateljal.

Ne, ne bi se hotel vrniti v bolnišnico, zelo sem vesel, da imam svoje stanovanje. Zasebnost mi veliko pomeni. Tu me nihče ne sekira in nihče mi ne ukaže. Lahko delam, kar želim. Ni mi treba vstajati ob določeni uri in se umivati na povelje.

Najbolj očitna Royeva značilnost je, da je reven. Revščina ostaja največji problem uporabnikov, ki želijo postati neodvisni. Zato ne smemo kar takoj iskati razlag za njegov položaj v njegovih osebnih pomanjkljivostih. Vedno je delal le na povelje, zdaj pa mu tega ni več treba. Torej si bo privoščil malo nereda. Če bi bil Roy bogat, bi si morda najel čistilko in vse bi se svetilo. Tako pa na prvi pogled zares ustreza stereotipu »kroničnega shizofrenika«. Odločiti se torej moramo, ali ga bomo gledali skozi prizmo psihiatričnega besednjaka, ki vzpostavlja radikalno razliko, ali pa kot osebo, ki sama odloča o svojem življenju.

Psihijatrija lahko navadno ponudi zajetne spise o pacientu, kot ga vidi zdravnik, ne premore pa nobenih podatkov o tem, kako oseba vidi sebe in svoje probleme. Če že naletimo na take opise, jih bomo našli predelane v patološke kategorije. Recimo, da se je sestra v bolnišnici do njega nesramno obnašala. Ko uporabnik to pove zdravniku, temu še na misel ne pride, da bi incident preveril, temveč bo zapisal, da je uporabnik »jezav, agresiven« ali kaj podobnega.

Zdaj Roy prvič uživa nekaj dostojanstva in do neke mere odloča o svojem življenju. Odločil se je, na primer, da ne bo pospravljaj. Zlasti pa, da ne gre nazaj v bolnišnico. Tako mu je lepše.

STIGMA

Največja težava, ki jo uporabniki srečujejo v medosebnih odnosih, je stigma. Simon pravi takole:

Če srečam koga, ki ni bil v bolnišnici, mu ne omenim, da sem imel opraviti s psihiatrijo, in prosim Boga, da mu ne bo kdo drug tega omenil, tedaj ali pozneje.

Kajti stališče ljudi, vsaj nekaterih, je pač... Takoj vidite, da jim je nerodno in ne vedo, kaj bi rekli... Mislijo, da je to nekaj strašnega, to je tabu, o tem se ne sme govoriti.

Sarah razlaga, kako zelo si želi biti na isti ravni z drugimi ljudmi. Če jim da vedeti, da je imela duševne motnje, jo obravnava, kot da je »manj kot človek«.

Pomembno je, da se počutim enakovredno drugim ljudem... Rada se izdam za »normalno«, rada začnem pogovor s kom v gostilni in pustim, da se razvija. Toda če bi me kdo hotel zares spoznati, bi mu morala povedati, in tedaj mu ne bi bila več enakovredna.

Tako nastane neprestani razvpiti »strah pred intimnostjo«, za katerim naj bi bolehal uporabniki. Uporabnik je enakovreden le toliko časa, dokler se skriva. Če si dovoli intimnejše spoznavanje, bo spoznan za manjvrednega. Tudi to niso kakšni »iracionalni« strahovi, ki bi izvirali iz nerazumljivih globin duše, temveč odziv na dejansko socialno stvarnost.

Pod vplivom psihiatričnega mita o »neozdravljivosti« ljudje nalepijo uporabniku dosmrtno etiketo, ki je izražena v samem pojmu »duševni bolnik«. To ni motnja, ki jo občasno ima, to je nekaj, kar je postal. Motnja in oseba sta se zlili v eno, v očeh ljudi pa je ostala le še motnja. Če je diagnoza »shizofrenija«, se stvar samo še poslabša. Sarah pripoveduje:

Vsako jutro, ko se zbudiš, te spreleti: moj Bog, jaz sem shizofrenik. Če mi zdravnik ne bi povedal, bi se zjutraj zbudila in si mislila: imam pač duševne motnje, ki se bodo že uredile. Toda ko dobiš diagnozo, začneš razmišljati vse mogoče in stvar je videti vedno hujša.

»Shizofrenija« je ime za zelo raznolik in slabo opredeljen skupek motenj. Edina korist, ki si jo lahko predstavljam od tega pojma, je, da zdravnikom poenostavi medsebojno sporazumevanje. Med uporabniki imajo od njega korist samo

simulanti, ki si želijo skrajšati pot do pokojnine, kajti v tem pogledu ni boljše diagnoze. Precej ljudi, ki se jih je prilepila ta oznaka, bi bilo z manjšo pomočjo zmožnih živeti bolj ali manj »normalno«, produktivno življenje, če bi se le pravočasno izognili psihiatrizaciji. Naučili bi se, kako ravnati s svojimi problemi, in bi živeli naprej. Diagnoza pa jih prepriča, da so neozdravljivo bolni, najprej njih same, potem pa še vse, ki bi utegnili kazati tako ali drugačno zanimanje zanje. Poleg občasnih problemov, s katerimi so prišli k psihiatru, se jih zdaj drži še stigma, ki jima zapira vrata do tega, kar bi najbolj potrebovali. Prepričana sem, da bi taka stigma uničila tudi večino zdravih oseb.

ISKANJE POTI VEN

Simon takole opisuje svojo situacijo:

Mislím, da bi lahko opravljal kako delo, ali pa bi vsaj želel poskusiti. Toda kako naj prepričam delodajalca, da mi ponudi priložnost? Najhujše je samo sedeti in nič delati. Nekaj bi moral poskusiti... Dejansko sem že poskušal najti delo, a sem dobil običajne odgovore: »Žal...« Imam psihiatrično diagnozo in nobenih delovnih izkušenj. To odbije vsakega delodajalca.

Ker nima drugih možnosti, se je Simon vpisal na računalniški tečaj v psihiatričnem rehabilitacijskem centru. Čeprav mu to daje nekaj upanja, pa meni:

To ni prava rehabilitacija, če sem iskren. Tako jo sicer imenujejo, vendar ne poskušajo... Le izjemoma včasih kdo dobi službo, navadno pa ljudje hodijo leta in leta v tisti center in se ne rehabilitirajo. To je le kraj, kjer ljudje zapolnijo svoj čas.

Simon si brezupno prizadeva, da bi zapustil psihiatrični sistem, ki mu ne daje nobene prave perspektive. Zato se je preselil v prenočišče, ki sicer ni namenjeno uporabnikom psihiatrije. Tam se počuti zelo osamljeno:

Vsakdo se drži zase. Doslej sem govoril le z eno osebo in še on je bil zelo kratek in nezainteresiran. Tu je zelo drugače kot v stanovanjski skupini, kjer smo imeli skupne prostore, v katerih smo se srečevali. Če se odseliš, tega sploh nihče ne opazi, le vrata zaprejo in to je vse.

Simon je trdno odločen, da bo kljub osamljenosti vztrajal pri neodvisnem življenju:

Ostal bom tu, kjer sem, ker nočem biti več povezan z bolnišnico. Rad bi se otrešel celotnega psihiatričnega sistema in bil povsem neodvisen. Stanovanjska skupina je bila čisto v redu, le da mi je nekje v glavi stalno odzvanjalo, da je to del bolnišnice, da sem še vedno del tega sistema in se zato moje razmere prav nič ne izboljšujejo.

Občutek, da si del psihiatričnega sistema, je občutek, da si manj kot oseba:

To demoralizira. Navezan si na okrilje bolnice, kjer te obravnavajo kot otroka. Preživiš lahko le tako, če sprejmeš to kot začasno rešitev in si postaviš cilj, da se boš nekoč osvobodil vsega tega.

ZDRAVILA ALI BITKA Z ZDRAVNIKI

Glavni predmet zanimanja mnogih uporabnikov so zdravila. Na velike težave naletijo, če si poskušajo zagotoviti vsaj nekaj nadzora glede količine zdravil, ki jih prejema. Vaughan npr. ne želi imeti predstave o sebi kot o invalidu in si želi po odpustu iz bolnišnice čimprej najti delo. Svojo izkušnjo s psihiatri opisuje takole:

To je ena sama bitka, bitka z zdravniki – ko se začneš počutiti bolje in misliš, da je čas za zmanjševanje zdravil. Zdravnik mi je rekel: »Injekcije boste morali dobivati vse življenje.« Povedal sem mu, da si bom poiskal delo, on pa je odvrnil: »Na vašem mestu ne bi iskal dela, pač pa bi si vsak dan privoščil nekaj ur počit-

ka.« Odgovoril sem mu: »To me ne zadovoljuje, želim si ven in v službo.« Vztrajal je pri svojem: »Ne, nikar, odpočijte si!«

Cyril že nekaj let skrbi za svojo prizadeto svakinjo, to zahteva nenehno pozornost in pripravljenost, da ji priskoči na pomoč. Pred kratkim je brez vsakega pojasnila dobil nova zdravila, po katerih se počuti kot omamljen in je stalno zaspan. Nezadovoljen je z zdravnikovim odnosom, a se počuti v tem pogledu povsem nemočnega:

Zelo sem nezadovoljen. Zdravnik nima časa zame. Čakaš tričetrt ure in potem si v treh minutah zunaj. »Pridite spet čez tri mesece,« pravi. Nobenega pojasnila nisem dobil, zakaj mi je zamenjal zdravila, nič mi ni povedal o stranskih učinkih. Morda me ima za poskusnega zajca. Rad bi dobil pojasnilo, kaj se dogaja. Če ga vprašam, sploh ne odgovori. Zelo je vzvišen. Sem pač pacient, on pa je zdravnik. On je tisti, ki govori.

Tudi Sarah ima podobne izkušnje in meni, da so uporabniki vedno v nevarnosti, da jih bodo strokovnjaki patronizirali. Prepričana je, da lahko sama odgovorno odloča o svojem življenju, pa ji ne dovolijo:

Tako se greš spet staro bitko z zdravnikom. »Rada bi prenehala jemati zdravila!« »Oh, boste spet zboleli.« Takrat moraš biti zares močan in ne smeš popustiti: »Morda pa tudi ne.« To je osebna izbira vsakega posameznika in pri tem moraš vztrajati: »Nočem več jemati zdravil.« Če jemljem zdravila, sem vedno zaspana, ali pa se slabo počutim in ne morem početi stvari tako dobro kot prej. To je naslednja stopnja v mojih bitkah z zdravniki, da bi se znebila zdravil. Sicer se bojim nove krize, ampak to tveganje sem sprejela. Prevzamem to tveganje, saj gre zame. Res moraš biti gotov vase in močna osebnost, da še naprej vztrajaš: »Kljub temu bom tvegala.«

SAMO V BOLNIŠNICO NE

Čeprav nekateri sodelavci raziskave še naprej trpijo motnje, se nihče ne želi za trajno vrniti v bolnišnico. Simon je izrekel nekaj ostrih besed na račun hospitalizacije:

Zdi se mi, da je bolnišnica za vsakogar bolj ali manj izguba časa. Le če je kdo dejansko nevaren drugim, naj bi ga poslali tja. Za vse ostale pa bolnišnica ni primerno mesto in bi morali za njih poskrbeti zunaj. Morda bi se lahko splošni zdravniki bolje izobrazili v tej smeri, namesto da toliko ljudi pošiljajo k psihiatrom, da potem končajo v bolnišnici.

Simonu se zdi, da v bolnišnici ni dovolj priložnosti, da bi se ljudje pogovorili o svojih problemih:

Pogovoru ne pripisujejo nobenega pomena, zdravila pa jim pomenijo preveč. Če bomo v prihodnosti še imeli bolnišnice, jih bo treba v tem pogledu spremeniti. Mislim, da bi morali zamenjati poudarek, tako da bi lahko ljudje govorili o svojih problemih, namesto da drogirajo ljudi in jih puščajo, da se sami mučijo s problemi. Bolnišnice imajo premalo osebja, zato uporabnike drogirajo, da jih lažje nadzorujejo.

Philio, ki že več kot 10 let ni bil v bolnišnici, ni posebno navdušen nad skupnostno službo:

Ne vem, ali je to zato, ker zdravstvu primanjkuje denarja, ampak prevladuje ideja, da je treba ljudi spraviti ven iz bolnišnice v skupnost. Tako sem preživel 10 let, to je zelo dolgo, če ves čas trpiš. Nikomur ne bi priporočil življenja v takih razmerah. Toda ko si na dnu, ne moreš izbirati. Berači si ne morejo zmišljevati.

Zdi se mu, da ga je zdravstvena služba izdala:

Ljudje, ki zares potrebujejo pomoč, niso deležni pozornosti. Ne bojim se krize same, problem je le, da mi tedaj ne pomagajo dovolj. Zdravstvene ambulante so polne ljudi, ki nimajo tako težkih problemov in ne potrebujejo tako nujne pomoči, temveč bolj ali manj kozmetične popravke. Ravno ti ljudje porabijo večino denarja.

O prihodnosti pravi tole:

Čisto odkrito, včasih razmišljam o samomoru, ker ne verjamem, da prihodnost kaj dosti obeta. Star sem 45 let, in odkar so se začeli problemi, imam stalno kakšne težave – ko si star 45 let in se stvari prav nič ne izboljšujejo... Morda imajo motiv, da se ne ukvarjajo z ljudmi, ki imajo resne težave. Medtem ko jaz upam, da bodo težave izginile, oni upajo, da bo izginila oseba, ki ima težave. To je res strašno. Vse, česar se lahko veselim, so kratka obdobja, ko se ne počutim tako slabo kot navadno. Resnično se včasih bolje počutim in ne vem, zakaj je tako.

Čeprav se ne želi trajno vrniti v bolnišnico, pravi:

Mislim, da bi moral občasno preživeti nekaj časa v bolnišnici. Prepričan sem v to, ker se moram spoprijemati s toliko stvarmi: plačevanje računov, kuhanje, pranje, čisto vse, zraven pa moram še skrbeti za hišo – za to pa moraš biti kar zdrav, če hočeš biti učinkovit. So obdobja, ko tega preprosto ne zmorem.

Ljudje kot Philip bi se v skupnosti počutili varneje:

Če bi imeli zagotovilo, da jih bo kdo redno obiskoval in pregledal njihovo duševno in telesno stanje. Tako bi ljudje videli, v kakšnem stanju si v določenem obdobju. Ne vsakih šest mesecev – to je dosti predolgo. Morali bi me pregledati vsak mesec – tako bi vedel, da moram počakati le do konca meseca, če bi se slabo počutil. Vedel bi, da bo kdo prišel,

me pregledal in mogoče za krajši čas sprejel v bolnišnico.

Včasih se mu zdi, da zanj ni najboljša rešitev živeti sam:

Idealna rešitev bi bila, da bi se preselil v bolj zavarovano bivališče, namesto da se sam trudim z vsem.

Philip se sicer pritožuje, da mora vse urediti sam, brez vsake zunanje podpore, vendar pa vsa ta leta ni naredil ničesar, da bi si tako podporo zagotovil. Tega nasprotja se tudi sam zaveda:

Deset let nisem iskal nobene pomoči. Prej sem rekel, da bi rad, da me obiščejo vsak mesec, sam pa nisem šel nikamor vsa ta leta! A ni to noro! Najraje imam mir. Gre tudi za ponos – če se le da, bom zmogel sam, pa čeprav se počutim grozno. Kadar se počutim bolje, pogosto mislim, da sploh nimam tako slabo urejeno. Imam pa svoj ponos. Ponos, da se poskušam spoprijeti z vsem, kar je z mano narobe.

Njegove izkušnje s psihiatrije niso bile spodbudne:

Psihiatrov ne cenim kaj dosti. S psihiatri in sestrami imam slabe izkušnje, zato se jih raje izognem. Od njih jih samo dobiš po glavi. Nekoč sem rekel sestri, da sem samomorilen, ona pa je odvrnila: »Zakaj potem tega ne storite?«

VEDNO ZAČENJAŠ ZNOVA

Veliko uporabnikov zelo skrbi, da bodo morali v primeru ponovne krize vse začeti znova. Neredko to pomeni, da bodo izgubili stanovanje in postali brezdomci. V Vaughanovem primeru je npr. hiša, v kateri je živel, ostala prazna štiri mesece, medtem ko je bil v bolnišnici. V tem času so vanjo vlomili, pokradli njegovo imetje in sežgali stanovanje. Iz bolnišnice so ga odpustili naravnost na cesto. Zelo je bil prizadet, ker zdravnika

njegovo materialno stanje sploh ni zanimalo:

Bil sem pri zdravniku in ta je rekel: »Čez dva dni greste domov.« Povedal sem, da nimam kam, a je vztrajal: »Nič ne morem glede tega, zdaj vam je bolje in lahko greste domov.« Bil sem zelo zagrenjen, ker so me vrgli ven in nisem imel kam.

Ko Ben pripoveduje o ponovitvi krize, opisuje, kako presojuje uporabnike kot nezmožne, da bi aktivno sodelovali pri reševanju svoje krize:

Problemi s spanjem pridejo od skrbi in izčrpanosti in od tega, da stvari, ki sem si jih zamislil, nisem naredil – vse te skrbi pridejo skupaj. Hočem reči, da problem ni le v moji kemiji, to ima opraviti z življenjem, ki ga živim.

Ben si je zelo želel, da bi mu dovolili, da si pomaga sam. Vendar pa so prijatelji, s katerimi je živel, mislili drugače:

Videli so, da jemljem uspavalne tablete, kajti potreboval sem spanje bolj kot vse drugo. Če vzamem tablete, navadno zjutraj dolgo spim in to so seveda opazili. Navadili so se že, da se kriza začne s problemi spanja in zdaj me pošljejo v bolnišnico, če vidijo, da ne morem spati. Tako se je zgodilo že trikrat.

Ben bi si želel imeti možnost, da sam poskrbi zase:

Mislím, da bi morali spoštovati mojo odločitev, da vzamem uspavalne tablete, kadar ne morem spati. Na ta način se dobro naspim in potem se počutim bolje. Če to ne bi delovalo in bi bil še vedno vznemirjen, tedaj bi me lahko peljali v bolnišnico.

Opisuje tudi, kako ranljiva in nezavarovana je oseba s psihiatrično diagnozo, saj jo lahko vsakdo odpelje v bolnišnico:

Vidite, problem je v tem, da lahko samo zavrtite telefon in že bom moral v

bolnišnico. Na osnovi vaše in ne moje besede. To me zelo boli. Rekel sem: »Protestiram, z mano je vse v redu,« oni pa so rekli: »Ne, ni.« In tako sem bil hospitaliziran. Ravnali so z najboljšimi nameni. Toda jaz ne želim v bolnišnico, in če verjamemo službam duševnega zdravlja v skupnosti, ni dobro pošiljati ljudi v bolnišnico, če imajo problem. Mislim, da bi se morala najti kakšna druga rešitev.

Benova nova kriza je imela močne posledice za njegove medosebne odnose:

Bilo mi je zelo mučno zaradi prijateljev, ki sem jih spoznal neodvisno od bolnišnice. Nekateri so vedeli, kako je z menoj, mnogi pa ne. Kadar grem v bolnišnico, sem vedno zelo vznemirjen, ker vem, da me bodo prišli obiskat. Ravno sem si pridobil nekaj zaupanja vase, hospitalizacija pa doživljam kot korak nazaj. Spet bom moral začeti vse znova, prepričevati ljudi, da je z mano vse v redu. Vsaka kriza mi pomeni, da moram znova vzpostaviti zaupanje. Ko sem bil zadnjič v bolnišnici, je trajalo kar precej časa, da so mi prijatelji znova zaupali. Vzemimo za primer varovanje otrok. To sem vedno občasno počel za prijatelje. Ko sem se vrnil iz bolnišnice, me je prvi zaprosil za varovanje otroka šele po šestih mesecih. Skrbelo jih je pač, pa so si mislili, bolje, da ne. Ljudje si mislijo: »Nor je, ker je bil v bolnišnici.«

NA DNU: MATERIALNO IN DUHOVNO

Sarah opisuje, kako so jo posledice krize pripeljale »prav do dna«. Za nekatere pomeni »dno« zlasti materialno plat. Harold pravi:

Imam le za hrano, čeprav ne kupujem drage hrane. Včasih spijem kakšno pivo. Potem mi ostane zelo malo. Kupujem tobak in to je vse. S tem denarjem ne morem nikamor ven. Že dve leti nosim iste čevlje. Zunaj je sneg, jaz pa nimam niti plašča, le anorak. Kupil sem ga pred

dvema letoma z denarjem, ki sem ga prihranil, medtem ko sem bil v bolnišnici.

Jim pripoveduje, kako lahko skrajna revščina povzroči krizo. Živel je v pribežališču za reveže, a ga je zapustil, ker ni hotel živeti s »propadlimi tipi«. Življenje na cesti, lakota in pomanjkanje spanja so vplivali na njegovo duševno stanje, tako da je spet začel slišati glasove. Poslali so ga na ambulantno psihiatrično zdravljenje v splošno bolnišnico. Spominja se, da si zadnjih nekaj dni ni mogel privoščiti niti skodelice čaja. Psihiater, ki ga je sprejel, je sedel z veliko skodelico čaja v roki, na mizi pa je imel poln vrč s skodelicami. Ni mu ga ponudil. Pogovor je končal tisti trenutek, ko je začel Jim govoriti o svojem stanovanjskem problemu.

MANJVREDNI ČLANI SKUPNOSTI

Za ljudi, ki jih že tako muči nizko samospoštovanje, imajo posledice hospitalizacije pogosto uničujoč učinek. Roland npr. pravi:

Že prej sem se počutil manjvrednega, potem pa sem za nameček postal še »duševni bolnik«.

Henry vidi stvari takole:

S shizofrenijo ne živiš, temveč le eksistiraš. Zate ni prihodnosti, čeprav se naučiš živeti z motnjo. Nerad to povem, ampak jaz sem jo sprejel. Do smrti bom nosil nalepko. Shizofrenija pomeni, da bom vedno drugorazredni državljan. Kadar sem šel na intervju za službo, sem čutil, kako v meni narašča strah in me paralizira. Nimam prihodnosti. Vse je le stvar čakanja na starost in smrt.

Pove tudi, kako se je začel strah pri iskanju službe:

Kmalu potem, ko sem prišel iz bolnišnice, sem šel na center za zaposlovanje. Tam sem bil prisiljen povedati, da sem shizofrenik. Sam tega ne bi povedal, a so me v bolnišnici prisilili. Poslali

so jim sporočilo z mojo diagnozo. Sprejela me je neka ženska, ki je bila strašno živčna, kot da ne ve, kaj naj pričakuje. Iz njene zmedenosti je bilo čutiti nekaj takega kot: »Kaj pa bo ta spet naredil?«

Ben pravi, da večina uporabnikov prej ali slej ugotovi, da jim ni dostopna nobena pozitivno vrednotena vloga:

Če dobiš diagnozo shizofrenije, to postane neke vrste vloga. Če si brezposeln in reven, je to edina vloga, ki ti ostane. Nikoli nisem bil povsem prepričan, kdo sem, kar je v veliki meri posledica mojih socialnih problemov... Veliko mojih težav izvira iz pomanjkanja vloge. Kadar me kdo vpraša, kaj delam ali kdo sem, nimam jasnega odgovora. »Sem brezposeln,« ali morda: »Sem duševni bolnik.«

Ni čudno, da se človek počuti nekoristen. Sarah pravi, da jo ljudje verjetno vidijo kot »dokaj nekoristno osebo«:

To je tisti občutek, da si nekoristen, ki me muči bolj kot karkoli drugega. Zdi se mi, da ljudje tako mislijo o meni... Edina stvar, ki jo znam, je pogovarjati se z ljudmi in jih razvedriti, in potem se malo bolje počutijo. Tako si lahko vsaj rečem, da komu pomagam, da delam kaj malce koristnega.

KAKO ZAPOLNITI ČAS

Uporabniki se morajo pogosto soočiti s psihiatrično ideologijo, ki določa, kako naj bi mislili o sebi, živeli svoje življenje in – v psihiatričnem žargonu – »zapolnili svoj čas«. Jeffrey se je že precej osvobodil psihiatričnega sistema. K zdravniku hodi na injekcije, včasih ga obišče socialna delavka in to je vse. Njegov psihiater pa še vedno pritiska nanj s svojo predstavo o identiteti »duševnega bolnika« in želi, da bi se prilagodil njegovemu pojmovanju o tem, kako naj bi »zapolnil svoj čas«. Jeffrey čuti, da bi ga zdravnik zopet rad vpregel v kolesje psihiatričnega sistema:

Nič več ne prebivam v zavarovanih bivališčih, ne hodim v psihiatrične delavnice, a vedno, ko grem k zdravniku, mi ta svetuje, naj grem v ta ali oni center, ki je samo druga vrsta delavnice. Rekel sem mu, da se dosti bolje počutim tako, kot živim zdaj: včasih grem na pijačo, stavim na dirkah, hodim plavat ali pa se sprehajam. Psihiater me skuša spraviti pod svoj vpliv. Vedno znova me sprašuje: »Kako zapolnite svoj čas?«

V takih okoliščinah sta potrebni precejšnja trdnost in odločenost, da uporabnik vztraja pri svojem. Ljudje s tako nizkim statusom in dohodki se zelo težko uprejo avtoriteti zdravnika.

ODNOSI MED UPORABNIKI

Dvojnost in nasprotja, ki so značilni za odnos uporabnikov do psihiatričnega sistema, se izražajo tudi v odnosih med samimi uporabniki. Po eni strani najdejo v teh odnosih solidarnost v skupni stiski, po drugi strani pa jim lahko otežijo vključevanje v širšo skupnost. Ljudje, ki se družijo zlasti z drugimi uporabniki, tvegajo, da jih bo ta subkultura vsrkala in bodo postali marginalizirani. Cena za izogibanje tem stikom pa je lahko izguba vseh pristnih odnosov ali pa socialna izolacija. Med uporabniki največkrat najdemo dve skupini, ki izražata razcepljenost v odnosu do psihiatričnih struktur: ena prevzema psihiatrično ideologijo, terminologijo in njen pogled nase, druga pa si prizadeva ustvariti lastno identiteto. Ben je npr. vzdrževal odnose le s tistimi uporabniki, ki so delili njegov pogled na svet, in se je izogibal pristašev psihiatrične ideologije. Takole razlaga, zakaj:

To je čudna subkultura... V njej je veliko sarkazma, kot npr. način, kako ti kdo reče: »Daj, vzemi svoje tablete.« Ali pa komu, ki je dobil službo: »Daj, ne reci, da si dobil službo! Kako bi jo sploh lahko dobil? Saj si vendar duševni bolnik!« Tukaj gledajo nate le kot na »duševnega bolnika« in ne npr. kot na tehnika ali študenta... Takih zafrkancij je vse polno.

Tudi sam sem to počel. Nekomu, ki je rekel, da bo posnel ploščo, sem skoraj avtomatično zabrusil: »Daj no mir, ti že ne boš posnel nobene plošče!« Tega ne bi nikoli rekel, če ne bi vedel, da je uporabnik.

O sebi Ben pravi:

Ne maram dosti razmišljati o svojih motnjah. Po eni strani bi rad pomagal drugim – in pogovor zares pomaga – a mi ni preveč do tega. Raje se ukvarjam z drugimi stvarmi.

Ko je prišel iz bolnišnice, je bil zelo razdvojen. Del njega je močno nasprotoval druženju z uporabniki:

Hotel sem pustiti vse to za seboj in se začeti ukvarjati z drugimi stvarmi – rad bi deloval v družbi kot enak med enakimi, ne pa, da stalno premlevam svoje osebne probleme.

Vendar ga je prijatelj le pregovoril, da je prišel na sestanek neke skupine uporabnikov. Kmalu je postal njen redni član. V nasprotju s prej opisano subkulturo je tu našel ljudi, ki se niso ukvarjali le s svojimi težavami, temveč so iskali načine, da »kljub temu počnejo stvari«:

Šel sem na tisti sestanek. Zdelo se mi je, da mi bo pogovor koristil. Zares mi je pomagal. Kaj takega se v bolnišnici ne zgodi, tam ni skupinskih pogovorov, vse je tako individualizirano.

Zaradi slabih izkušenj s »subkulturo pacientov« je bil Ben zelo presenečen in navdušen nad skupino:

Leta in leta sem živel v obupu, da ne bom mogel ničesar narediti, toda ob sodelovanju s skupino se počutim, da sem se zmožen boriti bolj kot kdajkoli prej. Čutim se opogumljen in nekoliko bolj optimističen. Morda le lahko kaj naredim.

Nekateri uporabniki razrešujejo ambiva-

lentnost o svoji samopodobi tako, da si nadenejo dvojno identiteto in jo po potrebi izmenjujejo. Na ta način se nobena od njih ne zdi obvezujoča; v nekaterih okoliščinah se počutijo kot uporabniki, v drugih pa si prizadevajo veljati za »normalne«. Barry je tak. Ne mara obiskovati dnevni center, še vedno pa ohranja prijateljske stike, ki jih je navezal v bolnišnici. Sodeluje tudi v uporabniški skupini. Pravi takole:

Če grem kamorkoli drugam, recimo v gostilno, težko navežem stike. Če pa grem v bolnišnico na obisk, se z lahkoto zblížam z ljudmi.

Bob priznava, da je včasih koristno imeti prijatelje-uporabnike, ker oni vedo, kako je, če človek ni čisto pri sebi, vendar pa je lahko včasih to tudi neprijetno:

Težave s prijatelji-uporabniki so v tem, da kar naprej govorijo o zdravilih in svojih simptomih. Včasih me pošteno zamorijo, ker ne maram govoriti o tem. Rad bi se pogovarjal o normalnih stvareh, kot vsi drugi – seks, droge, rock'n'roll, take stvari. Včasih bi najraje pobegnil od te shizofrene družčine ali kar že so. Včasih me prav dotolče.

Vaughan svari pred pretesnim povezovanjem z uporabniki:

Mislím, da je to nevarno. V redu je, ko prideš iz bolnišnice – tedaj potrebuješ takšno varnost. Ko pa si zunaj že kakšno leto, moraš začeti graditi lastno življenje, iskati nove horizonte in se družiti z zdravimi ljudmi, celo če si moraš nadeti masko in se pretvarjati. To moraš na vsak način poskusiti.

Sarah pa meni drugače:

Ne strinjam se! Ljudi, s katerimi se družim – in sodelujem v veliko skupinah – ne gledam kot kakorkoli drugačne. Od njih se veliko naučim, zlasti, kako se spoprijemati z motnjami, učim se iz njihovih izkušenj. Pogovor z njimi

mi zelo dobro dene. Ne gledam jih kot abnormalne. Držim se ljudi svoje vrste, čeprav včasih pomislim, da bi se morala družiti z »normalnimi«. Naslednji hip pa se mi zdi jo te misli ena sama oslarija.

Vaughan priznava, da lahko o nekaterih izkušnjah govori samo z ljudmi, ki so doživeli kaj podobnega:

Ni dobro za moje počutje, če sem sam... Ko se pogovarjamo, izvemo drug od drugega več, kot nam je povedal katerikoli zdravnik ... Sestavljamo košček za koščkom in potem vsaj bolje razumemo.

Rachel, samska ženska pri štiridesetih, ima široko mrežo poznanstev zunaj psihiatričnega sistema. Pravi takole:

Ne družim se posebno rada z ljudmi, za katere vem, da so uporabniki. Brez dvoma je med mojimi znanci tudi nekaj ljudi, ki so imeli to izkušnjo, vendar raje vidim, da me sprejemajo kot »normalno«, zato se kar največ družim z »normalnimi« ljudmi.

Čeprav aktivno deluje v številnih skupinah zunaj psihiatričnega sistema, pa nekje v globini čuti, da ji nekaj manjka. Kljub številnim znancem nima nobenih poglobljenih osebnih odnosov.

Mnogi uporabniki izražajo željo, da bi navezali stike z »normalnimi« ljudmi in priznavajo, da to ni lahka naloga, ne nazadnje zato, ker taki stiki zahtevajo, da posameznik razčisti sam s seboj. Marsikdo se po ponesrečenih poskusih vrne nazaj v uporabniško skupino kot edino alternativo osamljenosti. Sidney opisuje svojo izkušnjo:

Za vključevanje v skupine mi manjka zaupanja. Ko sem še študiral, sem se v stikih s kolegi počutil zelo nelagodno. Študij sam sploh ni bil problem, problem je bilo vključevanje v skupine. Počutil sem se izključenega in nemočnega. Potem so se začele skupine še naprej deliti, sam pa nisem imel občutka, da kateri pripadam. To je bil vedno moj problem.

V dnevnem centru, ki ga obiskuje, pa se počuti ravno nasprotno:

Tam je čisto drugače, vsi imamo enake probleme, vsi smo v istem čolnu, zato je dosti lažje navezati družabne stike. Največja razlika je, da tu ni tekmovanja. V študentskih skupinah so kar naprej tekmovali.

Sidney ima dekle, ki je uporabnica. Raje bi imel »normalno« dekle, a je na temelju svojih izkušenj sklenil, da zanj to ne pride v poštev. Takole opisuje, kaj bi se zgodilo, če bi srečal »normalno« dekle:

Mogoče bi načel pogovor z njo, potem pa bi ga moral pretrgati, saj vem, da bi izgubila zanimanje zame, če bi izvedela, kako je z menoj... Dejansko sem se takim srečanjem vedno izognil. Če sem srečal dekle, ki mi je bila všeč, in če sem vedel, da nima podobnih izkušenj, sem se ji raje izognil – ker ne bi imelo nobenega smisla. Tako sem vedno končal odnos, še preden se je začel.

ŽIVETI Z MOTNJAMI

Avtorji raziskave so se pogovarjali z uporabniki tudi o načinih, na katere sčasoma sprejmejo svojo situacijo, in o tem, kakšne aktivne strategije uporabljajo pri rekonstrukciji svojega življenja. Večina sodelavcev so bili »izkušeni« uporabniki med 40. in 45. letom in so preživeli precej kriz. Menili so, da resna psihotična kriza povsem vrže iz tira njihov občutek biografske kontinuitete, smiselnosti in koherentnosti. Vse to je treba vedno znova rekonstruirati. Pri tej rekonstrukciji je ključnega pomena, da imaš koga, s komer se lahko pogovarjaš, česar psihiatrija še ni uvidela. Rekonstrukcija poteka v določenih, bolj ali manj predvidljivih fazah. Na začetku se posamezniku zdi, da nima prav ničesar, na kar bi se oprl, da bi si znova pridobil nekaj nadzora nad življenjem. Bob je na vprašanje, kaj bi svetoval dal mlademu človeku, ki prvič doživlja psihotično krizo, odgovoril:

Mislim, da ni mogoče dati nobenega nasveta, razen da mora vsakdo poiskati svojo lastno usodo. Sam sem se počutil kot kroglica iz fliperja, ki jo zabijejo v vse kote in vse ovire. Tako se počutiš, ko imaš krizo. Nimaš več nadzora. Kroglica mora nekako najti svojo pot iz fliperja.

Potem pride faza, ko je posameznik zmožen uvideti, da mora zavzeti aktiven odnos do svojega življenja in pridobiti nadzor. Simon opisuje svoj zlom:

Popolnoma mi je razmajal življenje, kot se je zgodilo tudi mnogim drugim, s katerimi sem govoril. Popoln kaos. Vsi moji načrti – bil sem namreč zelo dober študent –, vse se je sesulo kot hiša iz kart. Skoraj čez noč je bilo vse razsuto.

Simonova izkušnja je dokaj tipičen primer procesa napredovanja, ki se začne s popolnim razsulom in pripelje do spoznanja, da je treba kaj narediti. Pri njem je ta faza trajala 10 let (to ni tako nenavadno). V tem obdobju je bil velikokrat hospitaliziran in zdelo se mu je, da se v njegovem življenju »nič ne dogaja«, da se »nič ne giblje«. Potem pa se je nenadoma odločil. Sklenil je, da se bo otresel statusa uporabnika, in si je izbral najkrajšo pot nazaj v življenje. Prenehal je hoditi po injekcije in se zaposlil kot uradnik. Ni pa računal s svojo psihično neodpornostjo in nenavajanostjo na delo in stres. Vse skupaj je bilo še toliko težje, ker je po desetih letih zdravil nenadoma prenehal. Zgodilo se je, kar se je moralo zgoditi:

Znašel sem se spet na dnu, slabše kot na dnu – prvič sem bil prisilno hospitaliziran.

Šok tega preobrata je v njem povzročil nesluteno spremembo. Spoznal je: če hoče rekonstruirati svoje življenje kot nekdo, ki ni v celoti opredeljen s svojo motnjo in si zgraditi temelje, ki so se že davno razsuli, mora sprejeti odgovornost za svoje ravnanje. Poseben problem so bile njegove agresivne težnje:

Včasih sem postal zelo agresiven, ne na začetku, ampak precej hitro. Zmerjal sem ljudi na cesti, pljuval proti njim in podobno. Zato sem se znašel v bolnišnici... Pred tremi leti sem na cesti nekoga pretepel. Res je bilo neumno, preprosto spravil sem ga na tla. Na srečo mu ni bilo nič, jaz pa sem bil hospitaliziran. Zdaj tega več ne delam. Če sem zelo jezen, preklinjam sam pri sebi, ljudi pa ne zmerjam in ne brcam več.

V času zadnje hospitalizacije je razmišljal takole:

Edina stvar, v katero sem bil popolnoma prepričan, je bila, da hočem proč od tod. Zdravila niso nič pomagala, pač pa sem se po njih slabo počutil. Znova in znova sem si ponavljal, da moram nadzorovati svojo jezo, že zato, da me ne bodo zaprli v samico. Začel sem s tem, da sem se že v bolnišnici trudil nadzorovati svojo jezo, in vedel sem, da bom moral tako nadaljevati tudi, ko pridem ven, drugače me bodo spet hospitalizirali. Tako sem se počasi naučil nadzorovati svojo jezo in si pridobil precejšen nadzor nad sabo. Lahko bi rekli, da sem začel reševati svoj problem.

Sidney opisuje podobno izkušnjo, ko se je poskusil aktivno spoprijeti s svojo motnjo:

Mislim, da ne pomaga, če se človek samo prepusti in čaka, da se mu bo stanje izboljšalo. V resnici se moraš boriti, če se hočeš vrniti v stvarnost. Nagnjen sem k temu, da veliko sanjam in potem napak interpretiram običajne dogodke, za katere se mi zdi, da imajo poseben pomen. Zato moram vedno zelo dobro premisliti, ali se obnašam »racionalno«. Vidite, pozoren moram biti na vsako misel in jo popraviti, če ni v redu. To je na začetku zelo težko, pozneje pa se navadiš.

Tudi on se je odločil, da se mora povsem osvoboditi psihiatričnega sistema:

Odločen sem: če je vsaj malo možnosti, da se odresem sistema, se bom odpovedal podpori in si našel kakšno smiselno delo.

Vendar pa ga je izkušnja zadnjega preobrata naučila, da k cilju, ki si ga je zastavil, ni bližnjic. Zdaj že tri leta ni bil v bolnišnici, kar se doslej še ni zgodilo, vendar ve, da se ne more zanašati, da so težave minile, in da mora računati s silami v sebi in jih vzeti v zakup:

Krako malo moraš sprejeti, da imaš probleme in da se moraš z njimi spoprijemati, kot veš in znaš. Ohranjati moraš potrpljenje in upanje. Zdaj že nekaj časa hodim v dnevni center, da bi se navadil delati v skupini. Potem bom poskušal končati študij.

Simon se zaveda, da ne sme biti tako prepričan vase, kot bi želel. Čeprav ima zdaj več upanja za prihodnost, ga včasih mučijo dvomi, ali so osnove za to upanje realistične:

Mislím, da je realistično, saj sem že kar nekaj časa zunaj bolnišnice. Tako dolgo nisem še nikoli zdržal. V tem smislu imam precej upanja. Dejstvo pa je, da lahko kadarkoli zdrsrneš nazaj na dno. Kljub temu pa nima smisla misliti na to, ker v tem primeru sploh nimaš moči, da bi karkoli poskušal. Moraš poskusiti in videti, kaj se bo zgodilo!

Grožnja preobrata, vrnitve na začetek ne-nehno visi nad njim:

Vzame ti nekaj zaupanja vase... Dobro veš, da so tvoje možnosti slabe, da bodo ljudje manj strpni do tebe kot do koga, ki ni imel teh problemov. Tako lahko rečem le: »Upam, da se bo dobro izteklo,« medtem ko bi kdo drug rekel: »Verjetno bo tako in tako.« Sam pa veš, da obstaja razlog, da mogoče ne bo, in to ti vzame zaupanje vase, nekoliko, ne čisto.

Tako kot Simon tudi Sidney previdno poskuša zgraditi nove življenjske temelje.

Njegova pripoved nam pomaga razumeti številne dileme, s katerimi se soočajo uporabniki:

Imam kar nekaj upanja, da si bom našel delo. Precej prepričan sem, da sem zmožen delati, a za to nisem motiviran. Nezadovoljen sem, ker živim od podpore, raje bi videl, da bi se sam vzdrževal. Problem je v tem, da sem preveč bogat. Zato iz finančnih razlogov nisem motiviran za delo. Delati bi šel zato, da bi imel družbo. To je zame velik problem. Hkrati pa se bojim delati, ker mi to lahko povzroči krizo. Čutim potrebo, da bi delal kaj koristnega, a služb, ki ti dajo ta občutek, ni veliko.

Večina ljudi Sidneyevega finančnega stanja ne bi ocenila kot bogastvo. A njemu zadostuje in mu daje občutek varnosti, saj ve, da bo lahko poravnal vse račune. Če bi šel v službo, bi izgubil podporo, ni pa povsem prepričan, da bi se mu v službi posrečilo dolgo ostati. V njegovem položaju bi bila zaposlitev veliko tveganje, ki ga trenutno ni pripravljen sprejeti. Vztrajanje v borbi, ohranjanje optimizma in premagovanje nešteti ovir zahtevajo precejšnjo čustveno ceno. Vsi sogovorniki v raziskavi so povedali, da občasno postanejo apatični in izgubijo pogum. Ob tolikih nepremostljivih težavah je zares težko ostati razumno optimističen. Na tej osnovi lahko razumemo Boba, ki pripoveduje, kako vidi svojo prihodnost:

Resnično bi si rad ustvaril dom in se ustalil. Rad bi našel prostor, kjer bi se počutil prijetno, morda lastno hišo ali stanovanje. Dokončal bi študij in se zaposlil... Sem dokaj optimističen in čutim, da zdaj to lahko storim.

Malo pozneje pravi naslednje:

Nerad preveč razmišljam o tem. Nisem posebno optimističen. Edina svetla luč, ki jo vidim, je, da lahko naredim nekaj izpitov. Sem sicer bolj optimističen, kot sem bil takoj po krizi, mislil sem, da ne

bom nikoli več delal, a ne morem reči, da sem kaj prida optimističen.

Vzroki za ambivalentnost dejansko ležijo v socialni stvarnosti in tudi v nenehni nevarnosti krize in so povsem realni. Zato ni upravičeno, da jih pripisujemo posebni »osebni strukturi« uporabnikov. So povsem »normalna« reakcija na nenormalne razmere. Človek lahko razreši ambivalentnost na dva načina: bodisi da se vda v usodo in opusti vsa prizadevanja, ali pa da z aktivnim prizadevanjem doseže vsaj nekaj uspehov. Ker socialna situacija takega preskušanja ne omogoča, uporabniki trajno ostajajo v stanju ambivalentnosti. Na ta način se veliko uporabnikom posreči, da kljub kaj nezavidljivemu položaju v sebi ohranijo svoje življenjske projekte. Če se hočejo obdržati na površju, morajo dobro spoznati sami sebe, pa tudi vse socialne ovire. Vztrajanje zahteva veliko poguma, ki ga večkrat črpajo iz idealiziranih predstav o življenju. Vedno znova morajo loviti ravnotežje med vsemi temi nasprotji. Sarah se je po končani fakulteti znašla v bolnišnici in pravi:

Počutila sem se, kot bi bila ugrabljena. Svet, kakršnega sem poznala, se je ustavil za celo leto... Prav nič nisem počela. Potem moraš sebe znova zgraditi, iz nič. Morda se bom lahko nekoč vrnila in postala podobna oseba, kot sem bila, a ista ne bom več. Če si shizofrenik, se moraš naučiti boriti za svojo individualnost, saj svojo individualnost popolnoma izgubiš. Nekako se zliješ z drugimi ljudmi in poslušáš njihove ideje, si napolniš glavo z njimi in pri tem izgubiš samega sebe. Nimaš več v glavi tiste pregrade, ki bi rekla: »Ne strinjam se z vami, jaz mislim tako in tako.« Tega kratko malo nimaš več v glavi.

O svojem sedanjem stanju pravi:

Nimam enakih čustev, ki sem jih imela nekoč. Nimam več enakega nadzora nad njimi... Moja čustva so kot zvezda, ki je pravkar eksplodirala. Zdaj sem nekje vmes. Včasih se počutim dobro, včasih

ne. Včasih se moram vrniti čisto na začetek, včasih pa je kar v redu.

Kljub vsem tem spremembam in izrazitemu občutku ranljivosti pa Sarah ne dovoli, da bi njena motnja opredeljevala njeno identiteto:

Moja osebna borba je v tem, da ne bom dovolila, da bi to vplivalo na vse moje življenje. Zato se toliko borim.

Sarah se je odločila za borbo. Svoje stališče primerja s cinizmom mnogih uporabnikov:

Taka pač sem. Veliko ljudi se odzove na drugačen način. Poznam nekoga, ki pravi: »Bom pa iz svoje norosti naredil poklic za vse življenje.« Potem se smeje in zbija šale na ta račun. To je pač njegov način sprejemanja svojega položaja. Ampak jaz tako ne morem. Nikoli ga ne bom sprejela, čeprav se zavedam, da imam težave.

Uporabniki vedo, da ob vsakem napredovanju preži nanje možnost preobrata. Strah pred novo krizo je mučil prav vse, ki so sodelovali pri raziskavi. Mnogi se trudijo poiskati načine, kako bi zmanjšali njene posledice. Sprašujejo se, ali je res potrebno, da ponovna kriza izniči prav vse, tako da morajo vedno znova zbirati skupaj koščke svojega življenja. Uporabniki so se pri tem močno čustveno razvneli in so včasih govorili nasprotujoče si stvari. Veliko uporabnikov najbolj skrbi, da bodo ob ponovni krizi ostali brez stanovanja. Drugi pa menijo, da so se iz prejšnjih kriz marsikaj naučili in da bi lahko v prihodnji krizi bolj aktivno posegli v reševanje svojih problemov. Bob pravi:

Drugič sem vsaj vedel, da je z mano nekaj narobe. Nisem vedel, kaj, a vedel sem, da so to motnje. Pomagalo mi je, ker sem nekaj podobnega že doživel, zato sem vedel, da bom spet v redu. Vzelo mi je dosti manj časa kot prvič, da sem se znova postavil na noge.

Ob prvi krizi je bil pasiven in zmeden prejemnik zdravniške pomoči:

Nisem imel pojma, kaj se z menoj dogaja. Bil sem zelo odmaknjen, z nikomer nisem govoril. Že nekaj časa sem se pogrezal v to stanje: bral sem, jedel in spal, nič drugega. Slišal sem glasove in doživljal čudne stvari in sploh nisem imel besed, s katerimi bi to opisal. Kot da bi šel skozi črno luknjo v vesolju.

Dodaja tudi:

Če imaš močno krizo in prideš iz nje na drugi strani, zunaj črne luknje, mislim, da se počutiš psihično močnejši in zrelejši. Pri 18. letih nisem bil dovolj zrel, da bi se s tem spoprijel, zato je trajalo dalj časa.

Uporabniki ne morejo vedno prepričati psihiatrov, da natančno vedo, kdaj se jim približuje kriza. Sidney pripoveduje o svoji izkušnji:

Zadnjič sem šel v bolnišnico in prosil, da me sprejmejo, ker sem čutil, da se bliža kriza. Vedel sem tudi, da sta starša sredi najhujših preprirov. Nisem mogel prepričati psihiatra, da sem v krizi. Nisem imel nikogar, s komer bi se pogovoril. Naslednji dan sem bil v akutni psihozi.

Sidney je natančno čutil, da vedno bolj izgublja nadzor, a ker se ni obnašal, kot se v shizofrenski krizi pričakuje, so ga v bolnišnici odklonili, češ, da si izmišlja.

Odnos, ki ga posameznik zavzame do svoje krize, je temeljnega pomena za njegovo napredovanje. Vsiljevanje pasivnega stališča, ko posameznik samo čaka, da ga bo zdravnik »ozdravil«, je morda ena največjih zmot psihiatrije. Uporabniki so v pričujoči raziskavi zelo jasno povedali, da se lahko znebimo posledic krize samo z aktivnim trudom in naporom. V tej prvi fazi mora oseba natančno in zavestno predelati svoja doživetja in prepričanja ter izločiti vse, kar ni v skladu z realnostjo. To zahteva velik napor, ker

je treba pogosto še nekaj časa skrbno nadzorovati svoje mišljenje. Posameznik, ki je zapeljan v prepričanje, da je pasivni objekt obravnave, včasih potrebuje leta in leta, preden odkrije, da si lahko pomaga le sam. Tega »čiščenja glave« ne more nihče opraviti namesto njega, lahko pa mu pomaga obziren sobesednik. Šele po takem »generalnem čiščenju« se kriza resnično konča. Prepričana sem, da bi s tem izginila večina preostalih simptomov, ki včasih še dolgo po krizi občasno mučijo ljudi. Uporabniki v raziskavi so opisali več strategij za odstranjevanje posledic krize, psihiatrija pa o tem ne ve nič.

Druga faza je namenjena širšemu pregledu posameznikovega življenja, vključno z vsemi zunanjimi pogoji. Po pravilu velja, da je najbolje vztrajati na začrtani poti in jo nadaljevati tam, kjer jo je kriza pretrgala. Zgodi se tudi, da posameznik med krizo spozna, da so mu bili cilji vsiljeni od zunaj, njemu pa nič ne pomenijo. V tem primeru je treba podpreti njegove napore, da postopno zgradi nov življenjski načrt.

Bistveno je, da posamezniku pustimo prosto izbiro, pri tem pa mu z ustreznimi informacijami pomagamo, da se odgovorno odloči. Simon je npr. nenadoma spoznal, da mora sam nekaj ukreniti, a storil je prehitro in preveč. Storil je pač napako, a iz nje se je nekaj naučil. Zdaj je bolj previden. Če bi ga kdo odvrnil od teh poskusov, ne bi napredoval. Takih napak pri rekonstrukciji sebe je precej. In vendar jih moramo dopustiti, kajti oseba potrebuje izkušnjo, ne nasvet. Izkušnja, iz katere se človek nekaj nauči, ni zaman. Seveda je koristno, da se z osebo čimveč pogovarjamo o njenih namerah, a v končni fazi je treba dopustiti, da svojo zamisel izvede. Če bo naredila napako potem, ko je vse dobro premislila, je naslednjič zagotovo ne bo več. Tudi uporabniki imajo pravico delati napake, ne le psihiatri.

Ko je posameznik povsem prepričan, kaj želi storiti s svojim življenjem in pozna tudi prve korake, nastopi tretja faza, v kateri bo sistematično uresničeval posamezne stopnje za doseg cilja.

Pripravljen mora biti na počasne korake in vztrajati kljub oviram, zunanjim in notranjim.

Po mojih izkušnjah posamezniku ni treba po vsaki krizi začeti povsem od začetka. Prva faza, v kateri odstranimo preostanke krize, je vsekakor vedno potrebna. Dokler tega ne storimo, se bo naša identiteta še prepletala z elementi fantazijskega sveta in ne bomo imeli občutka nadzora. Življenjskih ciljev pa samo zaradi krize nikoli ni treba spreminjati. To bi morali sprejeti kot pravilo. S tem bi si marsikaj olajšali, zlasti pa bi si prihranili negotovost. Morda si tik po krizi res ne smemo povsem zaupati, kot pravi Simon, lahko pa zaupamo sebi, kakršni smo bili, ko smo sprejeli to odločitev. Zdaj ni čas, da bi jo spreminjali, morda pa lahko znova razmislimo o načinih, kako bi jo uresničili. Ne nazadnje nam vztrajanje pri prejšnjih ciljih daje občutek kontinuitete, ki smo ga v krizi izgubili.

SREČA IN PREVREDNOTENJE ŽIVLJENJA

Krize z vsemi svojimi posledicami pripeljejo do razvrednotenja samega sebe, ki nujno zahteva prevrednotenje. Med obema nenehno obstaja napetost in ravnotežje se večkrat nagne zdaj sem, zdaj tja. Proces prevrednotenja je poskus najti smisel v tem, kar se je posamezniku zgodilo, in tem, kar je postal. Včasih vključuje žalovanje za izgubljenimi možnostmi in izgubo samega sebe, vedno ne pomeni odkrivanje vrednosti v sebi, kakršni smo postali. Raziskovalci so skupini uporabnikov zastavili vprašanje, s čim se je težje spoprijeti: s samo krizo ali z njenimi posledicami:

Sarah: »Moj greh je, da sem uživala v svojem shizofrenem doživetju.« (Veliko smeja.)

Frank: »Strinjam se s tabo. Če pogledamo večino ljudi, ki se imajo za normalne, in če potem pogledam srečo, ki sem jo užil v svoji krizi — mislim, da sem malce na boljšem kot večina ljudi.«

Sarah: »V veliko ozirih si na slabšem. Nimaš avta, nimaš hiše, a v neka-

terih drugih ozirih si le nekako na boljšem. Večino časa si še kar zadovoljen.«

Frank: »To je sreča, ki pride z norostjo ... Ne bom več jemal tablet zdravja!«

Sarah: »Ko sem bila v krizi, z vsemi tistimi mislimi, sem bila srečnejša kot zdaj, ko se borim z življenjem in se poskušam soočiti z normalnostjo. Zdravniki so mislili, da trpim, in vsi ostali so trpeli... Zato so me zaprli. Če bi me pustili na miru, bi bila povsem srečna. Naredila sem napako, ko sem prvič šla k zdravniku. Ne znajo te pozdraviti. Naučiti se moraš, da to sprejmeš in živeti s tem. Nikoli nisem bila tako srečna kot tedaj... Ne le zato, ker nisem čutila nobene odgovornosti zaradi misli, ki sem jih imela v glavi, bilo je, kot da bi dosegla vrhunec.«

Ben: »Strinjam se. To so doživetja, ki jih je težko opisati — lahko so zabavna, lahko so travmatična.«

Vaughan: »Imel sem nekaj doživetij pekla, pa tudi nekaj nepozabnih doživetij. Bila so onstran tega sveta. Mislim, da ravno zato končaš v bolnišnici, ker uživaš in se ne meniš za previdnost. Najprej se počutiš zares dobro in si najsrečnejši človek na svetu — a po moji izkušnji temu sledijo peklenke misli in takrat je hudo. Ko začneš dobivati te peklenke vizije, ne želiš več živeti, hočeš narediti samomor.«

Drugo vprašanje, ob katerem se je razvila živahna diskusija, je bilo, kako sprejeti vse to. Najprej so uporabniki navajali razloge za in proti, na koncu pa so se zedinili, da bi raje videli, da se jim to ne bi zgodilo.

Ben: »Raje bi videl, da tega ne bi bilo.«

Sarah: »Tudi jaz tako mislim.«

Frank: »Ne bi želel še enkrat skozi to. Dve tretjini življenja sem preživel zaprt v bolnišnici in drugih ustanovah, skoraj 30 let! Kategorično lahko rečem: prav gotovo ne!«

Vaughan: »Ne, ne bi mogel še enkrat prenesti tega. Ne pričakujem preveč, rad bi le, da stvari ostanejo, kot so.«

Sarah: »Ko se to konča, se moraš učiti in prilagoditi. To je pač nekaj, kar se ti je zgodilo, in to moraš sprejeti. Ne moreš početi veliko stvari, ki bi sicer jih.«

Frank: »Moraš se naučiti sprejeti omejitve, ki so postale tvoje življenje. Na koncu se jih naučiš sprejemati. Na začetku se morda boriš proti njim.«

Vaughan: »Ena od pomembnih stvari je, da si pozoren na opozorilne znake, da se pripravlja kriza.«

Sarah: »Znebiti se moraš veliko idej, ki si jih imel v krizi. Odločno si moraš prizadevati, da se jih znebiš. Npr. ideje, da so vsi ljudje povezani – ko to govorim, se nenehno sprašujem, če prihaja od mene, kakršna sem bila nekoč, ali vsaj delno od shizofrenije. Edini način, da postaneš zdrav, je, da se znebiš takih idej.«

Ben: »Strinjam se s tem. Na neki način moraš prevrednotiti vse svoje življenje. Odločil sem se, da se bom vključil v družbo in priključil sem se različnim skupinam. Možnosti za službo so bile videti dokaj slabe, ampak zdaj delam in sem zadovoljen.«

Vaughan: »Jaz pa mislim, da sem izgubil vse ambicije. Živim iz dneva v dan in ne pričakujem dosti. Nekoč sem si želel, da bi imel vozniško dovoljenje. Veliko sem plačal za učenje. Opravil sem preskus. A stvari se niso končale dobro. Zdaj mi je vseeno.«

Ohraniti občutek lastne vrednosti je gotovo ena najtežjih in najpomembnejših nalog uporabnika. Psihiatrična ideologija ponuja skrajno razvrednoteno sliko. Zato je prvi korak k prevrednotenju samega sebe navadno prav zavrnitev te slike. Potem moraš poiskati nove osnove za samovrednotenje. Philip pravi, da se mora nenehno truditi, da ohrani občutek lastne vrednosti. Njemu pomaga strastno zanimanje za vlake. Posnel je že več kot 3000 fotografij vlakov. Je član skupine zbirateljev fotografij, ki cenijo njegove posnetke. Drugače pa ga muči mentalna neučinkovitost. Proti njej se bori tako, da se poskuša čimbolj držati reda:

Svoje življenje si zelo natančno organiziram. Imam poseben urnik za vse dni v tednu, ki se ga skušam držati. Če se red poruši ali če ne morem vsega narediti, dobim občutek, kot da se ladja potaplja. Stvar je v tem, da se to zgodi takrat, ko se ne počutim dobro in tedaj ne morem držati reda.

SKLEPI

Ne bom poskušala povzemati izjav sodelavcev raziskave, saj vsaka govori zase. Rada bi podala le nekatere splošne vtise, vprašanja, ter morda smer njihovega reševanja.

Pričujoča raziskava ni zasnovana kot »strogo« znanstvena in nima namena odkrivati splošnih resnic. Je le izsek iz življenja skupine angleških uporabnikov in nam predstavi njihov način razmišljanja in probleme tako, kot jih vidijo sami. Prav v tem pa je tudi pomen raziskave: avtorja sta znala z izredno tankočutnostjo na enakovredni ravni prisluhniti glasovom uporabnikov ter tako vzbuditi njihovo zanimanje in motivacijo, da so bili pripravljene razkriti svoje najgloblje dileme, strahove in upanja. To je pripeljalo do spoznanja, ki ga imata avtorja za najbolj presenetljivega, namreč, da je večina sodelavcev opisala svoje izkušnje in razmišljanje z veliko občutljivostjo in smislom za podrobnosti, kar povsem nasprotuje zakoreninjenemu mnenju psihiatrov, da je izražanje oseb z diagnozo shizofrenija (teh je bila velika večina) skopo in osiromašeno. To očitno ni lastnost, ki bi izvirala iz kakšnih njihovih pomanjkljivosti, temveč rezultat situacije, ko se posameznik znajde v močno podrejenem in odvisnem položaju z osebo, ki njegovo pripovedovanje sproti »prevaja« v svoj miselni okvir in ga s tem razvrednoti. Poleg tega uporabniki dobro vedo, da pri psihiatru več podrobnosti pomeni več zdravlil, teh pa je navadno že tako preveč.

V klasični raziskavi bi to pomembno ugotovitev verjetno prezrli, saj bi se usmerili v naprej določene teme, ki bi

uporabnike utegnile zanimati ali pa tudi ne. V pričujoči raziskavi sta avtorja sledila zanimanju uporabnikov in odgovorov ni sta poskušala razvrščati v kategorije. V začetni fazi, ko šele iščemo, kateri so temeljni problemi, je tak pristop pogosto bolj ploden.

Eden od ključnih problemov je prav gotovo podoba oziroma samopodoba uporabnika. Vsi poznamo lik »izgubljenega«, podredljivega, odvisnega, apatičnega in morda manipulativnega uporabnika psihiatričnih ustanov, ki je izgubil vsako zaupanje vase. V skupnostnih službah pa nastaja nova generacija nezaupljivih, pogosto jeznih uporabnikov, ki zahtevajo, da se njihove potrebe in želje upoštevane, njihove pravice dosledno spoštovane ter da so družbeno in tudi ekonomsko enakopravni. Podoba angleškega uporabnika se nedvomno spreminja, to se kaže ponekod tudi v odnosu ljudi iz soseke, ki ne zganjajo več preplaha, čeprav še vedno niso preveč vneti, da bi se družili z njimi. Še vedno pa ne obstaja nikakršna sprejemljiva, pozitivno vrednotena vloga, ki bi zamenjala njihov marginalni status.

Vzrokov za to je več. Ann Davis (po Barham 1992) meni, da strokovnjaki duševnega zdravja še sami niso prevrednotili uporabnikov. Pravi takole:

Večina zdravstvenega in socialnega osebja je ohranila predstavo o uporabniku kot poškodovani osebi, ki potrebuje nasvete in vodenje. Poklicno se srečujejo zlasti z njihovimi težavami, problemi in slabostmi, zato jih vidijo kot pasivne prejemnike uslug in sami odločajo, kaj je najbolje zanje. Večina skupnostnih služb nadaljuje odnos, ki je bil značilen za ustanove. Tak odnos utrjuje nezaupanje uporabnikov v svoje zmožnosti. Osredotočajo se na svojo nemoč, neučinkovitost itn. in tako izpodjedajo svoje samozaupanje in občutek lastne vrednosti. Dokler se ne bo zgodila temeljna sprememba v srcih in glavah delavcev duševnega zdravja, ne more biti resničnih družbenih sprememb.

V okviru uporabniških združenj pa hkrati že nastaja nov tip strokovnjaka, ki se je pripravljen odreči nadrejeni vlogi, saj vidi svoje poslanstvo ravno v tem, da razvija avtonomijo, kompetentnost in odgovorno odločanje posameznikov ter jih opogumlja k rekonstrukciji njihovega življenja. V osnovi je to zagovorniški odnos. Ti strokovnjaki poročajo, da jim tako delo daje veliko več osebnega zadovoljstva, prinaša pa jim tudi precej težav v odnosu do kolegov, ki jih gledajo z nezaupanjem. Ta način dela namreč prehaja jasno začrtane vloge posameznih poklicev. Tako npr. neki zdravnik pravi, da so ga kolegi zelo podcenjujoče gledali, ko je povedal, da je spremil uporabnika k socialni delavki, ker je menil, da je njegov socialni problem dosti bolj pereč kot njegove zdravstvene težave.

Odpiranje vrat bolnišnic in vračanje uporabnikov v skupnost je nedvomno pomemben korak. Zavedati pa se moramo, da je to šele prvi korak. Problema marginalizacije s tem še ne bomo odpravili. Družba jemlje marginalnost uporabnikov psihiatrije kot samoumevno, skoraj kot naravno dejstvo, namesto da bi proučila njene vzroke in načine, kako jo odpraviti. Temeljni problemi uporabnikov so v glavnem socialne narave. Sodelavci raziskave so to zelo jasno povedali. Vzemimo npr. negotovost glede stanovanja. Ga bo po okrevanju še čakalo? Če se vsaj malo vživimo v perspektivo take osebe, bomo videli, da imamo opraviti s provizorično eksistenco. V življenju mnogih uporabnikov ni nobene trdne oporne točke, celo bivališča ne, na katerega bi lahko z gotovostjo računali.

Prav tako boleče je vprašanje dela. V širši družbi, pa tudi med uporabniki vlada prepričanje, da je posameznikova vrednost opredeljena s plačanim delom, pa čeprav le za nekaj ur na dan. Veliko uporabnikov morda ne zmore rednega dela, še redkejši pa so tisti, ki niso sposobni za nobeno delo. Družba, ki »velikodušno« deli pokojnine komaj odraslim uporabnikom, jim dela medvedjo uslugo. Zada jim končni udarec, ki potrdi tisto, česar so se vseskozi bali, namreč, da so

povsem nekoristni. Kaj se ne bi dalo tega denarja vložiti v iskanje in ustvarjanje po- gojev za delo, ki bi bilo zanje primerno, na povsem ekonomski osnovi? Ali morda znajo to samo v Italiji? Veliko je del, pri katerih bi se lahko delavci menjavali po nekaj urah. Še bolje bi delali, ker bi bili bolj spočiti. Potem bi lahko vsak uporabnik o sebi povedal: sem vrtnar, skrbim za konje ipd. S tem bi bistveno zmanjšali njihovo demoraliziranost in končno tudi potrebo po zdravniški pomoči. Če »duševna bolezen« ne bi bila več izgovor za nedelo in bi vsak vedel, da je še vedno dolžan skrbeti za svoje preživetje, »duševnih bolnikov« zelo kmalu sploh ne bi bilo več. Bile bi le osebe z občasnimi krizami. Le z zagotovitvijo plačanega dela se bodo uporabniki zares lahko vključili v družbo.

Prvi korak k emancipaciji uporabnikov pa je, kot sem že omenila, drugačen odnos strokovnjakov do njih. Danes so stranke že skoraj povsod vljudno in spoštljivo postrežene, tudi v najbolj zanikrni trgovini. Strokovnjaki pa še vedno mislijo, da spoštovanje v odnosu do uporabnikov ni potrebno. Ne čutijo se dolžne odgovoriti niti na vprašanja o učinkih zdravlil, še manj pa prisluhniti uporabniku kot sebi enakemu, pa naj bo to v Angliji ali pri nas. V uporabniku še vedno ne vidijo osebe, ki ima prav enake temeljne potrebe kot vsi ljudje in je njemu, strokovnjaku, veliko bolj podobna kot pa od njega različna. Zavedati bi se morali, da imajo pred seboj osebo, ki ni istovetna s njeno motnjo.

Sestavni del drugačnega pristopa je tudi individualizacija skrbi. To pomeni,

da nas morajo voditi uporabnikove potrebe in želje, na podlagi katerih poiščemo ustrezno bivališče, delo itn. Če bomo še naprej delali kot doslej in prilagajali uporabnike obstoječim ustanovam, se nikoli ne bo nič spremenilo. Grozljivo in hkrati svarilno je dejstvo, da je odnos v mnogih angleških skupnostnih službah ostal isti, kot pravi eden od sodelavcev raziskave:

V skupnostnih službah je prav tako kot v bolnišnici – nikoli nimaš miru, vedno ti govorijo, kaj moraš narediti.

Spremembe v odnosu bi bilo treba vpeljati kar v bolnišnice. To bi se dalo storiti takoj, saj ni povezano z nikakršnimi materialnimi stroški.

Kljub temu se zdi, da se stvari le polagoma spreminjajo. Če bi odpravili navedene ovire, bi lahko pričakovali hiter napredek. Tako pa lahko za angleške razmere rečemo, da so prišli približno na pol poti. Uporabniki skupnostnih služb imajo precej več svobode, kot so jo imeli prej, večje je tudi spoštovanje njihovih človekovih in pravnih pravic. Vsi npr. vedo, da imajo določene pravice, čeprav morda ne vedo natančno, katere. Imajo pa možnost izvedeti. Družba jih nima več za »povsem nore«, temveč za »delno nore«, tako vsaj pravita avtorja. Problem je zdaj ravno v tem, ker družba ne ve prav dobro, kaj početi s to novo kategorijo ljudi, ki niso ne zunaj ne znotraj, temveč so postali nekaj tretjega. Niso več izključeni iz družbe, vključeni pa tudi niso.

Literatura

- P. BARHAM (1992), *Closing the Asylum: The mental patient in modern society*. London: Penguin.
- P. BARHAM, R. HAYWARD (1991), *From the Mental Patient to the Person*. London: Routledge.
- D. COCHRANE (1988), Humane, economical and medically wise. V: W. F. BYNUM R. PORTER, M. SHEPHERD, *The Anatomy of Madness, Vol. III*. London: Routledge.
- S. ESTROFF (1989), *Making iz Crazy*. Berkeley: University of California Press.
- L. R. MOSHER, L. BURTI (1989), *Community Mental Health: Principles and practice*. Norton, New York.

Srečo Dragoš

SOCIALNA ETIKA

MED PREPRIČANJEM IN ODGOVORNOSTJO

Ker ima človekovo početje tudi moralno dimenzijo, lahko njegovo dejavnost vselej presojava z vidika take ali drugačne etike. Neetična je samo dejavnost strojnih in organskih sistemov, medtem ko so etična delovanja lastnost interakcijskih, psihičnih in družbenih sistemov. To pomeni, da se lahko sprašujemo o *načinih* njihove etike, ne pa o tem, ali jo imajo ali ne. Zato v naslovu opozarjam na dva možna pristopa k tej temi: etično delovanje lahko presojava glede na njegovo *regulacijo* ali pa z vidika njegove *motivacije*. V prvem primeru gre za načine *urejanja* etičnih delovanj (npr. za razlikovanje med profesionalnimi in neprofesionalnimi načini), v drugem primeru pa gre za *racionalnost* tovrstnih odločitev (v Webrovem smislu).

Predhodnica profesionalnih etik je cehovska mentaliteta, ki se je (zlasti) v enajstem stoletju izoblikovala okrog gospodarskih interesov tistih akterjev, ki so bili glasniki nove dobe. Takrat so namesto duhovščine prihajali vse bolj v ospredje obrtniki in trgovci. Ti so se povezovali v lastna združenja z namenom, da bi zavarovali svoje interese, monopolizirali trge, postavljali standarde kakovosti, določali hierarhijo (med mojstri, pomočniki, vajenci) itn. To se je dogajalo vzporedno z razvojem mestne samouprave in z izdajanjem t. i. »privilegijskih listin«, s katerimi so vladarji in fevdalci podeljevali mestom določene pravice in olajšave s takim pomenom, kakršnega ima danes npr. zakonodaja.

Vendar se je z družbenim razvojem pomen cehov zmanjševal. Zaradi njihove neprilagodljivosti začnejo dokončno izginjati v šestnajstem stoletju – to pa je čas, ko se v Evropi začne znanstvena revolucija (Kepler, Bacon, Galileo, Descartes), ki ji sledi razsvetljenstvo (Voltaire, Diderot, Hume, pri nas Anton T. Linhart), oboje skupaj pa pospeši razmah znanosti in tehnike (npr. Watt).

S tem se zveča pomen strokovnjakov. Njihova veljava se v profesijah in poklicih krepi na dva načina: z njihovo ekspertnostjo (izvedenstvo in poklicnost) in z »artikulacijo sklopa javno priznanih vrednot« (Haynes 1991: 26), ki ga eksperti aplicirajo na področje svoje dejavnosti – tj., s kodeksom etike. Čeprav so lahko kodeksi formalni in neformalni (nenapisani) ter jih zasledimo tako pri profesijah kot pri poklicih, velja zlasti za profesionalne kodekse, da so »bolj eksplicitni, sistematični in v nekaterih stvareh bolj zavezujoči od poklicnih kodeksov« (*ibid.*: 27). Za profesionalce zato ni značilna le večja kvalificiranost, ampak tudi posebno *obnašanje*, ki ga regulirajo zlasti profesionalna združenja (Giddens 1993: 760).

Prav to je eden od glavnih dejavnikov za spreminjanje organizacijskih sistemov. Večji ko je delež profesionalcev v njih, bolj postajajo organizacije fleksibilne in vse bolj opuščajo tradicionalni tip organiziranosti (*ibid.*: 297). Funkcionalnost birokratskega vodenja je obratno sorazmerna z avtonomijo profesionalnih

struktur do poslovnih, ker se na ta način institucionalizirajo *diference* med normami, ki veljajo za neko profesijo, in smotri ter cilji ustanove, za katere je kompetentno njeno poslovno vodstvo. To dvojje ni vselej v skladu. Čeprav avtonomija profesionalcev sama po sebi ne reducira možnih konfliktov (npr. med poslovno in profesionalno logiko), je pomembna zato, ker transformira načine, s katerimi je regulacija konfliktov sploh možna. To je eden od razlogov, da profesije oblikujejo lastne kodekse, saj z njimi profesionalno regulacijo (odgovornosti) diferencirajo od drugih načinov.

Poleg tega so profesionalni kodeksi tudi *komunikacijsko* pomembni. Zato so profesionalne usluge, pri katerih je odločilna osebna interakcija z uporabniki, regulirane tudi s kodeksi profesionalcev (če jih imajo). Zaradi interpenetracije med organizacijskimi in interakcijskimi sistemi so spremembe, ki se zgodijo na eni ravni, pomembne tudi na drugih. Z zamenjavo tradicionalnih načinov institucionalnega odločanja s sodobnejšimi (npr. tripartitnost) se vse bolj profilirajo *razlike*, ki spreminjajo nadaljnje pogoje za nastanek konfliktov in za komuniciranje o njih. Z drugimi besedami: pogoji za neki konflikt so drugačni, če je vzpo-

stavljena npr. diferenca med ekspertnim, uporabniškim in poslovnim sistemom, saj so zdaj razlike (med njimi) tiste, na katere se navezuje komunikacija o problemu. Brez teh razlik je komunikacija nemogoča, s tem pa tudi sam konflikt. Zato Luhmann poudarja, da je podobno, kot je selekcija (informacij, odločitev, ravnanj) pogojena z razlikami, komunikacija pogoj za konflikt:

Za opredelitev konflikta kot koncepta ni pomembno, če se v začetku predvideno sprejemanje utemeljuje z resnico, ljubeznijo, z legalnimi ali moralnimi normami ali s superiornostjo moči. Odločilna je uporaba »zavrtnitvene možnosti« (*negation potential*) za izmikanje izbiram, ki so bile predhodno pričakovane. (Luhmann 1982: 82.)

To pomeni, da konflikt ni pogojen z načinom, s katerim kdo racionalizira svojo zahtevo, pač pa z možnostjo, da udeleženec zavrne izbiro drugega in da komunicira o tej zavrnitvi.¹ Šele če ta možnost obstaja, lahko govorimo o konfliktu, sicer pa ne. Od tod tudi komunikacijska vrednost profesionalnih kodeksov: s kodiranjem (samo)tematizirajo *razlike*,² ki so udeležnim akterjem za reference pri nadaljnji

¹ Zaradi tega ni bistvo konflikta v nekakšni »konfliktni komunikaciji«, ki da je nefunkcionalna. Pri Luhmannu ni poudarek na tem, kateri načini komuniciranja so npr. bolj primerni od drugih, ker naj bi omogočali konsenz. Nasprotno, integracija diferenciranih in specializiranih entitet je tako dolgo brezupna, dokler njihovo povezovanje izključno teži h konsenzu, saj je ta v sodobnih pogojih nemogoč – ne more biti za izhodišče (cf. Wilke 1993: 97 ss).

Konflikt postane zares problematičen šele, ko se komunikacija prekine. Če se tako stanje ne rešuje z nadaljnjim komuniciranjem, lahko to pripelje v razpad sistema, saj so komunikacije njegove elementarne operacije. Komuniciranje konflikta zato Luhmann vselej obravnava kot komunikacijo o *komunikaciji*, tj., kot komuniciranje njene prekinitve, ki se je zgodila bodisi s tem, da prejšnja komunikacija ni bila razumljena, ali pa zato, ker je bila zavrnjena. S tem, ko se nadaljuje, sistem rešuje svojo avtopoetičnost in v tej zvezi Luhmann opredeli konflikt celo za *tehniko* reorganizacije socialnih sistemov (Luhmann 1991: 36 ss).

² Npr. med uporabniškimi, profesionalnimi in poslovnimi sistemi; med ekspertnimi in institucionalnimi kontingencami in pričakovanji tistih, s katerimi se soočajo; med različnimi regulativi po posameznih področjih, tj., znotraj tehnike (veščina), resnice (teorja), morale (etika), moči (politika), vere (religija), denarja (ekonomija) itn.

Ker je profesija »zrela« takrat, ko je sposobna tovrstna razlikovanja uporabiti s svojega vidika, se je to počelo že v razmerah, ko socialni sistemi na družbeni ravni še niso bili diferencirani med sabo (politika/stroka), čeprav je že prihajalo do osamosvajanja posameznih profesij – posledica tega neskladja pa je bila ideološka obremenjenost profesionalnih kodeksov (na primeru socialnega dela gl. Dragoš 1989, 1994). Zato ideoloških zahtev v prejšnjih kodeksih ne moremo preprosto pojasniti z zarotniško logiko političnih eminenc, ki naj bi profesionalcem narekovale njihove kodekse, pač pa s sistemskimi pogoji, ki niso bili kompatibilni z rastočo identiteto posameznih strok. Problem je bil *sistemske* in ne *personalne* narave (»neustrezni« posamezniki na položajih). Zato tudi nismo imeli npr. ne ustrezne ekonomske ne socialne politike, vse dokler se ni sistemsko diferencirala tržna logika od socialne in splošne državne; to je bil problem

komunikaciji o problemih, ki jih sistemsko diferenciranje sproža, ne pa rešuje.³ Zlasti v razmerah, ko postajajo profesionalci avtonomni od poslovnih struktur, je reševanje konfliktov med njimi in uporabniki pomembno odvisno od profesionalne etike.

Z regulacijo odnosa do uporabnikov se kodeksi odmikajo od cehovske mentalitete. Zato ni naključje, da zaton srednjeveških cehov sovпада z diferenciacijo na različnih področjih, npr.:

- med enostavnimi in kompleksnimi dejavnostmi, tj., glede na to, ali izhajajo njihove veščine predvsem iz izkustva (poklici) ali pa so tudi teoretsko utemeljene (profesije),

- med samimi profesijami (navoroslovne, tehniške, medicinske, humanistične, družbene),

- med družbenimi sistemi: prvič se uveljavi ideja države v modernem smislu kot neosebne in suverene politične ureditve, v kateri postane zakonodajno omejena struktura moči ločena od vladarja (cf. Held 1990: 48 ss.); ekonomija vse bolj prehaja iz opisovanja in sistematiziranja gospodarskih pojavov na proučevanje njihove notranje povezanosti; znanstveno-tehnična revolucija pa ustvari pogoje za razmah različnih znanosti. Na ta način družbeni procesi postajajo vse bolj kompleksni, nepregledni in kontingentni, družba kot celota pa lahko funkcionira le, če utrjuje difference navznoter, zlasti med politiko, religijo, gospodarstvom in znanostjo.

Pravimo, da je slovenska družba na »prehodu...«, kar pomeni, da imamo še vedno opravka s tovrstnimi diferencami. Ker je razmejitev sistemov pogoj za njihovo prepletanje (čeprav ne zadosten), se v zvezi s Slovenijo⁴ govori o trojni tranziciji: hkrati gre za politične spremembe (večstrankarska demokracija), za eko-

nomske (tržna ekonomija) in za nastanek nacionalne države (cf. Adam 1993: 208 ss.). Krajše rečeno: gre za tri vidike modernizacijskih procesov. Čeprav je pojem *modernizacije* širok in večpomenski, ne gre pozabiti, da so za njeno razumevanje (po Webru) ključne prav razlike med posameznimi tipi racionalnih orientacij. V tej zvezi zato Weber tudi na področju etičnega delovanja razlikuje dve vrsti etike: etiko *odgovornosti* in etiko *prepričanja* (oz. *nazorsko* etiko, kot jo tudi imenuje).

Razlikovanje med obema vrstama etičnih orientacij ostaja še vedno aktualno. To bom pokazal na dveh tipičnih primerih; prvi je iz slovenske zgodovine, drugi pa iz socialnega dela. Tipična sta zato, ker gre v obeh primerih za etično vprašanje, ki je v zvezi s sistemsko diferenciacijo: v prvem primeru je etika povezana z medsystemsko razmejitvijo na splošni družbeni ravni, pri drugem pa z interpenetracijo diferenc znotraj delnega sistema (znanosti oz. konkretne profesije).

Vendar najprej pogledjmo, na kaj je Weber mislil, ko je govoril o dveh vrstah etičnih orientacij. Razliko med etiko *prepričanja* in *odgovornosti* je opisal takole:

Etika prepričanja: »Prepričanemu nazorsko etično usmerjenemu sindikalistu lahko še tako prepričljivo razložite, da bodo posledice njegovega početja povečane možnosti reakcije, večje zatiranje njegovega razreda, ovire pri vzponu njegovega razreda, pa to ne bo na noben način vplivalo na njegovo ravnanje. Če so posledice delovanja, ki izhajajo iz golega prepričanja, hude in neprijetne, potem zanje po njegovem mnenju ni kriv akter, temveč svet, neumnost drugih ljudi ali – Božja volja, ki jih je ustvarila.«

tako v komunističnem sistemu kot v tistem prej, ki ga je obvladoval katolicizem.

³ Očitno je v razvitih, funkcionalno diferenciranih družbah obstoj »skupnega interesa« ali pa splošno sprejemljivih interesov zelo neverjeten. Povsem očitno so v ospredju divergentni interesi, nasprotujoče si normativne usmeritve in konfliktne morale (Willke 1993: 99). »Ker ni nobenih skupnih imenovalcev ali transformacijskih pravil, je treba temelje diskurzov prestaviti s komuniciranja samega na pogoje, v katerih je komuniciranje mogoče« (*ibid.*: 98).

⁴ Enako velja tudi npr. za Slovaško in za baltiške države.

Etika *odgovornosti*: »V nasprotju s tem pa človek, ki ravna v skladu z etiko odgovornosti, računa na te povprečne človeške slabosti in nima /.../ nikakršne pravice, da predpostavlja, kako so ljudje dobri in popolni. Odgovornosti za posledice svojega početja, kolikor jih je lahko predvidel, noče prevaliti na druge. Dejal bo: Te posledice je treba pripisati mojemu delovanju« (Weber 1992: 59-60).

Pri etično odgovornem ravnanju torej ne gre za »neetično« odgovornost (tj., oportunistični pragmatizem), in tudi etike prepričanja ne moremo poistovetiti zgolj z moraliziranjem. Ne gre za odgovornost brez etike niti za etiko brez odgovornosti. Razlika med obema je v načinu, kako so *posledice* delovanja znotraj ene in druge etične maksime *evalvirane*. Če akter neželene posledice svojega delovanja pripiše drugim, se mu horizont možnih posledic usodno reducira zgolj na tisto, v kar je prepričan – zato ne vidi razloga, da bi korigiral svojo odločitev, saj se za tiste učinke, ki jih ni hotel, ne čuti odgovornega. Medtem ko bo tisti, ki kalkulira tudi z *neželenimi* posledicami, ravnal drugače. Ker odgovarja zanje (znotraj svojega sistema vrednot), se tudi odloča v skladu s to kalkulacijo. Zato je sposoben

spremeniti svojo prvotno namero ali celo odstopiti od nje – kljub temu, da se mu zdi najboljša (najbolj Dobra); pri tem njegovo ravnanje (tako kot pri prejšnjem akterju) ni v neskladju z lastnim vrednostnim sistemom, je pa odgovorno.

Akterjeva namera je torej v obeh primerih etična in racionalna (preudarjanje posledic), s tem da ostaja v prvem primeru zamejena s prepričanjem, v drugem pa je odločanje od prepričanja *raz-mejeno*. S to diferenco, ki jo poudari Weber, dobi etika odgovornosti tisti karakter, ki ga Luhmann imenuje racionalnost drugega reda⁵ in ki je značilna za samoreferenčne sisteme (socialne in psihične).

Razlika med etiko prepričanja in odgovornosti, na katero je opozoril Weber l. 1919, je postala na Slovenskem aktualna že (vsaj) z učbenikom *Socialna ekonomija* (1924). S tem delom se je Andrej Gosar⁶ zapletel v dolgo polemiko z ideologijo uradnega katolicizma, zlasti z Alešem Ušeničnikom. Z njim je (vse do druge svetovne vojne) polemiziral prav o tem, o čemer govori že naslov Gosarjeve knjige: o razlikovanju med *socialo* in *ekonomijo* (oziroma, v Luhmannovi terminologiji – o diferenciranju delnih družbenih sistemov). Bistvo tega razlikovanja pa je naslednje vprašanje: ali so družinske mezde zahteva *menjalne* ali *socialne* pravičnosti?

⁵ V nasprotju z racionalnostjo *prvega reda*, kjer sistem izhaja iz difference med sabo in okoljem, je racionalnost *drugega reda* kompleksnejša, ker upošteva dvoje:

1. da je sistem tisti, ki naredi razmejitev med samoreferenco in referenco za nekaj, kar je njemu tujega (eksterno okolje), pri tem pa hkrati sam sebe tudi opazuje, kako to počne;

2. da ta (samo)razmejitev *skupaj* z njeno refleksijo naprej pogojuje diferenco med samoreferenco in referenco na nekaj tujega.

Šele to dvoje skupaj je za Luhmanna racionalnost drugega reda, saj mora sistem za osnovo svojega delovanja »vzeti diferenco samoreferenca/referenca na nekaj tujega in to diferenco vnesti v samoreferenco.« Ko to počne, »diferenca samoreferenca/referenca na nekaj tujega zopet vstopi v to, kar je zaradi nje postalo različno« (Luhmann 1991a: 1184).

Preprosteje povedano (na primeru etike odgovornosti): akter najprej diferencira svoj vrednostni sistem od drugih in svoje ravnanje od ravnanj in pričakovanj drugih, kar je pogoj za lastno smotno dejavnost – s tem je racionalen. Z upoštevanjem vseh predvidljivih posledic, tudi neželenih (!), pa si ustvari možnost, da vnese diferenco med samoreferenco (navsezav na lastni vrednostni sistem) in referenco na eksterne pogoje njegovega delovanja (tj., na druge) v svoje nadaljnje odločanje: zdaj ne le ve za razliko med njim in drugimi, ampak tudi ve, da je od njega odvisno, *kako* bo uporabil to razliko – zlasti z vidika neželenih posledic. S tem dobi podlago o tem, kako se bo odločil: ali bo to naredil zato, ker v kaj verjame, ali pa tega ne bo naredil kljub temu, da verjame (vrednote, nazor, lojalnost itn.). Zato je bolj odgovoren.

⁶ Andrej Gosar (1887-1970), katoliški sociolog, pravnik in ekonomist, nekaj časa tudi politik, je izdelal poseben koncept družbene prenove, ki je bil pomembna alternativa vsem ostalim konceptom takratnega časa (tako katoliškim kot nekatoliškim). Zaradi nasprotovanja uradnemu katoliškemu in marksističnemu pristopu k družbeni regulaciji je ostal ignoriran vse do danes (o bistvenih razlikah med posameznimi koncepti gl. Dragoš 1993).

Oba sta se zavzemala za mezde, ki morajo zadostovati za delavčevo preživetje, in oba sta bila tako za menjalno kot za socialno pravičnost. Vendar pa sta si njuno uveljavitev predstavljala na različne načine, ker sta ju tudi razumela različno. Ušeničnik je namreč oba pojma moraliziral, Gosar pa diferenciral.

Ušeničnik je vezal rešitev mezdnega vprašanja na dve zahtevi: na »naravno« pravo, katerega bistvo so katoliška moralna načela, in na »vrednost dela«, ki jo je razumel na marksističen način.⁷ Ti dve zahtevi je imel Ušeničnik za nujni in zadostni: če se upoštevatata, se uveljavi »stroga menjalna pravičnost« (njegov izraz), ta pa mora biti glavni kriterij za družinsko (zadostno, pravično) plačo. Zato je situacijo, v kateri realna mezda ne zadostuje za preživetje, opredelil kot *menjalno* krivičnost, ki jo je treba korigirati s *socialno* pravičnostjo. Kako pa se to naredi? – Tako, da se spet opremo na tisto, kar je merodajno za strogo menjalno pravičnost, torej na »naravna« načela in na »vrednost dela«. Zaradi tega Ušeničnik ni mogel razumeti, da je dejansko nasprotje menjalne krivičnosti *menjalna* pravičnost (ne pa socialna), nasprotje socialne pravičnosti pa je *socialna* krivičnost in ne menjalna. Zato je Gosarju nasprotoval z naslednjim aksiomom:

Zadostno plačo zahteva torej *menjalna* pravičnost, ker mora delo delavca preživljati. (Ušeničnik 1937: 71; podč. S. D.)

⁷ Ušeničnik je govoril o t. i. »normalni« vrednosti dela, pri čemer je mislil na tako višino mezde, ki je zadostna za kritje preživetvenih potreb delavca (in njegove družine); prav to pa je pri Marxu vrednost delovne sile, prim.:

Ušeničnik: plače bi morale biti družinske zato, »ker se normalna vrednost dela mora meriti po normalnih življenjskih potrebah delavca-človeka« (Ušeničnik 1940: 115).

Marx: »vrednost delovne sile je vrednost življenjskih potrebščin, potrebnih za vzdrževanje njenega posestnika« (1961: 194; podč. Marx). Pri tem je tudi Marx mislil na življenjske potrebščine celotne družine (in ne samo na individualnega delavca!), tako da se je od Ušeničnika razlikoval le v tem, da je besedo »delo« nadomestil s sintagmo »delovna sila«. S tem je Marx »originaliziral« Torrensovo definicijo, prepisano iz pol stoletja starejšega vira (cf. *ibid.*: 195, pod črto), da jo je lahko prilagodil svojim namenom.

⁸ Tak sistem se je dejansko realiziral pri nas šele po drugi vojni (seveda s to razliko, da ni šlo za katoliško, ampak za razredno moralo). Zato s sistemskega vidika ni bistvene razlike med stalinističnim, samoupravnim (socialističnim) in korporativističnim modelom, za katerega se je ogrevala katoliška cerkev pred vojno: v vsej družbi se je zahteval enoten moralni sistem, ki naj bi bil (podprt z državno politiko) osnova za regulacijo vseh drugih področij, ki so bila med sabo nerazmejena in neavtonomna. Zaradi tega so imeli vsi ti modeli iste simptome: probleme z uveljavitvijo tržne ekonomije, konsistentne socialne politike, s civilnimi in političnimi pravicami itn.

Z drugimi besedami – realizacija *menjalne* pravičnosti po Ušeničniku ne potrebuje nobenih dodatnih *socialnih* posegov, ker dosledna (»stroga«) izvedba menjalnega kriterija že sama po sebi vzpostavlja pravičnost. Zato je zanj tista vrsta pravičnosti, ki jo imenuje *socialna*, zgolj korektiv krivičnih razmerij v menjava, saj jih korigira po *istih* »naravnih« načelih, ki veljajo tudi za menjalno pravičnost. Ta načela seveda niso ekonomska ali pravna, ampak »naravna« v katoliškem smislu; so derivativ večnih (božjih) načel, ki se v naravi kažejo kot fizična determinacija, v človekovi duši pa kot večna moralna (npravna) načela. Zato Ušeničnikova menjalna pravičnost ni ne gospodarska ne socialna kategorija, pač pa *moralni* imperativ. Ušeničnik zaradi prepričanja v določen vrednotni sistem podreja ekonomijo (katoliški) morali v pogojih, ko socialna logika sploh ni razmejena od ekonomske.⁸ Gre za uveljavljanje etike prepričanja na račun odgovornosti.

Gosar pa je poudarjal nasprotno: razmejeval je ekonomska dejstva od socialnih, ta pa od moralnih, političnih in nazorskih oz. verskih prepričanj. Cilj te razmejitev ni bila ignoranca ene logike do drugih (npr. maksimiranje profita ne glede na stopnjo socialne neenakosti). Funkcija te razmejitev je bila vzpostavljanje sistemskih pogojev za prepletanje med njimi z vidika njihovih internih zakonitosti. Zato je naredil dvojce:

• pojem *menjalne* (ne)pravičnosti je dosledno vezal na *ekonomsko* logiko (tržnih zakonitosti),

• pojem *socialne* (ne)pravičnosti pa na vprašanje pravic ter ukrepov, ki jih lahko zagotovi le poseben, od drugih področij razmejen sistem *socialne politike*.

To mu je omogočilo, da se glede »stroge menjalne pravičnosti« ni zapletel v marksistično delovno teorijo vrednosti (s katero je nekaj časa koketiral celo Ušeničnik, sploh pa krščanski socialisti), pač pa je z menjalno pravičnostjo opredelil vsa menjalna razmerja, ki so skladna z vrednostjo blaga na trgu (stvari in delovne sile). Ker pa je pravičnost, če je zgolj menjalna, hkrati socialno disfunkcionalna, je treba socialno pravičnost (npr. družinske mezde) zagotavljati *posredno s socialno politiko*, ki jo je Gosar tudi prvi na Slovenskem ustrezno definiral (Gosar 1933: 550-551). S tem je seveda nasprotoval uradnemu katolicizmu, ki je poskušal korigirati ekonomijo od znotraj, tj., z neposredno moralno prenovo tržnih akterjev, s katero bi ti postali bolj »socialni«, ker jim profit ne bi več bil glavno merilo njihove dejavnosti.

Pri tem je bil za slovensko zgodovino usoden tudi naslednji paradoks: zaradi hkratne afirmacije socialne politike in tržne ekonomije je bil Gosar nesprijemljiv za vse glavne akterje takratnega časa – tako za katoliške klerikalce (SLS) kot za krščanske socialiste (JSZ) in komuniste. Kljub vsem njihovim političnim in konceptualnim razlikam so imeli vsi isto slepo pego: *nerazumevanje tržnih zakonitosti*, ki se dogajajo po svoji logiki, *različni* od socialne. Zato je Gosarjevo pojmovanje kapitalizma Ušeničnik (1925/26: 85) opredelil kot »filozofijo skepticizma«, Kardelj (Kovač 1934: 458) pa kot ideologijo »klerofašizma«.

Mislím, da so zgornji poudarki aktualni tudi danes, ko se po eni strani ponatiskujejo Gosarjeve knjige, hkrati pa se govori o socialni etiki, ki se naj zoperstavi »liberalnemu« kapitalizmu, za katerega naj bi bili krivi komunisti, ker so (bili) brez morale. Pri tem se pozablja, da pri nas ni le komunistična partija, pač pa

je zlasti katoliška cerkev odgovorna za isto etiko, ki je izhajala zgolj iz prepričanja v lastni prav, medtem ko je vse neželene posledice pripisovala nasprotnikom (to se je dogajalo že od konca prejšnjega stoletja, medtem ko so bili komunistični akterji vse do sredine tridesetih let marginalni in v ilegali). Zato je nevarno govoriti o socialni etiki kar povprek, brez razlikovanj, na katere je že pred pol stoletja opozarjal Gosar. V tem smislu še vedno velja njegovo opozorilo:

Ena sama neutemeljena in neuresničljiva zahteva, odeta v plašč socialne etike, lahko povzroči hujšo demoralizacijo in več škode, kakor pa najbolj brezobzirna kršitev očitnih in nespornih socialnih pravic in dolžnosti.

Končno je treba pri socialni etiki strogo ločiti med dolžnostmi posameznika in med splošnimi nalogami gospodarske in socialne politike/.../ Kjer te jasnosti ni, se vse, tudi najvažnejše zahteve sprevržejo v navadno željo brez prave obveznosti. (Gosar 1994: 45.)

Prav tako razmišljanje je Weber opredelil kot etiko odgovornosti. Navedeni primer ilustrira problematičnost etike prepričanja v razmerah, ko posamezni družbeni sistemi še niso bili diferencirani (vzpostavljeni). In takrat je to veljalo tudi za posamezne profesije (strokovno socialno delo se je npr. začelo razvijati šele od srede petdesetih let dalje).

Danes so razmere bistveno drugačne. Socialni sistem je razmejen od ekonomskega in od političnega, socialna politika od socialnega dela, profesionalno socialno delo od neprofesionalnega itn. Vendar to ne pomeni, da nasprotje med etiko odgovornosti in prepričanja ni več aktualno. Še vedno je potrebno *razlikovanje* med obema, le da se to zdaj dogaja *znotraj* posameznih strok. Zlasti profesionalci v socialnem delu (katerih dejavnost je odločilno odvisna od neposrednega stika z uporabniki) se morajo pri aplikaciji svojega etičnega kodeksa vselej spraševati o tej razliki. Če se ne, se jim lahko zgodi, da svojo formalizirano

etiko, ki jih profesionalno zavezuje, razumejo zgolj kot kodirane normative, ki jih je treba brezpogojno izvajati, *ne glede* na neželene posledice. V tem primeru bi kodeks pomenil samoumevno etično podlago v profesionalnih odločitvah, ki je ni treba vedno znova preverjati (prevajati) v konkretnih primerih. S tem bi se kodeks reducirjal na etiko prepričanja in bi postal ideologija (scientizma); funkcioniral bi na enak način kot takrat, ko smo imeli opravka s političnim, nazor-skim oz. religioznim prepričanjem, ki da je zadostno za strokovno odločanje. Profesionalni kodeks bi se na ta način spremenil v svoje nasprotje, saj ne bi spodbujal odgovornosti (ne glede na to, kako je napisan).

Razliko med prepričanjem in odgovornostjo bom ponazoril na znani etični maksimi, ki je v profesionalnih kodeksih zelo pogosta in se glasi: zaupnost podatkov. V nadaljevanju povzemam primer iz sodne prakse kalifornijskega sodišča, s katerim opozarjam na naslednje tri poudarke:

- na razlikovanje profesionalne etike odgovornosti (v odločitvah pri *konkretnem* delu z uporabnikom) od etike prepričanja (v moralne norme, kodirane v *splošni* obliki);

- na odgovornost profesionalca tudi za tiste posledice, ki so nezaželene in jih ni mogoče napovedati, jih je pa mogoče predvideti s strokovnimi postopki oz. veščinami, npr. z oceno nevarnosti in tveganja (cf. Parton 1989: 60 ss.);

- na razlikovanje med odločitvami, ki so povezane z etičnimi vprašanji, od tistih, ki nimajo zveze z njimi; na ta način smo pozorni na možne kombinacije med (ne)dobrim in (ne)pravilnim, med vrednotami in znanjem (cf. Zastrow 1992: 36-37), hkrati pa tudi na tiste vrste odločitev, ki so profesionalno pomembne, čeprav so brez etične relevance (cf. Loewenberg 1988: 109, 111).

Precedens glede ugotavljanja profesionalne odgovornosti za razkritje

zaup(a)nih informacij se je zgodil l. 1976 z rzsodbo kalifornijskega vrhovnega sodišča v primeru Tarasoff proti vodstvu Univerze v Kaliforniji. Šlo je za naslednji primer:

Leta 1969 je Prosenjit Podar, uporabnik študentske zdravstvene službe, ki je delovala v sklopu Univerze, obvestil svojega psihologa,⁹ da namerava umoriti mlado dekle, ko se bo po izteku počitnic vrnila na Univerzo. Na podlagi tega razgovora je psiholog zahteval od policije (univerzitetnega kampusa), da začne nadzirati Podarja zaradi možne hospitalizacije, ker gre za osebo, ki je »nevarna sebi ali drugim«. Policija je začela Podarja nadzirati, nato pa je nadzor opustila, ker so ugotovili, da je Podar »racionalen« (razumen). Takoj za tem je psihologov *supervizor* zahteval od policije, da vrne psihologovo pismeno zahtevo za Podarjevo nadzorovanje, da se uniči vsa psihologova dokumentacija o tem primeru in da se prenehajo vse aktivnosti za Podarjevo hospitalizacije; s tem tudi morebitna žrtev ni bila opozorjena o Podarjevi grožnji. Čez dva meseca je Podar ubil Tatjano Tarasoff. Njeni starši so tožili vodstvo Univerze, zdravstveno službo in šefa policije (skupaj s štirimi njegovimi uslužbenci), ker *niso opozorili žrtve o izrečeni grožnji*. Nižje sodišče tožbi ni ugodilo; sledila je pritožba in odločitev vrhovnega sodišča: strokovnjak, »ki ve, ali pa bi moral vedeti, da njegov oz. njen klient komu grozi, je (kljub zaupnosti informacij) dolžan zavarovati žrtev«. (Reamer 1990: 106 ss.)

Zaupnost informacij in osebnih podatkov je pogoj profesionalnega odnosa do uporabnika. Zato tudi sodi ta zahteva v kodeks etike (za socialo je pomembno, da je vsebovana v obeh kodeksih, ki so relevantni za to področje: tako v tistem, ki velja za vse profile v celotnem socialnem varstvu, kot v posebnem kodeksu za socialno delo).

Vendar pa zaupnost med socialnim delavcem in uporabnikom ne more

⁹ Šlo je za primer psiho-socialne pomoči, kjer bi bil v isti situaciji tudi socialni delavec (če bi delal na enakem delovnem mestu). Zato je ta primer evalviran tudi v strokovni literaturi iz področja socialnega dela.

temeljiti na nerealistični domnevi, da bodo zaup(a)ne informacije ostale nerazkrite v vseh okoliščinah. Zgornji primer nas opozarja, da je v primeru, ko je verjetno, da bo prišlo do neželenih posledic – kakršna je resna nevarnost za tretjo osebo –, profesionalc odgovoren tudi za te posledice. Namesto etike prepričanja (absolutizacija konkretne norme) gre za uveljavitev etike odgovornosti, kjer zaupnost pomeni zaupanje v strokovno pre-

sojo socialnega delavca o tem, kdaj je razkritje zaupnih informacij neizogibno in kdaj ni. Če se profesionalc tega zaveda in to uporabniku pove, potem tudi uporabnik ve, kaj lahko od njega pričakuje. To pomeni, da je – tako kot vsaka druga – tudi etična odgovornost najprej *odgovornost*, tj., dajanje odgovorov, ki so podlaga za dogovor. Zato sem prej poudaril, da imajo kodeksi tudi komunikacijsko vrednost (in ne zgolj normativne).

Literatura

- F. Adam (1993), Strukturiranje političnega prostora po drugih volitvah in vprašanje politične stabilnosti. V: F. Adam (ur.), *Volitve in politika po slovensko*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 202-221.
- S. Dragoš (1989), Socialno delo v razmerju do ideologije. *Socialno delo*, XXVIII, 1: 7-24.
- S. Dragoš (1993), Karitas na Slovenskem. V: B. Mesec, S. Dragoš (ur.), *Socialna Slovenija*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, 163-197.
- S. Dragoš (1994), Etika v socialnem varstvu ali socialnovarstvena etika? *Socialno delo* 33, 6: 515-517.
- A. Giddens (1993), *Sociology*. Oxford: Polity Press.
- A. Gosar (1933), *Za nov družabni red. 1. zv.* Celje: Družba sv. Mohorja.
- (1994), *Sodobna socialna etika*. Ljubljana: Rokus.
- K. S. Haynes, J. S. Mickelson (1991), *Affecting Change: Social Workers in the Political Arena*. New York: Longman.
- D. Held (1990), *Modeli demokracije*. Zagreb: Školska knjiga.
- I. Kovač (psevd. E. Kardelja) (1934), Sociološke osnove krščanskega socializma, II. del. *Ljubljanski zvon LIV*: 450-459.
- F. Loewenberg, R. Dolgoff (1988), *Ethical Decisions for Social Work Practice*. Itaca: Peacock Publishers.
- N. Luhmann (1982), *The Differentiation of Society*. New York: Columbia University Press.
- (1991), Avtopoezis socialnih sistemov. *Časopis za kritiko znanosti*, XIX, 140/141: 21-46.
- (1991a), Pojem družbe. *Teorija in praksa*, XXVIII, 10/11: 1175-1185.
- K. Marx (1961), *Kapital*, I. del. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- C. Parton, N. Parton (1989), Child protection: the law and dangerousness. V: O. Stevenson (ur.), *Child Abuse*. Great Britain: Harvester Wheatsheaf, 54-73.
- F. G. Reamer (1990), *Ethical Dilemmas in Social Service*. New York: Columbia University Press.
- P. Spicker (1989), *Social Housing and the Social Services*. Great Britain: Longman.
- A. Ušeničnik (1925/26), Sociologija in socialna ekonomija. *Čas*, XX, 1/2: 82-85.
- (1937), *Nekaj smernic katoliškemu dijaštvu*. Naša pot XIII. Ljubljana: Knjižnica Katoliške Akcije za mladino.
- (1940), O komentarju k okrožnici Quadragesimo anno. *Mi mladi borci*, IV, 29: 114-115.

M. Weber (1992), *Politika kot poklic*. V: F. Adam (ur.), *Politika kot poklic*. Ljubljana: KRT, 21-66.

H. Willke (1993), *Sistemska teorija razvitih družb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

C. Zastrow (1992), *The Practice of Social Work*. California: Wadsworth Publishing Company.

Birgit Rommelspacher

DESNICARSKA SKRAJNOST IN RASISTIČNO NASILJE

KONTROVERZNOSTI O VZROCIH

Vse od združitve je bilo tako v Zahodni kot Zahodni Nemčiji opaziti velik porast rasističnega nasilja in skrajno desničarskih tегodov. Ta porok dogodkov je med strokovnjaki in strokovnjakinjami z različnih področij sprožil živahno in raznoliko nesoglasje o možnih vzrokih tega nasilja. Ali je vzroke iskati v rastoči gospodarski negotovosti, v pomanjšanju perspektive za mlade, ali pa gre zlasti za strah pred tujci, kot ga poznamo že od drugod? Ali so morebiti v ospredju ekonomski interesi bogate Zahodne Evrope, ki bi se rada varovala pred njihovo revščino? Ali pa so nasilna dejanja iztek na novo preinovelega moškega lovlazina, ki se opira na najslabšo učniško tradicijo? Mnogo je prirckanja, vendar spori po mojem mnenju nastajajo na sicer slabo pregledni razmejitvi med naslednjima pojema: enim, ki pravi, da je treba razizem in ustilje razumeti kot simptom vladajoče družbe, kot pojav, ki izhaja iz njene logike in njenih interesov; in drugim, ki razlaga pojav kot miniliv znak krize, v katerem prihajajo do izraza posebni profizemni obrobni skupia.

Z namenom, da podrobneje razdelam to vprašanje, bom kritično soočila napotembneje razlage iz sociologije, psihologije in iz teorije etike.

1.1. O INDIVIDUALIZACIJI

Pa sociološko razpravi je orednjega pomena vprašanje o razliki družbi /Rasko-gesellschaft/ (Beck 1986), ki trdi, da

klasifitne vrednote vedno bolj propadajajo, da so tradicionalni življenjski vzorci vse bolj oblapni in da na življenje vse bolj vplivajo nevidni procesi kot na primer grozeča ekološka katastrofa. Poleg tega je razpad političnih blokov pripeljal do krize pogledov na svet in do raspada tradicionalne porlobe sovražnika, tako da zdaj nimajo sčelo oporo in delo v skrajno desničarski nezavnanosti.

Popolnoma nesporno je, da tak proces poteka že desetletja, ali pa celo vse od industrializacije. Nedvomno je kapitalizacija vseh življenjskih področij v tem času pripeljala do razmer, v katerih je posameznik prepričan, razizem sebi kot le nihod dosej. Vprašanje pa je, ali ta individualizacija in razpad splošno veljavnih voina zanesljivo pelje k izkupu desničarskih razmer milijona. Zanimivo je, da je v uvrstnih analizah proces individualizacije vrednoten v prvi vrsti kot nevarnost in izguba. Po mojem mnenju pa ni se bilo treba vprašati, ali individualizacija ne prislova tudi krepitve samoodločanja in s tem spoštovanja drugačnosti, ključnega vrednotenja samo po sebi danih norm in njihovega izločevalnega učinka, kakor tudi zvečane sposobnosti za vzdrževanje neiznosti in mirstva.

Abstraktno prav gotovo ne moremo najti odgovora, pač pa si moramo ogledati empirijo.

Za raziskave nam raziskava Heit-meyerja (1989), našbul mnogih ustopenih vrednotenobnejske teze, pokazajo, da med politizovanimi dejavniki ni najti

Birgit Rommelspacher

DESNIČARSKA SKRAJNOST IN RASISTIČNO NASILJE

KONTROVERZNOSTI O VZROKIH

Vse od združitve je bilo tako v Vzhodni kot Zahodni Nemčiji opaziti velik porast rasističnega nasilja in skrajno desničarskih izgrediv. Ta potek dogodkov je med strokovnjaki in strokovnjakinjami z različnih področij sprožil živahno in raznoliko nesoglasje o možnih vzrokih tega nasilja. Ali je vzroke iskati v rastoči gospodarski negotovosti, v pomanjkanju perspektive za mlade, ali pa gre zlasti za strah pred tujci, kot ga poznamo že od drugod? Ali so morebiti v ospredju ekonomski interesi bogate Zahodne Evrope, ki bi se rada zavarovala pred selitvijo revščine? Ali pa so nasilna dejanja izraz na novo prebujenega moškega šovinizma, ki se opira na najslabšo nemško tradicijo? Mnogo je prerekanja, vendar spori po mojem mnenju nastajajo na sicer slabo pregledni razmejitvi med naslednjima poloma: enim, ki pravi, da je treba rasizem in nasilje razumeti kot simptom vladajoče družbe, kot pojav, ki izhaja iz njene logike in njenih interesov; in drugim, ki razlaga pojav kot minljiv znak krize, v katerem prihajajo do izraza posebni problemi obrobni skupin.

Z namenom, da podrobneje razdelam to vprašanje, bom kritično soočila najpomembnejše razlage iz sociologije, psihologije in iz feminizma.

TEZA O INDIVIDUALIZACIJI

Pri sociološki razpravi je osrednjega pomena teza o rizični družbi /*Risiko-gesellschaft*/ (Beck 1986), ki trdi, da

klasične vrednote vedno bolj propadajo, da so tradicionalni življenjski vzorci vse bolj ohlapni in da na življenje vse bolj vplivajo nevidni procesi kot na primer grozeča ekološka katastrofa. Poleg tega je razpad političnih blokov pripeljal do krize pogledov na svet in do razpada tradicionalne podobe sovražnika, tako da zdaj mnogi iščejo oporo in držo v skrajno desničarski naravnosti.

Popolnoma nesporno je, da tak proces poteka že desetletja, ali pa celo vse od industrializacije. Nedvomno je kapitalizacija vseh življenjskih področij v tem času pripeljala do razmer, v katerih je posameznik prepuščen samemu sebi kot še nikoli doslej. Vprašanje pa je, ali ta individualizacija in razpad splošno veljavnih norm zanesljivo pelje k iskanju desničarskih vzorcev mišljenja. Zanimivo je, da je v tovrstnih analizah proces individualizacije vrednoten v prvi vrsti kot nevarnost in izguba. Po mojem mnenju pa bi se bilo treba vprašati, ali individualizacija ne prinaša tudi krepitve samoodločanja in s tem spoštovanja drugačnosti, kritičnega vrednotenja samo po sebi danih norm in njihovega izločevalnega učinka, kakor tudi zvečane sposobnosti za vzdrževanje nejasnosti in nasprotja.

Abstraktno prav gotovo ne moremo najti odgovora, pač pa si moramo ogledati empirijo.

Za začetek nam raziskava Heitmeyerja (1989), najbolj znanega zastopnika individualizacijske teze, pokaže, da med pričakovanimi dejavniki ni najti

nikakršne odvisnosti. Niti družbeni položaj pri delu in v družini, niti samopodoba, naj bo pozitivna ali negativna, niti splošne težave v orientaciji niso v soodvisnosti z avtoritarnim in nacionalističnim prepričanjem. Tudi v njegovi novejši raziskavi, bielefeldski študiji desničarskega ekstremizma (1992), ni mogoče ugotoviti nikakršne povezave med posameznimi dejavniki.

Obstaja le ena značilna soodvisnost, namreč, s skrajno desničarsko naravnostjo je povezana instrumentalistična poklicna naravnost (t. j., prevladujoča usmeritev k denarju, vzponu in statusu). Torej, tisti mladi, ki jim denar v njihovem poklicu veliko pomeni, bolj cenijo nasilje in so ga bolj pripravljeni tudi izvajati. Najpomembnejši merili sta jim moč in nadrejenost, druge ljudi pa sodijo zlasti po njihovi koristnosti za lastne potrebe. Tak povzpetniški nazor pelje v sovraštvo do vseh, ki v logiki zgornjih vrednot ne najdejo svojega mesta.

Istim iztočnicam sledi tübinška raziskava Helda Horna Leiprechta in Markakisa (1992), ki sta anketirala za tübinško področje reprezentativen vzorec mladine in mladih delavcev o njihovi politični naravnosti. Razdelila sta jih na zapostavljene in nezapostavljene, in sicer po dejavnih delovnega mesta, poklicne prihodnosti, izobrazbe, ekonomske preskrbljenosti in socializacije. Izkazalo se je, da so zapostavljeni značilno manj rasistično usmerjeni kot nezapostavljeni. Ko sta poskušala natančneje utemeljiti te tudi za strokovnjake nepričakovane rezultate, sta ugotovila, da se pri teh mladih rigidne tendence po ograjevanju od priseljencev povezujejo predvsem z ideologijo življenjskega vzpona in dosežka. Ta kompleks je povzet v pojmu »šovinizem blaginje« /*Wohlstandschauvinismus*/, ki izenači materialno nadrejen položaj z zahtevo po političnih, kulturnih in osebnih predpravica. Kaže se v pretirani identifikaciji z »interesi nemškega gospodarstva« po načelu: Mi smo najboljši in to po lastni zaslugi. Kot po Heitmeyerju tudi pri teh mladih vlada instrumentalni način razmišljanja o svojih potrebah; naseljence

in begunce sodijo izključno po tem, ali škodijo ali koristijo. Največkrat živijo v dobro situiranih pogojih in se ne počutijo konkretno, pač pa difuzno in na splošno ogrožene od naseljencev.

Kako lahko razložimo ta razkorak med občutki ogroženosti in dejansko preskrbljenostjo?

Tu nam bo pomagala še ena raziskava Hoffmeistra in Silla (1993). Tudi ta dva avtorja sta izhajala iz teze o individualizaciji in anketirala skoraj petsto mladincev in mlajših odraslih z namenom, da ugotovita, ali slaba preskrbljenost in negotovost v življenju pripelje k avtoritarnim nazorom.

Tudi ta raziskovalca sta bila, kot sama pravita, pri vrednotenju precej presenečena, ko sta ugotovila, da med preskrbljenostjo in avtoritarizmom ni nobene povezave. Na srečo potem – v nasprotju s Heitmeyerjem – nista več sledila svojemu teoretskemu konceptu, temveč sta naprej razdelala med seboj neodvisni spremenljivki avtoritarizma in nestabilnosti.

Nestabilni niso nujno avtoritarni, v celoti vzeto celo malo manj kot stabilni. Zato pa je bilo sorazmerno veliko mladih, ki so izhajali iz dobro situiranih, stabilnih razmer in so bili opremljeni z ustrezno stabilno samopodobo, nagnjenih k avtoritarnosti in k desničarskim in rasističnim predstavam.

Potem so se natančneje posvetili tej skupini mladih in ugotovili, da so vseskozi pod velikim pritiskom, da bi bili uspešni, to pa so nekritično prevzeli od svojih staršev. Občudujejo in idealizirajo poklicne in ekonomske uspehe svojih staršev; samoumevno se jim zdi, da bodo tudi sami pripadali uspešnemu delu populacije. Vsceno pa je to pogosto v nasprotju z njihovimi dejanskimi izkušnjami, na primer, če so šolske ocene pod pričakovanimi. Toda kljub temu ohranijo svoj ideal in svoje strahove pred neuspehom projicirajo na druge: nesposobne učitelje, korumpirane politike in lene priseljence. Sami se (še) niso potrdili, vendar pa po lastnem mnenju samoumevno spadajo k eliti, ta razkorak pa se izraža v

občutku ogroženosti z vseh strani. Ker bi jim lahko vsakdo oporekal njihov položaj, so do vseh nezaupljivi, življenje pa doživljajo kot stalen boj vseh proti vsem, v katerem napredujejo le najkrepkejši.

Seveda je tudi med nestabilnim delom mladih nekaj avtoritarnih. Tudi oni občutijo okolico kot pretežno sovražno, vendar je tu motiv drugačen. Praviloma so se morali stalno boriti z velikim številom nasprotij. Večinoma imajo za sabo zelo težke razmere v družini in veliko negativnih socialnih izkušenj, tako da ima njihovo nezaupanje precej osnove v stvarnosti. Zato se lahko na podlagi drugačnih življenjskih izkušenj to nezaupanje omaja, vse do skrajne odvisnosti od posamezne situacije in stalnega nihanja med nasprotujočimi si ocenami. Iz tega seveda sledi, da je lahko vplivati nanje. Nasprotno pa pri stabilno-avtoritarnem nezaupanju in »borbeni« mentaliteti pride do utrjene podobe sveta, zaradi katere so se njeni nosilci pripravljani boriti proti vsem, ki bi lahko podvomili v njihovo zahtevo po premoči.

Tukaj torej najdemo razlago za gornje neskladje: tak mladenič, vzemimo, ni realno ogrožen od priseljencev, pač pa precej bolj od svojega lastnega neuspeha, s katerim se ne more in noče sprijazniti. Mora ga projicirati na druge. Kolikor večji je torej razkorak med zahtevami in resničnostjo, toliko bolj je le-ta podvržena idealizaciji, toliko večja potreba nastane po projekciji, da bi le lahko pripisal sebi večjo vrednost in se stabiliziral.

Na ta vprašanja bo morala odgovoriti psihologija, ki se prav tako ukvarja s tem. Še prej pa povzetek socioloških analiz:

1. Vsi se strinjajo z ugotovitvijo, da materialna ogroženost ni večji rizični dejavnik za skrajno desne nazore. Predpostavka, da naj bi bilo najti rasistično miselnost zlasti v nižjih slojih, se je pokazala za predsodek srednjega sloja, kot že v prejšnjih raziskavah.

2. Socialna integracija na delovnem mestu, v družini in med prijatelji ne varuje pred desničarsko in rasistično nastrojenostjo.

3. Tudi dezorientiranost ali nestabilnost nista dejavnika, ki bi pogojevala avtoritarno-nacionalistične nazore.

Iz vseh treh raziskav se kristalizira neki kompleks, ki ga Heitner imenuje instrumentalistična naravnost v poklicu, v Tübingenu mu rečejo blaginjski šovinizem, v Münstru pa oboževanje uspeha in borbena mentaliteta. V tem kompleksu se kaže forsirana identifikacija z vrednotami uspeha, blaginje, kariere in denarja, iz katere izhaja zavračanje vseh, ki veljajo za nesposobne, ali pa so videti brez truda preskrbljeni.

Da gre res za tak kompleks, potrjuje tudi dejstvo, da se rasistično nasilje, ki narašča v Nemčiji, v zadnjih dveh ali treh letih ne znaša le nad begunci in priseljenci, pač pa tudi nad invalidi, homoseksualci in lezbijkami, brezdomci in levičarji, še zlasti, če se izpostavljajo kot antirasisti.

V tem pogledu se tovrstno nasilje sklada z že obstoječim, »normalnim« seksističnim nasiljem, ki je v naš vsakdan prineslo posilstva, umore in znašanje nad ženskami.

Ti dve vrsti nasilja imata skupno to, da ne gre za posamezne zločine v smislu običajnega kriminala, ampak za nekaj, kar na anglo-ameriškem govornem področju opisujejo kot »hate-crimes«, zločine iz sovraštva. Pri takem zločinu je izraženo sovraštvo do določene skupine ljudi. Torej so to v prvem planu instrumentalna in ne ekspresivna dejanja, kot bi rekli v psihologiji. Njihov smisel ni v njih samih, torej v izživljanju čustvene ali spolne napetosti, pač pa naj bi služila kot primer in dokaz nečesa.

Ta nasilna dejanja naj bi pokazala, da si njihovi storilci želijo belo, heteroseksualno, patriarhalno družbo, v kateri imajo moč in besedo samo sposobni, prilagojeni in uspešni, ter hkrati želijo dokazati, da sami pripadajo tej eliti.

Nastrojeni so proti vsem, ki ugovarjajo tem predstavam in zares ali navidez dvomijo o njih. Hočejo jim pokazati »njihovo mesto« na obrobju družbe ali pa jih popolnoma pregnati iz nje.

Pri tem ima sovraštvo do tako imenovanih tujcev veliko opraviti z lastno

samopotrditvijo, s strahom pred svojo nezadostnostjo, da bi pripadali uspešnim in močnim.

Ta motiv, kot smo že rekli, spodbuja psihološko diskusijo. Po njej tujci niso tisti, ki nas ogrožajo, pač pa gre za odcepljene, potlačene delčke nas samih; tuji smo sami sebi, in samo če premagamo to razcepljenost v sebi, se lahko soočimo s tujci.

STRAH PRED TUJCI

Kot je pokazala že münsterska raziskava, je zlasti strah pred neuspehom tisto, kar je treba potlačiti. Zaradi fiksacije na uspešnost se je treba ograditi od osnovnih potreb po sproščenosti, od želje po preskrbljenosti, od lastnih slabosti. Ti potlačeni nagibi se potem odražajo v »tujcih«: oni so navidez tisti, ki lahko brezskrbno živijo tja v en dan, ki si jim ni treba delati skrbi, saj morajo le nastaviti roko, pa imajo vsega v obilju. Vzrok je očitno nasilna zavist.

Menim, da prav tako ni naključje, da so posebej izražene strasti do Romov. Prav oni, ali bolje, njihova podoba je taka, da še zlasti učinkovito spodbuja dvome o naših vrednotah: »ljubo doma«, blaginja, dominacija načela uspešnosti.

Nasproti potrebi po preskrbljenosti stoji trdo geslo »pravi mož je vedno sam«, se pravi, da se ima za vse zahvaliti samemu sebi in da se s svojimi vrtilinami in disciplino odreka vsem odvisnostim in razvadam. Ta samodisciplina in trdota do sebe se sprevrča v sovraštvo do vseh, ki navidez brezskrbno, zlasti pa na tuj račun uživajo življenje.

Tudi v primeru nestrpnosti do invalidov oziroma evgenskega rasizma je opaziti tako razcepljenost. Tu gre najprej za strah pred lastno ranljivostjo, strah pred socialno izolacijo in odvisnostjo. Taki strahovi se zrcalijo v odnosih z invalidi. Da bi premagali te strahove, bi bilo najprikladneje, če bi se solidarizirali z bojem invalidov za človeka vredne življenjske pogoje in enakopravne možnosti. Konec koncev mora vsakdo računati s tem, da bo v danem trenutku svojega

življenja od koga odvisen. Skupen interes je torej očitno.

Taki solidarizaciji z invalidi pa nasprotuje nevarnost izključitve iz družbe privilegiranih. Zato se je treba na vsak način otresti strahu pred kakršnokoli telesno okvaro, da bi si lahko potrdili svojo pripadnost sposobnim, močnim in privilegiranim.

Očitno ne zadošča, da se človek sprijazni sam s sabo in ozavešči, kar je bilo prej potlačeno (kot piše v večini psiholoških analiz, npr. Kristewa 1990 ali Bauriedl 1992), pač pa se moramo poleg tega vprašati tudi po vzrokih potlačitve. Zakaj je toliko ljudi pripravljenih zapostavljati prvinske potrebe s »samodisciplino«? Zakaj toliko ljudi prostovoljno sodeluje pri zatiranju samih sebe?

Po moje bi lahko kar nekaj o tem izvedeli iz psihologije spolov. Disciplinarnost in pričakovanje uspeha, ki jima je podvržena večina zahodnih moških vse od otroštva, se jim, kot kaže, kar splača. Četudi se občutljivejši med njimi pritožujejo nad primanjkljaji v strukturi svoje osebnosti, zaradi česar občutijo veliko socialnih in čustvenih omejitev, je to vseeno malokomu dovolj dober razlog, da bi spremenil svoj položaj. Kaže, da moč in položaj v družbi bogato odtehtata omenjene primanjkljaje.

S tem hočem reči, da so psihološke analize, ki opazujejo zgolj proces potlačitve, prekratke tam, kjer bi morale upoštevati tudi vlogo od tega odvisnih materialnih in socialnih privilegijev. Samo tako lahko razumemo, zakaj je v naši razpravi samodiscipliniranje tako pomembno in zakaj nasilnost sprožajo prav tisti, ki zbujejo pomisleke o vrednotah, kakršni sta avtonomija in sposobnost.

Enako malo, kolikor se omenjene psihološke analize posvečajo privilegiranju, namenjajo pozornosti tudi odnosom moči med večinami in manjšinami. Zdi se celo, da se hočejo povsem izogniti psihologizaciji te razsežnosti. Tako na primer skoraj nikoli ni zastavljeno vprašanje, ali morda nelagodje belcev pred etničnimi manjšinami, še zlasti obarvanimi, nima kaj opraviti tudi z nemško kolonialno

zgodovino; ali to nelagodje morda ne izvira tudi iz prepovedanih občutkov prevlade nad njimi. Občutki pač niso čisto abstraktne ali naravne danosti, ki se odražajo v nas, ampak zbir osebnih izkušenj, v katere je vpletena tudi narodna zgodovina.

Ta vpletenost zgodovine je pri nas zelo očitna v obnašanju in občutkih pri srečanjih z Judi. Večina Nemcev, ne Judov, pri tem občuti nelagodje in razdrobljene občutke krivde. Nič čudnega, saj pri teh občutkih pridejo do izraza zavedanje naše pripadnosti narodu in njegovim preteklim zločinom.

Če pa tak stik v psihološki analizi abstrahiramo na srečanje med »jazom« in »tujim«, s tem zanikamo delujoče razmerje moči in njegovo zgodovino, razmerje med dominantnim in diskriminiranim osebkom pa spremenimo v samospoznanjski dogodek. Tako postane »tujost« odsev samoodtujitve, zraven pa se pojavi nuja, da se ukvarjamo s sabo, da bi razčistili globine lastne tragike.

V povezavi s tem govori črni psihoanalitik Frantz Fanon (1986) s Karibov o večvrednostnem kompleksu belcev, ki izrabljajo črnce za povečevanje lastnega ega.

Taka funkcionalizacija drugih je ukrojena po meri moškega samoumevanja, ki se kaže zlasti v omejevanju drugih in v njihovem podrejanju. Strinjam se z mnenjem feministk, da je ta težnja po dominaciji vsidrana globoko v naše patriarhalne tradicije.

Tudi na pogled se zdi teza pravilna: saj so vendar horde moških tiste, ki uničujejo domove beguncev ter napadajo in ubijajo pripadnike manjšin. Zato torej vprašanje: Ali je rasizem moški problem?

Še prej pa kratek povzetek psihološke argumentacije:

1. Nedvomno se v rasizmu in sovraštvu do tujcev odraža tudi problematika, lastna dominantni večini. Ta večina povnanja svoja lastna nasprotja in notranje konflikte ter izrablja oziroma funkcionalizira druge za izražanje lastnih problemov. V tem smislu lahko govorimo tudi o psihološkem izkoriščanju.

2. Problematika večinske družbe izhaja zlasti iz prizadevanj za zagotovitev njene dominantnosti in privilegiranosti. Zato psihološka analiza pove le pol resnice, če prepozna kot vzrok potiskanje in samoodtujitev, zraven pa ne opiše dobička, ki izhaja iz tega, niti se ne vpraša po vzroku potiskanja.

3. Predstave in občutki v zvezi s »tujci« niso abstraktne, antropološke, od časa neodvisne konstante; vsaka ima svoj zgodovinski odraz; v odnosih do priseljencev in etničnih manjšin se zrcali tudi naša zgodovina, ki je bila skovana tudi s pomočjo kolonializma in holokavsta. Psihološka abstrakcija, ki opazuje samo fenomen »tujega«, prispeva k zanemarjanju te zgodovine in ne more uvideti, kako močno oblikuje odnose med večino in manjšinami tudi ekonomsko, kulturno in psihološko izkoriščanje.

Kljub dejanskim razmerjem moči med domačini in priseljenci v Nemčiji se strah pred »tujci« rojeva v prvi vrsti kot strah pred dvomom o obstoječih normah in življenjskih navadah, v katerih je zasidrana tudi ekonomska in politično-ideološka zahteva po premoči zahodnega sveta.

Strah pred izgubo moči in dvom v to dominantnost pa se v pogovorih največkrat poenačita z eksistenčnimi strahovi glede dela, stanovanja in življenjske perspektive. Strah pred izgubo premoženjskega položaja torej preimenujejo v boj za preživetje.

Več kot imaš izgubiti, bolj se ukvarjaš z varovanjem tega. Le tako lahko pojasnimo, zakaj revnejše dežele sprejemajo po nekajkrat več beguncev kot bogate. Enako kakor gradimo vedno višje zidove okoli bogate Zahodne Evrope, se tudi sami ograjujemo od priseljencev z izgovori o tem, kaj je naše in kaj njihovo.

Zdaj pa k vprašanju soodvisnosti med rasizmom in seksizmom.

RASIZEM - MOŠKO NASILJE?

Če si ogledamo nasilne rasistične izgrede, je povezava očitna: dejansko gre skoraj izključno za moške, in sicer v 95%. V

skrajno desničarskih klikah vlada oholo moško vedenje. Tudi če so ženske dejavne, imajo le vlogo prijateljske podpore iz ozadja.

Tako brutalno nasilje moških vsekakor ni nič novega. Na stotine žensk letno postane žrtev seksističnega nasilja. Novost je v tem, da se to kaže javno in je eksplicitni sestavni del političnega koncepta.

Nedvomno obstaja tudi bližja povezava med rasizmom in seksizmom. Že iz izraza »gosposka rasa« /*Herrenrasse*/ je jasno, da si lahko iz tega kaj obetajo zlasti gospodje /*Herren*/. Prav tako so mehanizmi segregacije žensk in etničnih manjšin na ta način, da jih pojmujejo kot »druge«, kulturnozgodovinsko v mnogih pogledih skoraj enaki.

Vsekakor pa iz tega ni treba sklepati, da so ženske manj rasistične. Prav njihova zatiranost pod patriarhalnim gospodvom bi lahko bila zadosten razlog, da se znejejo nad še šibkejšimi. Prepoznavni znak vladajočih ideologij je prav v tem, da postanejo zatiranim samoumevne. Zgodovina, vsaj nemška, pa pokaže, da ženske niti v kolonialističnih niti v nacističnih časih niso bile posebno imune pred rasizmom in antisemitizmom, kaj šele, da bi jima aktivno nasprotovale.

Rasizem moramo torej raziskati glede na njegove spolno-specifične pojavne oblike. Lahko ugotovimo, da nasilje izvajajo zlasti moški. Pri volitvenih rezultatih pa razlike niso več tako ostre: skrajno desne stranke volijo dve tretjine moški, tretjino pa ženske; in to ne le v Nemčiji, temveč v vseh zahodnih industrijskih državah. Pri anketah o sovražstvu do tujcev pa že ne najdemo več razlike med moškimi in ženskami. (Roth 1989; to velja tudi za zgoraj navedene sociološke raziskave, ki sicer kažejo malo manjšo sovražnost do tujcev pri dekletih in mladih ženskah, vendar pa ta razlika ne dosega ravni značilnosti).

Očitno se torej ženske umaknejo, ko se združita rasistično in šovinistično obnašanje. Prav tako jih malo zanima stranka, ki zastopa zlasti moške interese. Vendar pa je lahko po svoji rasistični

usmeritvi za ženske zanimiva tudi kakšna skrajno desna stranka. Tako lahko po moje utemeljimo sicer omejen, a vseeno znaten delež žensk pri volilnih uspehih nemških republikancev.

Ženske pa niso odvisne samo od moških, ampak odkrivajo tudi značilno ženske oblike rasizma. Nekatero negotovo nočejo paziti črnih otrok, kakšne ženske pa vidijo v črncu prototip posiljevalca. S tem se razbremenijo, da se jim ni treba soočiti z nasiljem in maltretiranjem »svojih« moških. Tudi to je ena od oblik psihološkega izkoriščanja, ki konec koncev škodi tudi izkoriščevalki, saj se izogiba soočenju z realnim.

Če torej govorimo samo o rasizmu, ki se kaže v nasilju, ga lahko izenačimo s seksizmom. V tem primeru je rasizem v prvi vrsti domena moških, za katero ne bi smeli kriviti tudi žensk in jim tako puščati breme odgovornosti.

Lahko pa rečemo, da med rasizmom in seksizmom obstaja še tesnejša povezava. V obeh primerih namreč diskriminacijo povzročajo razlike, ki temeljijo na bioloških znakih. Na to povezavo kaže tudi značilno moško samozavedanje, ki postavlja ograjevanje od drugih in njihovo poniževanje za pogoj avtonomije in uspešnosti. Zaradi vsega tega pa rasizem še ni izključno moška reč, kajti so tudi ženske del tega sistema in svoje lastne interese povezujejo z interesi belega moškega, in toliko je to tudi njihov problem.

SKLEP

Če se sprehodimo po različnih poskusih razlag, lahko iz njihove utemeljitve, še bolj pa iz posplošitve njihovih zaključkov, jasno ugotovimo njihov obrambni značaj.

Pri feministkah tiči obramba v premočno poudarjenem deležu moškega šovinizma, kar naj bi dopuščalo sklepati, da je rasizem stvar moških.

Pri psihološki utemeljitvi se obramba kaže v ponotranjanju »tujega« v lastno, kot zrcaljenje potlačenega. S tem abstrahiramo strah pred tujci v neko nezgodovinsko antropološko konstanto in

postavimo v oklepaj konkretne interese in razmerja moči.

Sociološke raziskave pa s pomočjo individualizacijske teorije prenašajo »problem« na nižje sloje in obrobne skupine, zlasti pa ga razglašajo za problem mladih. Tako dobijo temo »mladi in nasilje« in jo, oropano njenega političnega značaja, slikajo kot dejanja iz obupa ali kot klic ogroženih na pomoč.

Iz vseh razlag pa se hkrati kristalizira neki skupni imenovalec: K avtoritarno-nacionalističnim in rasističnim nazorom so najbolj nagnjeni tisti mladi in mlajši odrasli, ki se identificirajo z vladajočim vrednotenjem denarja, kariere in uspeha ter nekritično prevzemajo zahteve svojih staršev, povečujejo življenjski pomen truda in reducirajo medčloveške odnose na njihovo funkcionalnost za uveljavljanje lastnih interesov.

Nasprotno od pričakovani večine raziskovalcev to ni izključno ali pretežno problem zapostavljenih, ampak v svoji sistematski pojavnosti zlasti problem etabliranih in tistih, ki naj bi po pričakovanju drugih, pa tudi svojih, nekoč sodili v ta krog s pomočjo nasilja, usmerjenega proti sebi in drugim. Iz tega izhaja, da ne moremo govoriti o kakšnem protestu, pač pa zgolj o zagrizenih poskusih, držati z drugimi.

Spričo takega nasilnega obnašanja se mora družba vprašati, do kod je treba odpreti njena vhodna vrata; koliko se mora posameznik omejiti le na to, da se žene za uspehom, da bi ustrezal danim vzorcem; in nasploh, koliko je v zahodni kulturi vladajoče pojmovanje ekonomskega uspeha izenačeno s kulturno, politično in človeško nadrejenostjo.

Zato je prav neproduktivno klicati k ponovnemu osmišljanju starih vrednot delavnosti, reda in družine, zraven pa oporekati generaciji 68, da so preveč dvomili v avtoriteto in tako prepustili naslednjo generacijo samo sebi. Menim, da je ostalo premalo in ne preveč duha iz leta 68. Kje pa se je zares uveljavila kritika tistega časa v miselnosti gospodarskega čudeža, ki je tako pridno in učinkovito opravila s preteklostjo? Generacija iz

oseminšestdesetega je napadala prav to krnitev človeka na homo economicus in pritiske staršev. — Kar seveda pomeni tudi, da so se v gibanju zrcalile deloma analogne predstave moralne strogosti in avtoritarizma tistega časa.

Tudi celostna politika do priseljencev vse od povojnega obdobja ni bila nič drugega kot gospodarska politika; pomen priseljencev je bil torej reduciran na gospodarske dejavnike. Ta funkcionalistični način mišljenja se zdaj vrača v predstavah mladih — še okrepljen zaradi pritiska, da morajo zadostiti starševskim zahtevam.

Zlasti pa: analize, ki navidez povsem nepristransko kličejo nazaj k družini, naravnemu okolju in delovni etiki, niso samo politično neustrezne, ampak so tudi v nevarnem neskladju z zgodovinskim naukom.

Če se obvladovanje zgodovinskega znanja ne nanaša na število obletnic in knjižnih publikacij, ampak na to, kako prisotna je v človekovem načinu razmišljanja preteklost, lahko trdimo samo, da ti avtorji stojijo na precej trhljih nogah. Iz tega verjetno izhaja tudi dejstvo, da v nobeni od navedenih raziskav niso spraševali anketirancev po politični tradiciji v njihovih družinah.

Torej je treba zares vpeljati diskusijo o vrednotah, in sicer tako, ki bo postavila pod vprašaj vrednote našega blaginjskega šovinizma.

K temu sodi, da npr. žensko gibanje odločno kritizira prevlado tako imenovanega proizvodnega področja in logiko gospodarskega vrednotenja in ji za protuitež postavijo pomen medčloveških odnosov, človečnost in pravico do osebne prostora. Ekološko gibanje se prav tako hoče ograditi od miselnosti, ki temelji na rasti in napredku, in na to mesto postavlja odgovornost do sebe, do naslednje generacije in do narave. Poleg tega se moramo še prav posebej zavedati naše odgovornosti za izkoriščanje ljudi iz drugih dežel in celin.

To zahteva tudi kritičen premislek o naših lastnih željah po prevladi, ki se prav gotovo napajajo tudi iz nacistične zgodovine. Prav značilna nemška varianta

rasizma, ki se kaže s prav posebno brutalnostjo, namreč ne izhaja samo iz te zgodovine, ki nam je nekoč sugerirala obstoj etnično homogenega nemštva. Predstava namreč, da so Nemci lahko le belci, ki izhajajo iz nemške družine s krščansko tradicijo, še vedno živi in opravičuje nasilnike, ko naganjajo iz dežele ljudi, ki tem predstavam ne ustrezajo.

Iz tega je tudi razvidno, da sama diskusija o vrednotah ne bo dovolj, ker bi jo morale spremljati sočasne spremembe politične realnosti. K temu sodi enakopraven pristop do vseh ljudi, ki živijo pri nas, ne glede na njihovo etnični izvor, kakor tudi aktivna podpora pri njihovi politični in družbeni participaciji. Ne le od politike v ožjem pomenu besede, pač pa tudi od sindikatov, delodajalcev in drugih družbenih ustanov pričakujemo, da bodo odpravili dejansko diskriminacijo etničnih manjšin na delovnem mestu, v šolah, v soseskah, v javnih občilih in drugje. Eden najpomembnejših sklepov socioloških raziskav o medkulturnem sožitju je namreč ta, da neenakomerna zastopanost etničnih skupin v različnih statusnih položajih iz dneva v dan

ustvarja neenakost in s tem povezane občutke nad- ali podrejenosti, s tem pa nasprotuje dobrohotnemu trudu za anti-rasizem in večkulturnost. Šele takrat, ko bo turška profesorica ravno tako samoumevna kot nemški čistilec, črnski politik pa prav tako kot njegova islamska kolegica, bomo lahko trdili, da so se tudi nazori domačinov spremenili.

To pomeni tudi, da so vsi, ki so pri nas odrasli kot člani večine, svoje izkušnje dominacije že ponotranjili. Take države in občutkov se je treba ovedeti in o njih kritično razmisliti. Verjetno se mora vsak posameznik zase »odučiti«¹ rasizma in antisemitizma, »unlearn«, kot rečejo v angleškem govornem prostoru, kjer imajo že dodelane določene programe. Pri nas smo na samem začetku, tudi na primer pri kritičnem pregledu šolskih knjig in ostalih orodij socializacije.

Živimo v vladajoči kulturi in navadili smo se uveljavljati svojo premoč in izrabljati druge za svoje interese. Strategija, ki bi hotela vsaj v osnovi zadovoljiti zahteve po enakosti in svobodi, se bo zato morala začeti hkrati na različnih ravneh osebnega, družbenega in političnega sistema.

Literatura

- T. BAURIEDL (1992), *Wege aus der Gewalt: Analyse von Beziehungen*. Freiburg: Herder.
- U. BECK (1982), *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp.
- F. FANON (1980), *Schwartzte Haut, Weisse Masken*. Frankfurt: Syndikat.
- W. HEITMEYER (1989), *Rechtsextremistische Orientierungen bei Jugendlichen*. München: Juventa – (1992), *Die Bielfelder Rechtsextremismusstudie*. München: Juventa.
- J. HELD, H. W. HORN et al. (1991), »Du musst so handeln, dass Du Gewinn machst...«: *Besedilo št. 18*. Duisburg.
- G. M. HEREK, K. T. BERRILL (1992), *Hate Crimes: Confronting violence against lesbians and gay men*. London: Sage.
- D. HOFFMEISTER, O. SILL (1992), *Zwischen Aufstieg und Ausstieg: Autoritäre Einstellungsmuster bei Jugendlichen und jungen Erwachsenen*. Opladen: Leske u. Budrich.
- Ch. HOLZKAMP, B. ROMMELSPACHER (1991), *Frauen und Rechtsextremismus*. *Paed Extra*, H: 33-39.
- J. KRISTEVA (1990), *Fremde sind wir uns selbst*. Frankfurt: Suhrkamp.

- SENATSVÉRWALTUNG FÜR JUGEND UND FAMILIE (ur.) (1992), *Gewalt gegen Schwule – Gewalt gegen Lesben: Ursachenforschung und Handlungsperspektiven im internationalen Vergleich*. Dokumente lesbisch-schwuler Emanzipation des Referats für gleichgeschlechtliche Lebensweisen Nr. 6, Berlin.
- B. ROMMELSPACHER (1993), Etnischer und eugenischer Rassismus. Aspekte psychologischer und kultureller Dominanz. *Randschau Z. f. Behindertenpolitik* 2.
- (1992), Rechtsextremismus und Dominanzkultur. V: A. FORTZIK et al., »...ein Herrenvolk von Untertanen: Rassismus-Nationalismus-Sexismus. Duisburg: Diss.
- (1992), Nationale Identität und Größenwahn. V: B. SCHOCH (ur.), *Deutschland Einheit und Europas Zukunft*, Frankfurt: Suhrkamp.
- D. ROTH (1989), *Forschungsgruppe Wahlen: Charakteristische Einstellungsunterschiede zwischen Männern und Frauen*. Neobjavljen rokopis.
- H. WILLEMS (1992), Strukturen und Ausbeutungsmuster fremdenfeindlicher Gewalt. *Vortrag Soziologentag* 28. 9.-2. 10. Düsseldorf.

Nagrade ministra za delo, družino in socialne zadeve
na področju socialnega varstva za leto 1996 so prejeli:

ANA BEVC

upokojena socialna delavka iz Novega mesta

doc. dr. MARIJA OVSENIK

prodekanica Visoke šole za socialno delo v Ljubljani

ZMAGA PROŠT

direktorica Centra za socialno delo Ravne na Koroškem

doc. dr. BERNARD STRITIH

docent na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani

Čestitamo!

Priznanja ministra za delo, družino in socialne zadeve
na področju socialnega varstva za leto 1996 so prejeli:

LUDVIK BERNIK

vodja Doma oskrbovancev v Centru slepih in slabovidnih Škofja Loka

FRANCKA BERTALANIČ

rejnica in posvojiteljica iz Izole

JANEZ KRŽMANC

predsednik Sveta Loterije Slovenije

IVICA MATKO

direktorica Podjetja za usposabljanje in zaposlovanje invalidov SAVA v Kranju

CESARINA SMREKAR

prostovoljka Rdečega križa iz Portoroža

Čestitamo!

IZZIV STAROSTI – ODGOVORI SOCIALNEGA DELA V EVROPI

DRUGI EVROPSKI SIMPOZIJ SOCIALNEGA DELA

MÖNCHENGLADBACH, 8.-10. NOV. 1995

ORGANIZACIJA

Formalni organizator drugega evropskega simpozija socialnega dela z naslovom *Izziv starosti: odgovori socialnega dela v Evropi* je bila Visoka strokovna šola Spodnjega Porenja, predmetno področje Socialno varstvo, Mönchengladbach (*Fachhochschule Niederrhein, Fachbereich Sozialwesen*), tj., spodnjerenska sorodnica naše šole za socialno delo. Dejansko pa je bil simpozij rezultat sodelovanja šestih šol v okviru programa TEMPUS: poleg spodnjerenske šole so sodelovali še Institut za zdravje in družbene službe Univerze v Bournemouthu, Anglija (*Bournemouth University, Institute of Health and Community Services*), Fakulteta za humanistične in družbene vede Univerze v Navarri, Španija (*Facultad de Ciencias Humanas y Sociales, Universidad Publica de Navarra*), Visoka strokovna šola iz Nijmegna, Nizozemska (*Hogeschool Nijmegen*), Šola za socialno delo Univerze v Peruggii, Italija (*Scuola diretta a fini speciali per assistenti sociali, Università degli studi di Perugia*) in Rimskokatoliška visoka strokovna šola Vitez Janoš iz Esztergoma, Madžarska (*Vitez Janos Romai Katolikus Tanitokepzo Foiskola, Esztergom*). To je bil že drugi simpozij, ki so ga priredile te šole; prvi je bil od 30. novembra do 2. decembra 1994 v organizaciji Univerze Bournemouth z naslovom Spreminjanje družine v Evropi: perspektive socialnega varstva (*The Changing Family in Europe: Social Welfare Perspectives*). Tretji simpozij naj bi bil prihodnje leto v Navarri; tema pa še ni določena. Prav zavidanja vredna dejavnost neke projektne skupine v okviru programa TEMPUS.

Delo na simpoziju je potekalo v obliki plenarnih predavanj z razpravo in

vzporednih delavnic, ki niso bile vse v isti stavbi. To je seveda pomenilo, da je lahko poročevalec prisostvoval le manjšemu delu tistega, kar se je v resnici odvijalo pod streho Hiše Zoar, nekakšnega v modernem neogotskem slogu zgrajenega družbenega doma evangeličanske cerkvene skupnosti, tik ob evangeličanski cerkvi v strogem centru mesta, ob Starem trgu na vrhu mönchengladbaškega griča, in v nekaj minut oddaljeni klasicistični Hiši oddiha (*Haus Erholung*).

PREDAVANJA

Po pozdravnem nagovoru dekana spodnjerenske šole za socialno delo prof. dr. Wilhelma Kluescheja, sicer psihologa, ki je v preteklosti delal v kazenskih ustanovah, nato pa se je kot profesor psihologije na šoli za socialno delo posebej ukvarjal s skupinsko dinamiko in organizacijskim svetovanjem, smo poslušali vrednotno usmerjevalno predavanje prof. dr. Engelberta Kerkhoffa Prihodnost, ki se poraja: starati se in biti star.

Njegova osnovna misel je bila, da je treba opustiti paternalistično-zaščitniški, hierarhično-enosmerni model skrbi za stare in se odpreti novim vizijam, ki udeležujejo samoorganizacijo in samoodločanje starejših v njihovih zadevah in aktivno participacijo pri urejanju družbenih zadev. Odprli naj bi prostor za sodelovanje starejših pri urejanju zadev, ki jih zadevajo, za intergeneracijsko sodelovanje, za politično participacijo, za spodbujanje ustvarjalnosti poleg dela in skrbi za družino.

Starejši imajo svoje interese, ki jih morajo izraziti. Izhodišče njihove dejavnosti je njihova življenjska situacija; izraziti morajo svoje izkušnje in svoje želje, postaviti svoje zahteve in se za njihovo

uresničevanje tudi sami individualno in kolektivno zavzemati.

Podoba starejšega človeka se je spremenila. To je kompetenten človek, ki ima svoje vire, ki se je pripravljen angažirati in sodelovati z drugimi. Stari potrebujejo družbeno solidarnost, a morajo odigrati tudi svojo vlogo v skrbi zase in sodelovati z nosilci skrbi zanje. Sami morajo prispevati k temu, da se bodo vključevali v smiselno delovanje. Vprašati se morajo po svojih željah, potrebah in interesih. »Kompetentno samovzdrževanje« je pojem, ki ga je Kerkhoff večkrat uporabil.

Pri naročanju različnih storitev mora uporabnik soodločati. Tudi v domovih morajo soodločati in celo najhujše prizadetim je treba omogočiti soodločanje in izbiro in jih spodbujati k soodločanju. V domu je treba zagotoviti oskrbovancu samostojnost, prisluhniiti njegovim potrebam in mu pomagati, da bo lahko oblikoval svoj poseben življenjski slog.

Tudi na področju kulture morajo biti starejši aktivni, iniciativni, ne pasivno potrošniško usmerjeni. Bojevati se morajo za svoje interese, za dialog generacij in za refleksijo svojega življenja.

Kakšna je vloga socialnega delavca, ki dela s starejšimi? Da spodbuja starejše k njihovi samostojni dejavnosti in jo podpira; da skupaj z njimi definira smiselne, človeka vredne ponudbe in storitve; da je menedžer spremljanja in podpore; in da dokumentira storitve in skrbi za družbeno kontrolo storitev. Kakšne sposobnosti naj bi imel tisti, ki se ukvarja s starejšimi kot socialni delavec ali pedagog? Znal naj bi se vživeti vanje in njihov svet, znal naj bi komunicirati, se znajti v interakcijah, jim prisluhniiti. Znal naj bi reflektirati njihovo doživljanje in izkušnje.

Kerkhoff je omenil, da je naredil poskus in omogočil 50 starejšim, da so poleg njegovih študentov poslušali predavanja iz gerontologije in sodelovali v razpravi. To je bilo izredno doživetje za vse sodelujoče. V navdušenju so rekli, da hodijo v šolo, ki se imenuje FAUST – *Fachhochschule für Alte und Studenten* (Visoka strokovna šola za stare ljudi in

študente). Svoje predavanje je sklenil z rekom: Staranje naj bo užitek, ne breme (*»Alterwerden Lust statt Last«*).

V razpravi so sivobrademu profesorju z blagim glasom obzirno poočitali, da je njegova slika preveč idealna in da ljudje v praksi naletijo na hude primere revščine, onemoglosti in brezupa, kjer se zdi govorjenje o samoorganizaciji in samoaktivnosti precej utopično. Že, a vizijsko, usmeritev, je vseeno treba imeti, bi jedrnato povzeli Kerkhoffov odgovor.

Na drugem plenarnem predavanju je prof. dr. Roberto Segatori iz Peruggie govoril o socialnih in kulturnih problemih starejše populacije. Staranje prebivalstva je tista značilnost, po kateri si postajajo evropske dežele vse bolj podobne. Podobne pa so si tudi po tem, da vse težje zmorejo stroške socialne varnosti starih ljudi in po tem, da ubirajo precej podobne smeri v socialni politiki do starih. Povsod propagirajo *»welfare mix«* in *»welfare pluralism«* in poudarjajo vlogo neprofitnih organizacij ali tretjega sektorja. Vendar pa so med posameznimi skupinami dežel tudi pomembne razlike, je poudaril Segatori. Razlikujejo se po vrednostni usmeritvi, tj., po tem, ali je v njihovem kulturnem izročilu bolj poudarjena vloga družine kot osnovne družbene enote (sredozemske dežele) ali vloga neodvisnega posameznika (protestantske dežele Srednje in Severne Evrope). Razlikujejo pa se tudi po načinu zagotavljanja socialnega varstva oziroma po tipu države blagostanja. Ta je lahko korporativno-konzervativna, ki varuje predvsem plačnike zavarovanja; univerzalistična (socialnodemokratska), ki skuša zavarovati vse državljane; in mešane vrste, ki kombinira značilnosti obeh. S križanjem obeh dimanzij je Segatori razvil tipologijo, ki sicer teoretično vsebuje 6 različnih tipov, dejansko pa se v Evropi pojavljajo štirje: države z družinsko usmeritvijo in mešanim sistemom socialnega varstva (Irska, Italija, Španija); med državami z individualistično usmeritvijo pa imajo korporativni sistem varstva Francija, Belgija, Nemčija; mešani sistem imata Nizozemska in Velika Britanija; univerzalističnega

pa Švedska, Norveška in Danska. Po Segatorijevi teoriji išče v sedanji krizi vsaka dežela svoj način reorganizacije socialnega varstva. V nadaljnji analizi je pokazal, da je mogoče evropske dežele razvrstiti na tiste, ki imajo majhen odstotek starih pa družine z velikim številom članov (Irska, Portugalska, Grčija, Španija); dežele s srednjim odstotkom starih in srednje velikimi gospodinjstvi (Italija, Francija, Nizozemska, Luksemburg); in dežele z visokim odstotkom starih in majhnimi družinami (Danska, Švedska, Norveška, Nemčija, Velika Britanija in Belgija). Sredozemske in katoliške dežele se bodo torej oprle na družino in to se že vidi, saj dajejo najmanjši odstotek javnih prihodkov za socialno pomoč, poleg tega pa nekatere raje prispevajo k dohodkom starih, kot da bi omogočale zaposlovanje mladih (Italija, Grčija). Segatori jih obtožuje gerontokracije. Tudi protestantske dežele (delno Nemčija, Nizozemska) se zatekajo k tradicionalnim vrednotam: poudarjajo odgovornost, finačno in osebno, opiranje na lastne sile, individualno plačevanje zavarovanja za nego, opiranje na prostovoljstvo in upoštevanje državljskih pobud. Celotna Švedska, ki je v težkem položaju zaradi hude stroškovne obremenitve socialne države, skuša z novimi regulacijami okrepiti mreže pomoči in podpreti predvsem tiste osebe, ki skrbijo za stare osebe v družini (*caregivers*). Slabosti, ki izhajajo iz takih usmeritev, pa so naslednje. V sredozemskih in katoliških deželah bo skrb za stare še vedno temeljila na izkoriščanju ženskega dela pri skrbi za starejše in zaviranju osamosvajanja mladih. V deželah Srednje Evrope s korporativnim socialnim varstvom so zelo ogroženi revni stari ljudje; dežele Severne Evrope z univerzalističnim sistemom socialnega varstva pa se bodo srečevale z vse večjimi davčnimi bremenmi, ki bodo omejevala zasebno potrošnjo. Segatori vidi rešitev v treh smereh: v demografskem uravnoteženju, tj., v povečanju natalitete in dotoku aktivne populacije z imigracijo; v oblikovanju »previdne« (*provident*), skrbeče, zavzeto uravnava-

joče družbe (pomen tega pojma ostaja nejasen in protisloven), in z oživitvijo »*case management*« in podpiranja skrbnikov in negovalcev v domačem okolju starega človeka (*caregivers*).

Keith Brown z Univerze Bournemouth je hkrati inšpektor za nego in učitelj na šoli za socialno delo. V svojem predavanju se je vprašal, »Kdo bo pripravljen skrbeti za stare?«, in pri tem mislil zlasti na neprijetna vprašanja, povezana z neformalno, skupnostno pomočjo, ki se pogosto idealizira. Obravnaval je razloge in motive za podpiranje neformalne skrbi, njene perspektive, vzorce, stroške in sposobnost skupnosti za skrb v prihodnje. V politični retoriki se skupnostna skrb prikazuje kot velik rezervoar pomoči, ki se pogosto idealizira, a s prozornim namenom, saj gre za prihranek direktnih stroškov iz državnega proračuna. Ob tem je treba razlikovati skrb v skupnosti, tj., skrb, ki se pač dogaja zunaj formalnih zavodov, npr. v družini, od skrbi skupnosti, ki pomeni aktivno prizadevanje skupnosti in podporo skupnosti družini, ki skrbi za starejšega svojca. Vedeti je tudi treba, da velja enačba: skupnostna skrb = skrb družine = skrb žensk. V Veliki Britaniji več kot 11% prebivalcev tako ali drugače neposredno skrbi za ostarele svojce. Za večino ljudi ne skrbi država, ampak to počnejo svojci: 4% starih (morda 6%) nad 65 let je v domovih, ostalih 94-96% pa živi v skupnosti. Od tistih, ki neposredno skrbijo za onemoglega svojca in ga negujejo, jih 65% ne bi moglo prekiniti nege za 2 dni; 70% med njimi je takih, ki še nikoli niso prekinili nege in si vzeli vsaj dan predaha.

Kolikšni so stroški skupnostne skrbi? Skriti stroški so v tem trenutku gotovo višji od stroškov zavodske oskrbe ali plačane nege. Stroški tistih, ki negujejo svojca, so: zdravstveni (ogroženo telesno in duševno zdravje), obremenitve partnerskega odnosa, izguba zaposlitvenih možnosti, dodatni finačni stroški, izguba socialnih stikov in prostega časa. Poleg tega velja, da je lahko skrb v družini najboljše ali pa najslabša vrsta skrbi, saj pri meri zlorabe starih v družini niso redki.

K. Brown je bil dokaj skeptičen tudi glede sosedske pomoči. Po njegovem je njen prispevek minimalen tako po kvantiteti kot po kvaliteti.

Kdo bo v prihodnje skrbel za stare v skupnosti? Starih je vse več, družine so vse manj stabilne in vse manj uniformne, ženske delajo, se samozaposlujejo. To pomeni, da je pomoči potrebnih vse več, tistih, ki bi lahko izvajali pomoč v družini, pa vse manj. Temu se pridružuje še gospodarska recesija. »Naj pričakujem, da bo zame, ko bom ostarel, skrbela ločena žena mojega sina?« je zaostрил misel Brown. »Velikega rezervoarja neformalne skrbi ni.« Zato bo v prihodnje nujna »dvostrana skrb«, formalna in neformalna. Država mora podpirati družino, ki skrbi za ostarelega člana. Navrgel je še misel o učinkovitosti in ekonomičnosti javnih služb: »Najučinkovitejša in najcenejša služba je na Mont Everestu. Če je služba tam, kjer so potrebe, je draga.« In še: »Čim kvalitetnejša je storitev, tem več je ljudi, ki jo hočejo; stroški rastejo. Država ne mara kvalitetnih storitev, ker so drage.«

Prof. Casmina Osle z Univerze v Navarri je poročala o zavodskem varstvu starejših v španski provinci Navarri, zadnji dan pa je nastopil Hans Oostrik z visoke šole v Nijmegnu, naš stari znanec z blejskega bienalnega seminarja šol za socialno delo leta 1989 (gl. njegov prispevek v *Socialnem delu* 29, 1-3). Predavanje Holandca s slikovito bujnimi sivimi lasmi in nekoliko boemsko držo je bilo prav osvežilna protiutež pretežno socialnopolitično naravnanim predavanjem prejšnjih dni. Govoril je o »Pripovedovanju zgodb kot svetovalni metodi pri delu s starejšimi«. Ljudje pogosto pravijo, ko govorijo o svojem življenju: »Lahko bi napisal knjigo o tem.« Pa je ne napišejo. A bi bilo dobro, ko bi jo. Če že ne knjige, pa bi lahko vsak pogosteje pripovedoval o svojem življenju. Izkušnja, ki je ni mogoče opisati, ni izkušnja. Pri delu s starimi bi morali omogočiti pripovedovanje kot ovrednotenje življenjskih izkušenj. Pri pripovedovanju sta pomembni vsebina in način pripovedovanja. Poslušalec (moderator) je kot detektiv, ki ima v

kriminalki vlogo tistega, ki rekonstruira dogajanje: pozorno posluša, povzema, sprašuje. Ko začne zgodba krožiti v mrtvem teku, jo pretrga, preseneti z vprašanjem, ki zahteva razmislek – o različnih možnih nadaljevanjih zgodbe, o različnih možnih scenarijih in poantah. Oostrikovo predavanje je bilo eno tistih, ki jih je težko povzeti, čeprav te prevzame. Če povzameš, se vse skupaj zvede na tri točke. Poslušali pa smo ga uro dolgo, pozorno in z užitkom, kako se je sprehajal po labirintu besed in metafor, včasih zablodil, to tudi povedal in ljubeznivo pleteničil naprej.

V razpravi je navrgel še nekaj modrosti – razumite jih, kakor hočete. Mladi so boljši sogovorniki starih kot stari. Navajeni smo argumentirati, a pripovedovanje nam da več kot argumenti. Je starost okamenitev ali razjasnitev? – to je problem v vsakem trenutku staranja. Ne velja: Kdor reče A, mora reči B – A je morda napačen, čemu bi vztrajali pri napačnem? Na koncu so ga vprašali: Kdaj je pravi trenutek, da se pripovedovalca prekine, da bi lahko razmislil o različnih možnih nadaljevanjih zgodbe? Takrat, ko se pojavi Kairos. Kaj je to? Pravi trenutek, je resnobno odvrnil Oostrik – in požel buren smeh in aplavz.

DELAVNICE

Prvega dne sem se udeležil delavnice o zagotavljanju kvalitete na področju pomoči starim. Delavnico sta vodila prof. G. Buhlmann in dr. W. Rueckert iz kuratorija Nemške pomoči starim (*Kuratorium Deutsche Altershilfe*). Buhlman je začel delavnico z mislijo, da je s kvaliteto tako kot s seksom: vsak misli, da ve, kaj je to, potem pa se izkaže, da ne ve. Zagotavljanje kvalitete na področju skrbi za stare je postala nekakšna modna beseda, odkar novi Zakon o zavarovanju za nego (*Pflegeversicherungsgesetz*) v členu 80 zahteva od ustanov in izvajalcev nege, da se dogovore o merilih in zagotavljanju kvalitete nege. Zakonodajalec je pri tem mislil na zunanje preverjanje kvalitete, pri kateri ima ključno vlogo zdravstvena

služba bolniških blagajn. Ti dogovori so obvezni za ambulantno področje, za dnevno in nočno nego, za kratkotrajno nego in za stacionarno področje.

Zakon razlikuje notranje zagotavljanje kvalitete, za kar je zadolžena ustanova sama, in zunanje, ki se uresničuje s svetovanjem in zunanjo kontrolo v obliki kontrolnih pregledov. Postopki zagotavljanja kvalitete in merila so centralni (za vse področje) in decentralni (lokalni). Merila kvalitete se nanašajo na strukturo službe (npr. kadrovska zasedba), na proces (izvajanje nege) in na rezultate. Zakon predvideva tudi načine izboljševanja kvalitete, med njimi krožke za kvaliteto, konference o kvaliteti, ocenjevanje, razvoj standardov in normativov in dokumentacijo kvalitete. Zagotavljanje kvalitete zveni precej tehnokratsko in to upravičeno, če se zadeve lotevamo preveč shematično. Če pa ravnamo bolj s poslušom, vodimo modro politiko in spretno upravljamo, lahko interno zagotavljanje kvalitete (npr. s krožki kvalitete) prispeva k boljši prilagoditvi storitev uporabnikom. Tudi kuratorij za pomoč starim (to je nekakšna zbornica izvajalcev pomoči starim) spodbuja usmeritev na potrebe uporabnika. Starejši ljudje naj bi bolj sodelovali pri zagotavljanju kvalitete kot doslej.

Dr. Rueckert je menil, da lahko pri zagotavljanju kvalitete razlikujemo dve usmeritvi: na uporabnika in na izvajalca. Pri usmeritvi na uporabnika spodbujamo samoodločanje, dogovore med uporabnikom in izvajalcem, samopomoč in neformalno pomoč; cilj je zadovoljen uporabnik. Pri usmeritvi na izvajalca pa drugi odločajo o uporabniku, izhajamo iz zakonsko določenih dolžnosti, predpostavljamo, da izvajalci bolje vedo, kdaj in kako je treba pomagati, zanašamo se na medicinske in druge strokovne ukrepe; cilj je zadovoljen izvajalec (s čim manj dela). Med cilji in vrednotami, ki naj bi usmerjale skrb za stare, so najpomembnejši: možnost lastne izbire pomoči ali ukrepa, pravna varnost, samostojno urejanje zadev, spoštovanje zasebnosti, neodvisnost, spoštovanje osebnosti in osebnostne integritete, normalizacija itn.

Skrb za kvaliteto naj bi v prvi vrsti pomenila eliminiranje »nevarne nege«, tj., tistih situacij, ki ogrožajo telesno ali duševno zdravje starega človeka. To so npr. pomanjkanje postelj in prenapoljenost, neprimeren dnevni režim, zloraba medikamentov, premalo samostojnosti ipd. Opozoril je, da je najpomembnejša razlika tista med kvaliteto organizacije kot celote in kvaliteto storitev v neposrednem odnosu med izvajalcem in uporabnikom, tj., kvaliteto ravnanja osebja (na točki »*delivery of services*«). Menil je, da so lahko pravila nevarna. Če jih vzamemo preveč zares, udarijo nazaj. Končal je s pozivom, naj bo socialno delo proaktivno pri razvijanju standardov kvalitete v odnosu z uporabniki.

Druga delavnica, ki sem se je udeležil, naj bi obravnavala vlogo socialnih delavcev kot »spreminjevalcev« (»*change agents*«) v organizacijah za pomoč starim. To vprašanje je povezano s procesi prestrukturiranja izobraževanja socialnih delavcev na visokih strokovnih šolah. V uvodu (prof. dr. H.-Ch. Vogel) je bilo rečeno, da je socialno delo dandanes izpostavljeno občutnim spremembam. Skupni evropski trg, prazne javne blagajne in zakonske spremembe, med njimi novi zakon o negi, nakazujejo, da bi moralo socialno delo razviti načine delovanja, ki bi presegli sedanje oblike pomoči – te obsegajo zlasti odnosno delo – in ga nadomestile in dopolnile z dejavnostmi, ki pomenijo koordinacijo, posredovanje in strukturiranje. Da bi vzpostavili diferencirano ponudbo storitev, kot jo predvideva novi zakon, bi morali hkrati s tem koordinirati številne službe, izdelati preglede storitev in ustanoviti ambulantne službe. Ta prizadevanja pa bodo spremljale precejšnje strukturalne spremembe pri izvajalcih v skupnosti, v zavodih in ambulantnih službah. Naloga socialnega dela je spremljati te spremembe. To pa pomeni, da postajajo socialni delavci »spreminjevalci« v pomenu, kakršnega ima ta beseda v organizacijski vedi.

Razprava se je kar nekaj časa vrtela okrog dejstva, da v novem zakonu o negi

sploh ni omenjeno delovno področje socialnega delavca. Ali to pomeni, da hoče politika izriniti socialne delavce iz domov? Ena od udeleženk je tako interpretacijo ostro zavrnila, češ, da se zakon nanaša samo na nego v ožjem pomenu, ne pa na vse storitve, ki jih nudijo domovi za stare, in da je položaj in vloga socialnih delavcev urejena z drugimi akti. To je bila tudi edina razprava, kar sem jih slišal na simpoziju, ki je na trenutke zazvenela podobno kot včasih razprave pri nas: »ubogih zapostavljenih in od vseh ogroženih socialnih delavcih«.

Socialna delavka Angelika Noll, ki v mestni upravi dela v uradu za pomoč starim (*Geschäftsstelle für Altenhilfe*) je opisala svoje delo, ki je v bistvu koordinacija dela in odločitev bolniške blagajne, blagajne za nego, organizacij, ki izvajajo nego, poleg tega pa svetovanje uporabnikom in delo z javnostjo.

V razpravi je bilo tudi rečeno, da bi šole za socialno delo morale bolj razvijati proaktivni menedžerski pristop, ker da se odnosi v praksi preoblikujejo iz skrbniških v tržne, tem spremembam pa tradicionalna metodika socialnega dela ni prilagojena. Po drugi strani pa se tudi pojmovanje organizacije in s tem menedžmenta spreminja iz »organizacije, ki je usmerjena na nalogo« v »organizacijo, ki je usmerjena na ljudi«. To pa po mnenju poročevalca ustvarja položaj, ko so spoznanja sodobne organizacijske vede v resnici bližje kot kdajkoli prej naravi socialnega dela, njegovim vrednotam in metodam.

Razpravo v tej skupini je bilo prav zanimivo opazovati, saj je v njej nekaj paradigmatičnega za razprave na področju socialnega dela nasploh. Človek je lahko opazil štiri diskurze: prvi je bil akademski, abstrakten do te mere, da si težko videl, kakšno zvezo ima s prakso; drugi je bil upravno-socialnodelavski, tj., govor socialne delavke o izvrševanju zakona, o pooblastilih, o svetovanju pri izvajanju zakona ipd.; tretji je bil diskurz dela avditorija – imenoval bi ga »socialnodelavsko jamranje«; in četrti je bil glas samozavestnih socialnih delavcev, glas »opolno-

močenega« socialnega dela. Podobno kot pri nas.

Tretja delavnica je bila namenjena razpravi o nalogah socialnih delavcev in socialnih pedagogov v domovih za starejše. Vodila sta jo prof. dr. K. A. Adams, ki na Šoli za socialno delo predava etiko in socialno filozofijo, delal pa je tudi pri spremljanju umirajočih, in dipl. soc. delavec B. Grams, ki dela v nekem domu za starejše v Mönchengladbachu. Prof. Adams, katerega nastop sem si zaradi njegovega karizmatičnega lika posebej zapomnil, je poudaril, da so problemi med osebjem v domu in oskrbovanci podoba problemov med oskrbovancem in svojci. Ti slednji so vedno močno obloženi z moralističnimi pojmi in občutki krivde. Nemci pravijo, da so domači starega »pošibali v dom« (*abschieben*); pokazali so se nevhvaležne itn. Zato tudi velika večina starih ostaja doma, oziroma, jih zadržujejo doma.

Če starejšega negujemo doma zato, ker bi se počutili krive, če bi šel v dom, si ni mogoče predstavljati človeške bližine in pristnega odnosa. Če se to dogaja v pretesnem stanovanju, v katerem živi družina z odrasčajočimi otroki, škodimo otrokom, ki se neradi zadržujejo doma in postanejo plen ceste.

Z nego starejšega doma so lahko povezani veliki stroški, lahko pa pride tudi do izkoriščanja starejšega; negujejo ga le zato, da bi npr. obdržali hišo. Čeprav je morda oskrbnina v domu nominalno višja od neposrednih stroškov domá, so z nego domá povezani mnogi skriti, posredni stroški, tako da je nega v domu v celoti cenejša. Prof. Adams je bil kategoričen: Za človeka, ki potrebuje nego, je bolje, da gre v dom. To ne pomeni, da se bo za vselej poslovil od svojcev. Obiskovali ga bodo in odnosi med njimi se bodo izboljšali, ko ne bo več bremena nege. Naj bo starejši doma ali v domu, treba je vedeti, da imajo drugi člani družine pravico do svojega življenja. Ni se samo družina dolžna prilagoditi starejšemu, ampak se mora tudi on prilagoditi potrebam družine. Priti mora do soodločanja in pogajanja.

Naloga socialnega delavca v domu je psihosocialno skrbstvo. Dela z oskrbovanci in z osebjem. Njegovo posredovanje je potrebno pred nego, med nego in v krizah. Njegovo osnovno orodje je empatični pogovor. Njegova vloga ni le ta, da priskrbi pomoč od zunaj, ampak mora spremljati starejšega in svojce. V dom se prenesejo obremenitve iz domačih odnosov, ki jih je treba predelati. Poleg tega bi si morali socialni delavci prizadevati, da bi izboljšali podobo o domu v javnosti. So primeri, da se kakšna družina »znebi« svojega starega, a to ni pravilo. Domovi imajo po krivem slab sloves in to škodi celoviti ureditvi varstva in pomoči starim. Zakon omogoča tudi kratkoročno nego na domu; to pomeni, da lahko družina, ki neguje starejšega člana, npr. za čas dopusta naroči negovalko. Starejši bi se moral sprijazniti s tem in se podrediti, ne zahtevati izključne in vseobsegajoče pozornosti, češ, ko ste bili vi v zibki, jaz tudi nisem mogel na dopust.

Socialni delavec, ki dela v domu za starejše, je opisal svoje delovne naloge: spremljanje ob prihodu v dom ali še pred njim, če je mogoče; izvajanje »treninga orientacije v stvarnosti« za zmedene oskrbovance; vodenje dnevnega varstva za notranje in zunanje oskrbovance; delo z dementnimi, zlasti dajanje čustvene opore, z empatijo, predvsem na neverbalen način; spremljanje umirajočih in delo s prostovoljci, ki delajo na ambulantni pomoči umirajočim (prostovoljcev za to sploh ni težko dobiti, tako da se sprašujejo, kaj je skrita motivacija za to delo). V spremenjenem konceptu doma med nalogami socialnega delavca bolj poudarjajo izobraževanje osebja, delo z zmedenimi, delo z osebjem pri načrtovanju nege in drugih dejavnosti, supervizijo, delo s svojci (redne govorilne ure ali pogovorni dan), delo s svojci po prihodu starejšega v dom, pridobivanje, vpeljevanje in nadzor prostovoljcev, delo z javnostjo.

Cele vrste delavnic pa se nisem mogel udeležiti: Ženske v starosti – večina nič več ne molči; Kulturno delo s starimi; Nazaj v prihodnost; Konflikt ali solidar-

nost med generacijami; Zagotavljanje kvalitete storitev s kvalificiranjem delavcev; Stanovanjska problematika v starosti – med socialnimi stanovanji in stanovanji za trg; Človeka vredno umiranje; Prostovoljstvo v starosti; Kvaliteta življenja v starosti – v starajoči se družbi; Socialno delo na področju gerontopsihiatrije; Notranji svet: delo z dnevnim sanjarjenjem; Delo z izkušnjami in spomini; Varstvo starejših po novem zakonu; Telesno prizadeti upokojenci; Poklicni profil socialnega delavca in socialnega pedagoga na področju varstva starejših; Demografski razvoj in politične spremembe; Starost v tujini (migranti); Revščina v starosti; Univerza za tretje obdobje; Starost, kot jo občuti star človek: o užitku in bremenu starosti; in še nekaj drugih.

ŠOLA

Naj ob koncu na kratko predstavim še šolo in mesto. Uradni naziv šole je Visoka strokovna šola Spodnje Porenje (Krefeld/Mönchengladbach), področje socialno delo in socialna pedagogika. Leta 1901 ustanovljena Pruska višja strokovna šola za tekstilno industrijo je bila prednica sedanje Visoke strokovne šole. Visoka strokovna šola Niederrhein, oddelek Mönchengladbach ima 5.724 študentov. Ustanovljena je bila l. 1971 z združitvijo dveh šol za tekstilne inženirje, višje ekonomske šole, šole za strojne inženirje in šole za umetno obrt. Sedež šole je v Krefeldu, tam so tudi šole za elektrotehniko, strojništvo, kemijo in oblikovanje. V Mönchenbachu so šola za prehrano in gospodinjstvo, tekstilno in oblačilno tehniko, socialno delo in ekonomijo.

Študij na Visoki šoli za socialno delo traja 7 semestrov. Na šoli je zaposlenih 25 profesorjev, 1 strokovni učitelj, 1 honorarni profesor, 37 učiteljev (praktikov), 4 sodelavci. V 1. letniku je 154 študentov, vseh študentov je 711, absolventov pa 137 (stanje 1994/95).

Vzorčni program socialnega dela in socialne pedagogike je bil vpeljan l. 1988; zanj so značilni diferenciran koncept študija, seminarji, ki povezujejo teorijo in

prakso, obvezen semester prakse s polnim delovnim časom in jasna členitev poteka študija v posamezne odseke. Imajo omejen vpis, kajti samo tako lahko zagotovijo delo v seminarjih s preglednim številom udeležencev.

Predmetnik sestavljajo sociologija, pravo, psihologija, socialna medicina, kriminologija, socialna filozofija, politologija, pravne vede, organizacijske vede, pedagogika, specialna pedagogika, medijska pedagogika, didaktika in drugi predmeti, ki obravnavajo socialno problematiko z vidika različnih znanosti, da bi študentje dobili vpogled v kompleksnost individualnih in družbenih konfliktnih situacij. Ta znanstveni pogled razširijo še s seminarji.

Prvi uvod v delovno področje socialnih delavcev in socialnih pedagogov se dogaja v seminarjih, ki povezujejo teorijo in prakso. Profesorji različnih predmetov skupaj obdelujejo posamezne teme iz vsakdanjega strokovnega življenja socialnih delavcev: »SD v upravi«, »Pomoč starejšim«, »Samopomoč v socialni državi« ali »Krizne situacije v človekovem življenju« – to je nekaj naslovov teh seminarjev.

Pri projektne delu pa se, nasprotno, študenti srečajo z učitelji iz prakse, da bi tako zagotovili praktično usmeritev in da bi lahko študentje pod mentorstvom prevzeli prve naloge v praksi. Projektne študij poteka v stiku z učnimi bazami, npr. v svetovalnicah za odvisnosti, psihiatričnih bolnišnicah, kazenskih zavodih in pedagoških svetovalnicah.

Četrto področje je študij metodike. Tu se študentje učijo spretnosti pri komuniciranju s klienti, vodenja skupin, didaktičnih metod pri delu z mediji, pa tudi, kako se pišejo strokovna poročila in izvedeniška mnenja.

Študij je pravzaprav razdeljen na tri dele. V uvodnem delu je poudarek na znanstvenih predmetih in seminarjih; srednji del je namenjen seminarjem, ki povezujejo teorijo in prakso, in semestru prakse; zadnja dva semestra sta namenjena osvajanju metodičnih spretnosti. Ta delitev študija na tri dele olajšuje

študentom načrtovanje in povečuje njihov občutek gotovosti.

Študij končajo z diplomskim delom in kolokvijem. Po uspešno končanem študiju dobi diplomant naziv diplomirani socialni delavec ali diplomirani socialni pedagog. Študiju na visoki šoli sledi leto praktičnega dela, ki tudi poteka pod supervizijo šole. Po koncu te supervizirane prakse opravlja diplomant strokovni izpit v obliki kolokvija in dobi državno potrdilo, ki je pogoj za samostojno opravljanje poklica. Ker se poklicne naloge socialnega delavca in socialnega pedagoga vse bolj prekrivajo, je tudi študij za oba poklica skoraj identičen. Vendar pa v načelu velja, da je naloga socialnega delavca posredovanje z zakonom določenih in institucionalnih oblik pomoči, medtem ko so naloge socialnega pedagoga bolj izobraževalne in vzgojne narave. Študij se začne oktobra. Vpis izvajajo centralno v Dortmundu. Vpisni pogoji: zrelost za visoko strokovno šolo (zaključni izpit) ali splošna visokošolska zrelost (matura). Dodatno še dokazila o osnovnem praktikumu in strokovnem praktikumu. Neka študentka mi je v pogovoru zatrdila, da je pogoj za vpis vsaj trimesečno delo v kakšni socialni ali podobni ustanovi ali organizaciji.

MESTO: MÖNCHENGLADBACH –
RENSKI MANCHESTER ALI ZELENO SREDIŠČE
SPODNJEGA PORENJA

Ko sem se odpravil v Mönchengladbach, sem moral vsakomur, ki sem mu to omenil, razlagati, da kraj ni kako predmestje Münchna, Monakovega po slovensko, ampak da gre za Mönchen- in tako naprej. Če ne bi bil iz vabila izvedel, da je kraj v Spodnjem Porenju (Niederrhein), se mi ne bi niti približno sanjalo, kje bi mogel biti, čeprav mi je nekje na robu zavesti nekaj govorilo, da sem ime že slišal. Tako pa sem, še preden sem ga poiskal na zemljevidu, pravilno sklepal, da je nekje blizu Nizozemske in da se bom dolgo vozil. Najbrž je kakšen manjši, bolj kongresnoturistični kraj, tam, kjer se gosto cestno, železniško, daljnovidno in

sleherno omrežje zahodno od Kölna malo zredči in se odprejo s kanali prepletene polja »nizke dežele«. Na zemljevidu je bilo videti, da se Porurski megalopolis onstran Rena neha. Ob mejah, pa čeprav so odprte, je povsod nekakšno zatišje, sem si mislil. Tja si hodijo mestni Nemci malo oddahnit.

Železniška postaja je manjša od ljubljanske in ne dosti manj zanikrna. Se pravi, da bo kar res, kar sem predvideval. Mestece pač. Potem pa je taksi kar vozil in ulic ni hotelo biti konca. Nikjer polj in kanalov in prijaznega gozdiča ali parka s hotelom. Mislil sem vprašati, koliko prebivalcev ima to mesto, pa mi je bilo nerodno, saj sem počasi spoznaval, da sem se najbrž precej motil. Mogoče tako zelo, da se vprašanje o številu prebivalcev sploh ne spodobi. Taksistu se lahko kaj zatakne, ali pa me bo takoj hotel okoli prinesiti, ko bo videl, da niti tako osnovne stvari ne vem. A ko sem mu plačeval, sem pomislil, da bi ga mogoče s tem vprašanjem še v zadrego spravil. Možak je namreč govoril nemško z opaznim ruskim naglasom. Časi so se res spremenili.

V hotelski sobi sem našel prospekte: 270.000 prebivalcev. Kot ljubljanska mestna občina torej. Mesto leži severozahodno od Kölna, med rekama Ren na vzhodu in Maas na zahodu na področju t. i. »euregije Ren-Maas-sever«, ki zajema ozemlje med Renom na vzhodu in reko Maas na zahodu, s tem da sega precej čez to reko na nizozemsko stran. Območje je približno po sredini razdeljeno z nemško-nizozemsko mejo. Regija šteje približno 1,7 milijona prebivalcev. Mönchengladbach je največje nemško mesto onstran Rena in so ga včasih imenovali renski Manchester, danes pa je nekdanjo monokulturno usmerjenost v tekstilno industrijo zamenjala pestra paleta gospodarskih dejavnosti; zlasti močna je strojna industrija. Mesto ima idealen položaj med belgijskimi in nizozemskimi pristanišči (Antwerpen/Rotterdam), Porenjem in Porurjem in *Bergisches Land* (Düsseldorf in Wuppertal). Je pomembno vozlišče na osi vzhod-zahod. Kljub temu je brezposelnost 11,5 odstotna. Mesto se imenuje

Mönchengladbach samo zato, da ne bi mislili, da je predmestje bavarskega Münchna, če bi se imenovalo Mönchengladbach, kakor so tudi že kdaj pisali. Slovensko bi mu lahko rekli Opatja Bistrica (Düsseldorfu pa morda Butale – vidite, kako je svetovna veličina hitro videti bolj domača!).

Zgodovina je tudi tukaj vihrala in opletala sem in tja. Mesto je zraslo pod opatijo, ki so jo leta 974 ustanovili benediktinci ob pomoči kölnskega nadškofa. Kakšnih dvesto let pozneje je eno krilo opatijske cerkve posvetil sloviti srednjeveški učenjak dominikanec Albertus Magnus. Stoletja pozneje je bila tu bitka med uporno vojsko nizozemskih provinc, ki jo je vodil Viljem Oranski, in vojsko španskega kralja Filipa II. Vojska Viljema Oranskega je bila tu poražena, a ponovno se je pokazalo, da zgubljena bitka ne pomeni zgubljene vojne, kajti po dolgotrajni vojni so severne nizozemske province dosegle neodvisnost od Španije. Ob koncu 2. svetovne vojne so zavezniška bombardiranja porušila 60-90% mestnega področja. Leta 1953 se je v Mönchengladbachu nastanil glavni stan NATO za Severno Evropo.

Danes je Mönchengladbach gospodarsko in nakupovalno središče, mesto kulture, mode in športa, velemesto v zelenju, kot pravi prospekt. V mestu je 40 hotelov z 2.000 posteljami, 49 osnovnih šol, 12 glavnih šol, 11 posebnih šol, 10 gimnazij; 5 bolnišnic, 20 domov za stare (5 mestnih, tj. javnih, in 15 privatnih), 19 dnevnih ustanov za starejše, 17 različnih dobrodelnih organizacij in svetovalnic, 9 pristočasnih centrov za mladino. V mestu so opera, drama, muzeji, galerije, knjižnica, mestni arhiv, športna društva in naprave. Izhaja osem lokalnih časopisov za posamezne dele mesta. Na področju športa je najbolj znano nogometno društvo Borussia, ki nastopa v nemški zvezni ligi (aha, to je bilo na robu zavestiti!); razvit je konjeniški šport, zlasti kasaštvo.

Mestni svet šteje 31 članov CDU, 21 članov SPD in 15 članov drugih strank. Mestni upravi načeljuje nadžupan z

dvema županoma in mestnim naddirektorjem. Mestna uprava je razdeljena na osem decernatov (uprav). Za socialne zadeve, mladino in zdravje je odgovoren decernat 5. V okviru te uprave delujejo: urad za zavarovanje, socialni urad, urad za mladino, zdravstveni urad, mestna klinika, urad za stanovanjske zadeve, urad za pomoč starejšim in vodstvo domov za starejše. V mestu deluje center ali urad za enakost (*Gleichstellungstelle*), katerega naloga je opozarjati na zapostavljenost žensk, iskati možne rešitve in sodelovati pri uresničevanju ustavnih določil o enakopravnosti moških in žensk. Ta urad je mestna služba, ki je neposredno podrejena naddirektorju mesta.

Simpozijske prireditve so se odvijale v strogem središču mesta, na vrhu zaobljenega, kakih 100 m visokega griča s prav položnimi pobočji. Od hotela do vrha sem hodil po ozki ulici, polni majhnih lokalov s ponudbami z vsega sveta: argentinska, grška, kitajska, turška kuhinja, angleški *pub*. Prav slikovito. Z vrha pa sem se spustil proti železniški postaji po

širokem in dolgem bulvarju, polnem vsakovrstnih trgovin, zlasti s tekstilom. Seveda nisem mogel mimo velike dvonadstropne knjigarne v nakupovalnem središču, in potem sem odkril še eno, malo manjšo, a tudi brskanja vredno. Peščem je v mestnem središču odmerjeno veliko prostora, nekaj ulic je popolnoma zaprtih za promet, v nekaterih je pa ta omejen. Tako sem se lahko sprehajal gor in dol in občutil mirno valovanje mesta – sploh ni take dirke in živčnosti, kot se je naselila pri nas in v nas, kljub temu, da je mogoče opaziti tudi znamenja krize. Videl sem več zapuščenih lokalov in lokalov, ki bi jih lastniki radi oddali. Tudi na simpoziju sem opazil visoko kulturo razpravljanja in občevanja sploh. Gostitelji in udeleženci so bili vljudni, prijazni, ustrežljivi, disciplinirani in konstruktivni, tako da je bilo prav prijetno poslušati razprave, v odmorih pa se pomešati med ljudi in izmenjati nekaj besed. Bo že še tudi to prišlo k nam.

Blaž Mesec

NEOFAŠIZEM IN RASIZEM V EVROPI IN SOCIALNO DELO

Visoka šola za socialno delo iz Dortmundu v Nemčiji, s katero naša šola že dolga leta uspešno sodeluje, je lani spomladi (od 3. do 8. aprila 1995) organizirala intenziven mednarodni seminar na temo »Vzpon neofašizma in rasizma v Evropi«. Glede na to, da ti pojavi postajajo vse bolj tudi naša vsakdanjost (denimo zahteva po odvzemu državljanstva, pridobljenem po 40. členu državlanskega zakona, zapiranje šolskih vrat otrokom – beguncem iz Bosne, napadi »skinheadov« na udeležence mednarodne konference *Amnesty International*), bržkone nekoliko podrobnejše poročilo o prvem tovrstnem seminarju na našem strokovnem področju ne bo odveč. Vsekakor bomo morali prej ali slej tudi pri nas resno razmišljati o možnostih in kompetencah socialnega dela pri preprečevanju in odpravljanju pojavov rasizma in neofašizma in njihovih posledic na življenje ljudi.

Seminar je bil namenjen študentom in učiteljem šol za socialno delo in nekaterih družboslovnih fakultet (sociologija, politologija) iz evropskih držav, ki sodelujejo v programu Erasmus (to je poseben program evropske skupnosti za sodelovanje na področju izobraževanja). Seminarja so se udeležili predstavniki Finske, Irske, Nemčije, Nizozemske, Švedske, Velike Britanije in Slovenije (glede na to, da naša država še ni v Evropski skupnosti in torej tudi ne moremo sodelovati v programu Erasmus, smo bili posebni gostje Dortmundske šole).

Glede na to, da naj bi se seminarja udeležila po dva študenta in po en učitelj iz vsake sodelujoče šole, smo načrtovali, da z menoj odpotujeta dve študentki drugega letnika Visoke šole za socialno delo – Odiseja Nikočevi, ki je dve leti kot prostovoljka delala z begunci, in Farah Tahirbegovi, ki je sama begunka in

bi torej lahko iz prve roke poročala o tem, kaj pomeni biti begunec v Sloveniji. Vendar pa Farah v Nemčijo ni mogla odpotovati, ker ni dobila vstopne vize. Tako smo imeli živ prikaz očitne diskriminacije beguncev, ki se ne morejo svobodno gibati in tudi ne sodelovati na strokovnih srečanjih, četudi imajo vsa uradna zagotovila, da se bodo vrnili v državo začasnega pribežališča, in so tako prikrajšani za eno temeljnih človekovih pravic! Farah je za seminar pripravila zanimiv sestavek – pravljico, v kateri je posredno povedala, kaj vse lahko čuti in pogreša človek, ki je prisiljen živeti v drugi državi. Kljub odsotnosti avtorice pa je njena kolegica Odiseja pripravila posebno večerno okroglo mizo, na kateri je udeležencem predstavila vsebino in ozadje tega, kar je v svojem prispevku želela povedati Farah.

Sama sem za seminar pripravila referat na temo »Bosanski begunci v Sloveniji«, ki je bil z zanimanjem sprejet (žal pa v programu neustrezno uvrščen, tako da se je z njim seznanila le peščica udeležencev, ker so hkrati delale še tri druge sekcije). Predložile smo tudi referat Jasne Belak-Ožbolt »Begunci v osnovnih šolah – begunci na drugem bregu ali kako zgraditi most«, o katerem pa zaradi pomanjkanja časa nismo mogli razpravljati.

Kot zanimivost naj omenim, da smo na seminarju obravnavali tudi stanje v Makedoniji, o čemer je poročal kolega Bertil Nelhans z Univerze v Göteborgu. Tudi referat o razmerah v Hrvaški z naslovom »Konflikt moči ali etnični konflikt? Prisilna migracija, socialna politika in socialno delo na Hrvaškem« sta pripravila tujca, gostujoči profesor Paul Stubbs in Baljit Soroya iz Leedsa. Zaradi odsotnosti avtorjev razprave o referatu ni bilo.

Posebnost seminarja je bila udeležba študentov, ki jih je bilo več kot dve

tretjini vseh udeležencev in so ves čas aktivno sodelovali. Večinoma so bili študentje višjih letnikov dodiplomskega študija ali absolventi, nekaj pa je bilo študentov podiplomskega študija. Vseh udeležencev je bilo okoli trideset, prevladovali so seveda študenti šole gostiteljice. Delali smo v predmestju Dortmundu, imenovanem Herdeke, v mladinskem domu, kjer so študenti tudi stanovali.

Cilji navedenega seminarja so bili naslednji:

- izmenjati izkušnje, znanje in rezultate raziskav s področja rasizma in neofašizma,

- zagotoviti udeležencem – učiteljem in študentom – možnosti za kritično razpravo o teh pojavih,

- zbrati referate na temo konferenec in jih natisniti v zborniku,

- oceniti povezanost med pojavi migracije, dostopnosti trga delovne sile in problemi nacionalizma, rasizma in oživiljanja ekstremne desnice,

- analizirati odziv politike in oceniti možnosti skrajne desnice, da vpliva na glavne politične razprave in akcije tako na nacionalni kakor tudi na internacionalni ravni,

- kritično oceniti pojave fašizma in rasizma v nekaterih evropskih državah.

Na seminarju smo se najprej posvetili medsebojnemu spoznavanju, nato pa smo se seznanili s pojavi neonacizma in rasizma v državah, iz katerih smo udeleženci prišli (učitelji z referati, študenti z diskusijskimi prispevki). Žal smo večino tega spoznavanja opravili v manjših skupinah in tako nismo dobili vseh potrebnih informacij o stanju v različnih evropskih državah.

Za Nemčijo je poročal dr. Rudolf Bauer iz Bremna, ki je pripravil referat na temo »Pripombe v zvezi z novim valom rasnega sovraštva«. Kratek povzetek njegovega prispeka: Pojavom rasizma in neonacizma v Nemčiji botrujejo zlasti ekonomski razlogi in konservativna politika. V državi je danes veliko socialnih problemov in nacionalizem je razredno pogojen. Lahko govorimo o institucionalnem rasizmu in o nacionalizmu v sami

družbeni strukturi. Tujcev ne napadajo samo brezposelni mladi iz delavskega razreda, temveč tudi tisti iz srednjega razreda, ki jih podpirajo odrasli iz srednjega in višjega razreda. Obstajajo tudi prava politična gibanja, ki širijo parole »*Ausländer raus*« in podpirajo nasilneže, vendar se sami člani teh gibanj ne udeležujejo napadov na tujce.

Nasproti se jim postavljajo skupine mladih, v katerih so zlasti otroci tujcev, ki so se rodili v Nemčiji. Pri delovanju teh skupin gre najprej za obrambo pred napadalci in za medsebojno »vojno« mladostniških skupin. Ne sledijo nikakšni ideologiji in jih zato ne moremo imeti za prave antirasistične skupine. Po drugi strani pa obstajajo tudi skupine z antirasistično ideologijo in z vsemi značilnostmi množičnega mladinskega gibanja.

Posebno pozornost je pritegnil tudi referat udeleženk s šole za socialno delo v Corku na Irskem, socialne delavke in učiteljice praktičnega pouka Deirdre Quirke in študentk Sarah in Emer. Prikazale so možnosti za premagovanje ovir pri osebah z duševnimi motnjami (ki jih zdaj že dosledno imenujejo osebe z učnimi težavami) in tudi dokazale, da lahko z ustreznim politikom, zakonodajo, načrtnim delovanjem vladnih in nevladnih organizacij in strokovnim pristopom preprečimo socialno izključevanje te populacije in ji zagotovimo ustrezno mesto v družbi. Vloga socialnega dela pri tem je zlasti ta, da jih »potegne« iz stigmatiziranega položaja, s tem da jim zagotovi usposabljanje in razvijanje delovnih navad in postopkov komuniciranja, spodbudo, pa tudi vire in možnosti za samostojno življenje.

Zelo dragocen je bil tudi obisk tujcev, ki živijo v Dortmundu in so nam na lastnih izkušnjah pokazali probleme, na katere v Nemčiji pogosto naletijo ljudje, ki so »drugačni« – imigranti in invalidi. Tako smo srečali Kurda iz Turčije, Nemko iz Romunije, Armenko in invalidno študentko, domačinko. Povedali so nam, da je rasizem v Nemčiji vsakdanja praksa, tako da tujci, ki niso evropskega ali severnoameriškega porekla, in invalidi vsepovsod naletijo na socialne bariere.

Opozarjali so na razlike pri zaposlovanju, ki se kažejo tako, da najprej dobijo delo domačini, nato državljani iz držav evropske skupnosti, nato begunci s statusom, vsi ostali pa so brez vsake možnosti, da bi našli delo po legalni poti.

Prav tako obstaja praksa »socialno-varstvenega šovinizma« (*welfare chauvinism*), ki pomeni, da tudi v sistemu socialnega varstva niso vsi ljudje v stiski obravnavani po enakih kriterijih. Tujci morajo dosti bolj dokazovati svojo upravičenost do pomoči iz državne blagajne kakor domačini.

Prišleki so vedno odvisni od različnih oblik socialne pomoči, nadomestil za brezposelnost ali denarne pomoči iz sklada socialnega varstva, ki se pogosto daje v bonih za nakup osnovnih življenjskih potrebščin. Prav ti ljudje, begunci v zbirnih centrih in drugi, ki dobivajo pomoč v obliki bonov, so najbolj prikrajšani za človeško dostojanstvo, saj ne morejo sami odločati, kaj dejansko potrebujejo. Pogosto že blagajničarke v trgovinah odločijo, do česa so upravičeni in kaj si lahko kupijo za te bone. Tako je, denimo, dezodorans uvrščen med luksuzno blago in do njega po logiki trgovcev (in socialnih delavcev?) niso upravičeni, po drugi strani pa imigranti pogosto slišijo očitke, češ, da jih domačini zavračajo zaradi njihovega neprijetnega vonja! Begunci v zbirnih centrih pa lahko kupujejo le blago slabše kakovosti – in praviloma dražje – v posebnih, njim namenjenih trgovinah (*Intershop*), saj se nimajo pravice svobodno gibati!

A že druga generacija imigrantov v Nemčiji izgubi svojo nacionalno in etnično identiteto, saj se otroci priseljencev niso pripravljene stalno boriti za spoštovanje in priznavanje svoje drugačnosti.

Vsi se trpko zavedajo »radovednosti« Evropejcev (ne le Nemcev!) in željo po spoznavanju drugih, od njih oddaljenih kultur. Ko pa te kulture srečujejo v svoji soseščini, je njihove radovednosti konec in pred njimi tesno zaprejo svoja vrata.

Zanimivo je bilo, da se vsi trije tujci, ki smo jih srečali, ukvarjajo s socialnim delom in so študij končali po prihodu v

Nemčijo. Vsi delajo kot svetovalci za begunce oziroma priseljence, zlasti za tiste, ki prihajajo iz države, iz katere so sami, tako da so jim kulturno in jezikovno blizu.

Premisleka so vredni tudi predlogi, ki smo jih v razpravi udeleženci izoblikovali skupaj z gosti:

- socialni delavci, ki delajo s priseljenci in invalidi, morajo delovati kot njihovi partnerji in zagovorniki in ne kot terapevti,

- koristno bi bilo spodbujati domačine (Nemce) za potovanja v tujino z nahrbtniki, da bi imeli možnost spoznavati svet »od znotraj«,

- ovire za zблиžanje in predsodki so tudi pri priseljencih in jih je mogoče odpraviti le z medsebojnim spoznavanjem; pri tem lahko politika opravi pomembno vlogo, saj ima vpliv na ljudi,

- država mora zagotoviti dosledno spoštovanje temeljnih človekovih pravic, tudi pravic tistih, ki so prisiljeni živeti izven svoje domovine.

V času seminarja smo imeli tudi priložnost spoznati programe različnih nevladnih organizacij in društev, ki se ukvarjajo s preprečevanjem in odpravljanjem posledic rasizma in neofašizma, kot so, denimo, Društvo za življenje s tujci v okviru Mladinske organizacije v Dortmundu; projekt »Mostovi prijateljstva«, ki se je razvil kot ena izmed dejavnosti Društva prijateljev mladine; prostovoljna organizacija za pomoč tujcem, ki deluje ob Svetu tujcev; Društvo za pomoč brezdomcem, ki izdaja časopis, ki ga prodajajo brezdomci, in podobno. Morda bi posebej navedli le vsebino dela dveh najbolj tipičnih izmed njih:

Društvo za življenje s tujci je predstavila socialna delavka in supervizorka Elisabeth Hoper, ki dela v njem kot prostovoljka. Ustanovljeno je bilo v letih 1992/93, po prvih hujših napadih na tujce. Sprva so želeli le prisluhniti potrebam mladih, da bi razpravljali o teh dogodkih, nato pa se je razvila tudi želja po akciji. Za cilj svojega delovanja so postavili: vplivati na politiko vladajoče stranke in zahtevati odpravo diskriminacijske politike, ki se

kaže v delu policije, mestne administracije, službe zaposlovanja in vseh pomembnejših služb. Ustanovili so Antidiskriminacijski forum, načrtujejo pa še ustanovitev posebnega urada za preprečevanje diskriminacije. Društvo financira Evropska skupnost, upajo pa, da bodo dobili tudi sredstva iz mestnega proračuna.

Od leta 1994 deluje pri Mestnem svetu poseben Svet tujcev, ki zastopa interese približno 70.000 tujcev, ki živijo v Dortmundu in bližnji okolici. Tujci, ki živijo ali delajo v mestu, imajo pravico, da volijo 25 svojih predstavnikov v Svet tujcev. Ta Svet naj bi tujcem omogočil enakopraven dostop do vseh dejavnosti, ki so pomembne za življenje v mestu. Glede na to, da tujci, z izjemo tistih, ki prihajajo iz držav Evropske skupnosti, nimajo volilne pravice, je takšno »lobiranje« za imigrante edina legalna in učinkovita pomoč. Vendar pa sam Svet brez sodelovanja Duštva za pomoč tujcem, v katerem so domačini, ne more biti učinkovit.

Namesto povzetkov številnih zanimivih referatov posredujem sklepe seminarja in ideje o strategijah, ki naj bi pripomogle k odpravljanju rasizma v različnih okoljih.

SKLEPI SEMINARJA

ZAMISLI O STRATEGIJAH ZA ODPRAVLJANJE RASIZMA NA RAZLITNIH RAVNEH DRUŽBE

1) INDIVIDUALNA RAVEN

V prizadevanju za odpravo rasizma in diskriminacije je pomembno zlasti to, da vsakega človeka obravnavamo kot individualno, ne glede na njegove morebitne slabše sposobnosti, barvo kože, drugačno vero in podobno. Zlasti socialni delavci moramo obravnavati »stranke« kot partnerje in ne kot od pomoči odvisne osebe, pri čemer moramo spoštovati njihove individualne potrebe in jim ne vsiljevati svojih sodb o tem, »kaj je zanje najboljše«.

Kultivirati moramo sprejemanje različnosti tako pri sebi kakor pri drugih, s ciljem v »Zusammenlebensfrieden«, skupnem življenju v miru, mirni interakciji.

Na osebni »državljski pogum« ali pogum, izražen v javnosti, bi morali gledati kot na človeško dolžnost. To pomeni, da moramo vedno, kadar smo priče napada na kakšno osebo, verbalnega ali fizičnega, ukrepati in nato zaprositi za pomoč kateregakoli očividca. Le na ta način bodo tisti, ki druge iz kakršnega koli razloga diskriminirajo, spoznali, da njihovega vedenja do drugih ljudi večina ne bo tolerirala in bodo v prihodnje premislili, preden bodo spet koga napadli.

Ta taktika se nanaša tudi na vsakovrstne pripombe, ki jih morda slišimo v svojem okolju. Če naletimo na rasizem, bi morali o njem razpravljati, tako da bi s pomočjo odprte razprave in ustreznih informacij odpravili rasistične ideje.

Zavestno bi morali iskati priložnosti za srečevanje različnih kultur v zasebnem življenju, kot so na primer zabave, na katere bi načrtno vabili predstavnike različnih narodov in tudi tiste, za katere menimo, da imajo rasistične predsodke.

Za otroke je pomembno, da jim omogočimo zgodnje socializacijske izkušnje srečevanja s »tujimi« kulturami in religijami, in to ne le v šoli, temveč tudi v domačem okolju.

Kadar pri delu naletimo na rasistična ali diskriminacijska prepričanja, jim je treba pozorno prisluhniti, upoštevati vse pritožbe in pripombe in pustiti, da oseba sama pojasni, od kod izvirajo njena prepričanja. Tako dobimo priložnost, da začnemo počasi in temeljito zavračati ali odpravljati take odnose.

Zlasti mladi ljudje bi morali imeti priložnost, da bi čim bolj zgodaj nekaj časa preživeli v tujini. Pa ne v smislu turističnih potovanj (saj tako ni mogoče zares izkusiti življenja z drugimi kulturami, saj jih vidimo le kot »na razstavi«, kar nam ne pusti dovolj avtentičnih vtisov), temveč tako, da bi s »tujci« nekaj časa skupaj živeli in delali.

2) SKUPINSKA RAVEN

Poskus »multikulturene« vzgoje se je v preteklosti pokazal kot težko uresničljiv. Pri tem so bile določene skupine nezadovoljne, ker so čutile, da njihove potrebe

niso bile zadovoljene. Če ta zamisel ni uresničljiva, je bolje uporabljati »protidiskriminatorno politiko« v šolah, pri kateri je poudarek na določenih skupinskih dejavnostih (primerne so različne kreativne aktivnosti ali šport, prav tako pa tudi glasba in petje), v katere so vključeni vsi učenci. Tovrstna dejavnost lahko veliko prispeva k bolj harmoničnemu sožitju otrok, ki prihajajo iz različnih kulturnih okolij. To ne velja le za otroke različnih kultur in religij, temveč tudi za tiste z različnimi motnjami, saj se s tem razvija duh skupnosti in tovarštva kot nasprotje izključevanja kakšne skupine iz družbe. Sem sodi tudi zadovoljevanje posebnih potreb na lokalni ravni namesto ustanavljanja »posebnih« šol, ki so locirane izven skupnosti. Na ta način ne bi negovali neustreznega »skrbstvenega« odnosa do te populacije.

Cilj socialnega dela na tem področju mora biti integracija in ne asimilacija. To velja za obe strani, tako za tisto, s katere prihajajo tujci, kakor za tisto, ki jih sprejema.

3) LOKALNA RAVEN

V skupnosti je treba zagotoviti ustrezen nevtralen prostor, kjer bi lahko prihajalo do izmenjave različnih kultur. Tu ne gre le za srečevanja v smislu »odprtih vrat«, ki jih enkrat letno organizirajo specifične institucije v skupnosti, na primer cerkve, mošeje in podobno. To naj bi bil prostor, kjer bi se spodbujal razvoj skupnosti po vertikalnih namesto horizontalnih linijah (to so različne dejavnosti za posamezne skupine ljudi, za ženske, otroke, mladino, moške), ki bi bile odprte za vse narodnosti in bi potekale tako, da bi vsi čutili pripadnost in željo po sodelovanju. To bi lahko dopolnilo ali celo odpravilo »festivale kultur«, ki sedaj potekajo v nekaterih evropskih državah in jih mnogi kritizirajo zaradi vtisa »živalskega vrta«, ki ga dajejo.

Prav tako bi bilo koristno, če bi v skupnostih in za skupnost izhajale neprofitne revije, v katere bi lahko prispevali vsi stanovalci in v njih obveščali o dejavnostih, ki so na razpolago. Ni redko, da v naši »medijski« družbi zelo dobro

vemo, kaj se dogaja po svetu, ne vemo pa, kaj se dogaja v naši neposredni bližini, in tudi nimamo možnosti, da bi vplivali na te dogodke. To bi dalo priložnost tudi mladini, da bi sodelovala in se počutila koristno v svojem življenjskem okolju. Tako bi se zmanjšal njihov občutek frustriranosti in jeze, ki je lahko posledica življenja v ambivalentni družbi.

Lokalno, pa tudi nacionalno in mednarodno časopisje bi se moralo še posebej osredotočiti na prikazovanje žrtev napadov, namesto da objavlja senzacionalistične zgodbe, in tako odkrivati napadalce, kar bi preprečevalo, da bi drugi posnemali njihova dejanja.

Volilna pravica »tujcev«, ki je bila že pred časom vpeljana v nekaterih evropskih državah, bi morala v Evropi postati norma. Le volilna pravica in predstavništvo v lokalni oblasti lahko spodbudita priseljence za tvorno sodelovanje v novem okolju in legitimira njihovo prisotnost v novi družbi.

Podjetja morajo pod nadzorstvom socialnih institucij iz okrožja uvajati protidiskriminacijsko politiko, ki jo mora spremljati ustrezno »interkulturalno« usposabljanje menedžerjev, za kar naj bi polovico potrebnih sredstev obvezno prispevala država ali lokalna oblast. V podjetjih, kjer se pojavljajo rasni problemi, je treba opraviti raziskave, na temelju katerih bi se lahko organizirale razprave z delavci in menedžerji, kjer bi se prikazale ugotovitve teh raziskav. To bi bilo vsekakor primernejše kot pa posredovanje nekakšnih načelnih ocen, ki so uporabne le za poznejšo akademsko ali intelektualno obravnavo.

Pri formularjih vlog za različne oblike pomoči, ki jih dajejo socialne institucije na lokalni ravni, je treba upoštevati jezikovno raznolikost okolja. Formularji morajo biti pripravljani v toliko jezikih, kolikor nacionalnosti živi v lokalni skupnosti. Prav tako morajo te službe zagotoviti prevajalce, ki bodo pomagali tujcem pri premagovanju težav ob uveljavljanju različnih pravic. Na ta način se bo zmanjšala potreba priseljencev po ilegalnih aktivnostih za preživetje in/ali vključevanje

drugih institucij, ki trošijo sredstva in čas za varstvo pravic teh strank.

Univerze, učitelji in druge lokalne institucije ali službe morajo prav tako imeti sezname »kulturnih svetovalcev«, to je ljudi, ki živijo v bližini in imajo izkušnje ali znanje o tradiciji ali posebnih potrebah ljudi iz različnih kultur, da bodo posredovali v nujnih primerih, kadar se pripeti, da imajo institucije zaradi pomanjkanja znanja težave pri komunikaciji s pripadniki določenih manjšin.

4) NACIONALNA IN DRŽAVNA RAVEN

Zakoni o emigraciji so skoraj vsi zastareli in jih je treba prilagoditi novim okoliščinam. Še zlasti se to nanaša na dolžino bivanja beguncev, dovoljenje za delo in podobno. Ljudje, ki imajo pravico do bivanja v drugi državi, bi morali dobiti tudi pravico do dela, in to pod enakimi pogoji in za enako plačilo kot drugi delavci v isti dejavnosti, da bi lahko državi gostiteljici prispevali za svojo oskrbo. To bi, po eni strani, zmanjšalo občutek tekmovalnosti med delavci, po drugi pa bi tudi zmanjšalo število tistih, ki zaradi ilegalnega zaposlovanja zmanjšujejo možnosti rednih delavcev.

Država mora prepoznati obstoj »sivega« trga delovne sile in se mu prilagoditi, saj so oblike skrajšanega ali občasnega dela dandanes in v pogojih kapitalističnega gospodarstva pogosto edini način zaposlitve, ki je možna ob različnem času in pod različnimi pogoji. To se nanaša tudi na sindikate, če želijo ohraniti članstvo in si v prihodnje zagotvljati nove člane.

Zamiselnost o državljanstvu kot pravici, ki je prodobljena z rojstvom, je danes zastarela in neustrezna; prav tako je tudi priznavanje več pravic ljudem, ki so dalj časa živeli v državi, preozko in nepravično. Lista pravic Združenih narodov se mora razširiti v tem smislu, da bo dejansko vključevala vse ljudi in vse narode.

5) SKLEPI

Vse dokler razviti svet izkorišča nerazvitega, bomo imeli vsakodnevno nove begunce. Ni mogoče odstraniti razlogov za

rasizem in diskriminacijo, vse dokler bo ostal odnos do tretjega sveta nespremenjen. Nekatere države porabijo vsako leto na milijone za pomoč tretjemu svetu, medtem ko druge pobirajo plodove kolonializma in obresti velikih dolgov, v katerih se dušijo najrevnejši narodi tega sveta.

V okviru nove Evrope lahko prispevamo k zmanjšanju rasizma ali pa omogočimo njegovo nadaljnjo širitev. Lahko le upamo, da bo nova Evropa izbrala prvo možnost.

Vendar pa solidarnost tistih med nami, ki so antirasisti, daje upanje. Čeprav rasizem morda ne bo nikoli povsem izumrl, se je treba proti njemu bojevati, kjerkoli ga srečamo, saj je za medsebojno zблиževanje vseh nas, enakih bitij, ki živimo na zemlji, pomemben vsak majhen korak.

Rasizem je zapleten pojav in moramo biti previdni, kadar naletimo na predloge za enostavne rešitve – takih rešitev v tem primeru ni, zato se moramo proti rasizmu bojevati na vseh ravneh družbe, v vseh njenih različnih oblikah, in v skladu s tem tudi v vseh različnih okoliščinah, kjer nanj naletimo.

Stališče, da nacionalnosti temeljijo na »krvnih« razmerjih, prispeva k širjenju rasizma, zato bi ga morali v celoti opustiti. Na seminarju smo se seznanili s primeri odnosov, obravnave in strategij za obvladovanje rasizma in diskriminacije, ki se uporabljajo v različnih državah. Kaže, da je lahko Nizozemska na tem področju vzor, ki bi mu bilo treba slediti.

Vendar pa je treba pri odpravljanju rasizma začeti pri posamezniku. Občutek nemoči in jeze je človeški, vendar pa ne smemo pozabiti na dejstvo, da lahko s tem, ko začenjamo iz svojega ozkega zornega kota in delujemo naprej, vendarle spreminjamo stališča in se upiramo nepravičnosti v svoji družbi. Begunci niso problem sami po sebi, problem je v družbi, kadar del državljanov napada druge, ki so v slabšem položaju. Reflektirati moramo tudi svoja stališča do drugih, svoje neverbalne reakcije, neizrečene besede, pomen izrečenega »med vrsticami« in podobno, da ne bi tisti, ki so zelo

občutljivi na rasizem, dobili občutka, da smo sami rasisti, ali pa da ta problem zanemarjamo.

Nedvomno se iz navedenih sklepov petdnevnega intenzivnega seminarja vidi, da so med udeleženci prevladovali študenti, saj so sestavljeni nekoliko naivno. Po drugi strani pa je dobro, da je bilo pri oblikovanju sklepov in strategij vseskozi prisotno izhodišče, da je treba začeti pri posamezniku in pri tem, kaj lahko vsakdo stori v svojem neposrednem okolju. Prav tako je očitno, da smo v razpravah temo nekoliko zožili in smo razpravljali zlasti o rasizmu kot vidnejšem in lažje prepoznavnem pojavu.

V evalvaciji seminarja, ki smo jo na koncu vsi opravili v pisni obliki, so skoraj vsi udeleženci pripomnili, da so pogrešali

jasnejšo organizacijsko strukturo, priložnosti za boljšo pripravo na razprave na samem seminarju (z vnaprej poslanimi referati), več informacij o stanju v posameznih državah, udeležbo iz ostalih evropskih držav in podobno.

O vzdušju in udeležencih pa so bili komentarji naslednji: Sijajno!, Se strinjamo!, Še boljše kot to! Fantastično, zelo prijetni ljudje!, Vzdušje bi bilo lahko boljše, če bi znali dati vsakomur priložnost za sodelovanje!, Srečal(a) sem veliko sijajnih ljudi, seveda pa so povsod izjeme...

Vsi udeleženci seminarja brez izjeme pa smo izrazili željo in potrebo, da bi se seminarji na to tako aktualno temo še nadaljevali, tako na mednarodni ravni kakor tudi v posameznih državah.

Vidimo *Vida Miloševič-Arnold*

prebrati nasovo prepovedo, ter ugotoviti analogije njihovih »opazovalcev«, se pravi skupin, ki skrbno spremljajo dejavnosti skrajnih desničarjev, da bi lahko po potrebi pravočasno ukrepali.

Naslovi so v glavnem ameriški, vendar je treba upoštevati, da je za zdaj v tem merilu tudi slova največ naslovov ameriških in da torej iz tega ne moremo sklepati, da bi bil obtoji skrajne desnice zgolj ali prevladujoče ameriški pojav. Seznan, ki ga posredovajemo, je zbral Gary Goodman (email: goodman@sky.com) in poslal v uporabniško skupino Antifasci, in tako je prišel tudi do nas. Povzemamo ga scrdno z dovoljenjem.

Veliko naslovov smo prevedli v slovenščino, kjer je na voljo samo elektronski nakup (email) in bi jih bilo težko konstatirati, če ne bi vedeli za njihovo izvirno izc. Izvirna imena organizacij, ki imajo stran na Mreži, so scrdno navodena tam.

Uradni slogan ameriških neonacistov je dr. William Pierce, avtor knjig Turnerjevih dnevnik in Lovec in vodja »Narodna zveza (National Alliance)«, ki ima na Mreži naslednje uradne strani:

»Vidimo...
vrhunc Nazivacima znanim. Priljubljenim neznakoprostost, ki po naravi izvira iz evolucijskega procesa in ki je blazna za napredek v vsaki sferi življenja. Arijski mošče in žene spremenjajo svojo odgovornost, si prizadevamo za napredek svoje rase v službi življenja in za to, da bi bila stručen instrument tega cilja.»

»NEKATERI »SOPOTNIKSI« DR. PIERCEJA NA MREŽI
»Domoljubi proti totalitarizmu novega svetovnega reda:
<http://www.kipax.com/~obliwka/pemol.html>
»Kevja »Stran/Stronik«
<http://www.stronik.com/~www/stronik/>
»Kevjanska izkaznica«
<http://www.kvns.com/~Gardner/>
»Kevja za domoljubno pravičnost v Ameriki«
<http://www.a.usblog.com/~mcdonald/>
»La Paranoiac«
<http://www.paranoia.com/>
»Narodna puškaška zveza«
<http://www.naz.org/NR4NEW.html>
Uradna stran »Družbe John Beech«
<http://www.patriotfront.com/~www/beechnet/beechnet.html>

*) Če o kateri organizaciji v nadaljevanju nevedete več, se obrnite na Mrežo. Vse informacije o organizacijah, ki imajo stran na Mreži, so objavljene na spletni strani Mreže (npr. <http://www.naz.org/NR4NEW.html>) in so tudi na voljo dostopne do interneta. Za dodatne informacije v zvezi s Mrežo, nevedenim svetovanjem ali uporabiške strani, se obrnite na spletno poročilo.

VIRTUALNA NAVZOČNOST SKRAJNE DESNICE

Tehnološki napredek žal nikakor ne pomeni, da bodo skrajne desničarske zamisli o »rasni čistosti«, »naravni neenakopravnosti ljudi« ipd. izginile ali da se bodo vsaj omajale. Dokaz za to je navzočnost skupin, ki gojijo take zamisli, na Internetu.¹ Nasprotno, odlično znajo izkoristiti tehnologijo, ki jim je (kakor vsem) postala dostopna z Internetom.

V nadaljevanju navajamo naslove nekaterih strani na Mreži, kjer je mogoče prebirati njihovo propagando, ter nekatere naslove njihovih »opazovalcev«, se pravi skupin, ki skrbno spremljajo dejavnosti skrajnih desničarjev, da bi lahko po potrebi pravočasno ukrepali.

Naslovi so v glavnem ameriški, vendar je treba upoštevati, da je za zdaj v tem mediju tudi sicer največ naslovov ameriških in da torej iz tega ne moremo sklepati, da bi bil obstoj skrajne desnice zgolj ali prevladujoče ameriški pojav. Seznam, ki ga posredujemo, je zbral Gary Goodman (email: sap@tank.rgs.uky.edu) in poslal v uporabniško skupino Anthro-L, in tako je prišel tudi do nas. Povzemo ga seveda z dovoljenjem.

Veliko naslovov smo prevedli; v oklepaju so prevedeni naslovi opazovalcev, kjer je na voljo samo elektronski nalov (email) in bi jih bilo težko kontaktirati, če ne bi vedeli za njihovo izvirno ime. Izvirna imena organizacij, ki imajo stran na Mreži, so seveda navedena tam.

Uradni ideolog ameriških neonacistov je dr. William Peirce, avtor knjig *Turnerjevi dnevnik* in *Lovec* in vodja »Narodne zveze« (*National Alliance*), ki ima na Mreži naslednje »uradne« strani:

<http://www.natvan.com>

<http://www.io.com/~rlogsdon/>

Tekste, ki se nahajajo na »podstraneh« teh naslovov, je vsekakor vredno prebrati. Ameriškim medijem vladajo Judje; bela rasa dela rasni samomor samo zaradi občutkov krivde; bolezen multikulturalizma uničuje vse arijske narode; itn. itn. Navajamo del njegovega manifesta:

»Vidimo se kot del Narave, podvržene Naravnemu zakonu. Priznavamo neenakopravnost, ki po naravi izvira iz evolucijskega procesa in ki je bistvena za napredek v vsaki sferi življenja. Arijski možje in žene sprejemamo svojo odgovornost, si prizadevamo za napredek svoje rase v službi Življenja in za to, da bi bili strumen instrument tega cilja.«

NEKATERI »SOPOTNIKI« DR. PEIRCEA NA MREŽI

»Domoljubi proti totalitarizmu novega svetovnega reda«:

<http://www.l0pht.com/~oblivion/patriot.html>

Revija »Stormfront«:

<http://stormfront.wat.com/stormfront/>

»Krščanska identiteta«:

<http://www.cris.com/~Chrident/>

»Revija za domoljubno pravičnost v Ameriki«:

<http://weber.u.washington.edu/~mcdaniel/>

»La Paranoia«:

<http://www.paranoia.com/>

»Narodna puškarska zveza«:

<http://www.nra.org/NRA-NEWS.html>

Uradna stran »Družbe John Birch«:

<http://www.primenet.com/~tevens/newamericanindex.html>

¹ Če si želite ogledati v nadaljevanju navedene »strani« (*homepages*) na *World Wide Web* (v nadaljevanju Mreža), potrebujete »brkljanik« (*browser*) po Mreži (npr. Nestcape ali Chameleon) in seveda še prej dostop do Interneta. Za dodatne informacije v zvezi z Mrežo, navedenim seznamom ali uporabniško listo Anthro-L se obrnite na avtorja poročila.

- »Zarota oklahomske bombe«:
<http://www.primenet.com/~asomers/OKBOMB/okbomb.html>
- »Družba John Birch« (neuradna stran):
<http://www.primenet.com/~tevans/jbs.html>
- »Berkeleyski konservativci«:
<http://www.berkeleyic.com/conservative/>
- »Univerzitetni Kristusovi križarji«:
<http://www.crusade.org/>
- »Krščanska koalicija«:
<http://cc.org/>
- »Svēt za raziskovanje družine«:
<http://www.frc.org>
- (Neuradni) »Fokus na družino«:
<http://www.cs.albany.edu/~ault/fof/fof.html>
- »Temeljni nacistični priročnik«:
<http://www.netrunner.net/~tintin/ns/nsprimer.html>
- »Krščanska identiteta«:
<http://www.cris.com/~Chrident/>
- »Prihaja propad ameriškega cesarstva«:
<http://panther.gsu.edu:80/~gs02jwb/>
- »Poslovna zveza za krščanske civilne svoboščine«:
<http://www.usit.net/hp/patriots/ccla.html>
<http://ernie.bgsu.edu/~ckile/militia.html>

Avtor našteje še okoli sto naslovov skrajnih desničarskih organizacij, ki delujejo na BBS, in celo vrsto podružnic »Hammerskin« (nasilnih skinheadov) po vsem svetu, vključno s Češko. Ponašajo se (med drugim) s takimi imeni:

Aryan Resistance Movement; Aryan Women's Society; Association of Online Professionals [!]; British National Party; Church of Jesus Christ Christian (Aryan Nations); The Council on Domestic Relations; Crusade for Christ and Country; Euro-American Alliance; Fourth Reich (England); Gay Agenda Resistance; Gospel of the Kingdom (Christian Identity Church); The Heritage Front; Jew Watch; Knights of the Ku Klux Klan; Libertarian Alliance; Mighty White Skinheads; N.A.A.W.P. (National Association for the Advancement of White People); National Christian Church; National Democratic Front; National Socialist White Peoples Party (N.S.W.P.P.); National Workers League; NSDAP/AO (National-Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei – Auslands Organisation); P.A.N.W.O. (Police Against

the New World Order); United White Youth; White Aryan Resistance (W.A.R.); White Patriot Party...

Sámo število elektronskih strani in naslovov seveda ne reprezentira dejanske navzočnosti skrajne desnice v svetu, se pravi, zunaj »virtualne realnosti«. Nekatere organizacije imajo po več naslovov, nekatere so podružnice drugih itn. Podobno kakor iz števila knjig, napisanih o določenem predmetu, ne moremo sklepati na *razširjenost* tega predmeta, temveč lahko ocenimo le *težo*, ki jo ima, lahko v našem primeru rečemo, da ti naslovi reprezentirajo *virtualno navzočnost* skrajne desnice, in ta je opazna, lahko bi rekli kar svareča.

K sreči obstaja tudi nič manjše število organizacij, ki skrbno opazujejo delovanje prejšnjih. Tu jih nekaj navajamo (tiste, kjer je dodan naslov za dostop po Internetu).

STRANI SKUPIN,
KI V PREVENTIVNE NAMENE
OPAZUJEJO DESNIČARSKESKRAJNEŽE

- »Zarote«:
http://www.yahoo.com/Politics/Parties_and_Groups/Conspiracy/
- »Sovraštvo na Internetu«:
<http://www.vir.com/Shalom/hatred.html>
- »Sovražna stran tedna«:
<http://www.owlnet.rice.edu/~efx/hpotw.html>
- »Clearinghouse for watchgroups«:
<http://205.162.178.160/KeepingWatch/index.html>
- »Militia News«:
<http://www.primenet.com/~lion/lmil.html>
- »Desna stran Mreže«:
<http://www.clark.net/pub/jeffd/index.html>
- »Reakcionarna desnica« (stran opazovalcev skrajnih desničarjev):
<http://www.webcom.com/~albany/rr.html>
- Campaign for Peace and Democracy (»Kampanja za mir in demokracijo«):
e-mail camppeacedem@igc.apc.org
- »Koalicija za človeško dostojanstvo«:
<http://www.halcyon.com/burghart/chd.html>
<http://www.igc.apc.org/igc/igc.html>
- Human Rights Watch (»Opazovalci spoštovanja človekovih pravic«)
E-mail: hrwnyc@hrw.org

National Gay & Lesbian Task Force (»Nationalna akcija gayev in lezbijk«):

e-mail nglts@aol.com

//gopher.igc.apc.org:70/00/orgs/alternet/orgs/gay

Northwest Coalition Against Malicious Harassment (»Severozahodna koalicija proti nasilnemu nadlegovanju«):

e-mail ncamh@aol.com

People for the American Way (»Za ameriški način življenja«):

//gopher.igc.apc.org:70/00/orgs/alternet/orgs/peop

»Opozicijska raziskovalna enota za načrtovanje družine«

//gopher.igc.apc.org:70/00/orgs/alternet/orgs/plan

Political Research Associates (»Povezani za politično raziskovanje«):

e-mail cberlet@igc.apc.org

//gopher.igc.apc.org:70/00/orgs/alternet/orgs/pra

DRUGE OGLEDA VREDNE
PROTIDESNIČARSKÉ STRANI

»Sekte od A do Ž«:

<http://www.observer.co.uk/a-z-cults/index.html>

»Vse politične zadeve«:

<http://dolphin.gulf.net/Political.html>

»Politična vzgoja za vsakdanje življenje«:

<http://english-www.hss.cmu.edu/bs/journal/>

»Telesni stražar« (o osebni zaščiti pred desničarskim nasiljem ipd.):

<http://www.iapps.org/>

»Opazovalci Krščanske koalicije« (namreč, opazujejo »Krščansko koalicijo«, gl. zgoraj):

<http://www4.ncsu.edu/unity/users/r/rfaggart/www/ccwatch>

»CovertActionQuarterly«:

http://MediaFilter.org/MFF/CAQ_Contents.html

»EONY«:

<http://www.webcom.com/~albany/ny.html>

»Pošteno in natančno poročanje«:

<http://www.fair.org/fair>

»Zveza ameriških znanstvenikov«:

<http://www.fas.org/pub/gen/fas/>

»50 največjih zarot vseh časov«:

<http://www.webcom.com/~conspire/>

»Humanities HUB« (Avstralija):

<http://www.gu.edu.au/gwis/hub/hub.home.html>

»Leva stran Mreže«:

<http://paul.spu.edu/~sinnfein/progressive.html>

»Media Watchdog«:

<http://theory.lcs.mit.edu/~mernst/media>

»IZVIRNA stran fašističnega novega reda«:

<http://www.calyx.com/fascist.html>

»PeaceNet«:

<http://www.igc.apc.org/peacenet/>

»Analiza propagande«:

<http://carmen.artsci.washington.edu/propaganda/home.htm>

»Korporacija Rand«:

<http://www.rand.org/>

»Družba skeptikov«:

<http://www.skeptic.com/skeptics-society.html>

»Nasilje«:

<http://www.physics.wisc.edu/~shalizi/hyper-weird/violence.html>

Bogdan Lešnik

Robert Constable, Vera Mehta (1994), *Education for Social Work in Eastern Europe: Changing Horizons*. Introduction by Ralph Garber. Chicago: Lyceum. 124 strani.

Knjiga Izobraževanje za socialno delo v Vzhodni Evropi ponovno dokazuje, da obstaja toliko različnih vrst socialnega dela, kot je držav, in da socialnega dela, kot poudarjata izdajatelja knjige, nikoli ne morem misliti brez kulturnega in političnega konteksta. Knjigo sestavljajo predstavitev sedmih evropskih držav, od katerih so ene opredeljene kot vzhodno in druge kot srednjeevropske. Nekateri avtorji te opredelitve danes ostro zavračajo, saj gre za arbitrarna geografska pojmovanja, prav tako kot za arbitrarna interpretiranja zgodovine. Do nedavnega so se mnogi pojmu Srednja Evropa izogibali, saj je asociiral na prednacistični velikonemški program, ki je hotel utemeljiti nemško vlogo na tem delu sveta in uresničiti velikonemški program svetovne uveljavitve. Nekateri drugi pa ta pojem vse pogosteje uporabljajo za opredeljevanje določene mentalitete in kulturnega prostora. Skupna značilnost vseh sedmih držav je, da poudarjajo negativne učinke, ki jih je imel komunistični režim na razvoj sociale, čeprav je paradoksnost zagotavljal neko določeno raven socialne varnosti in družbene stabilnosti, ki je zdaj v teh državah ni več.

Prvo poglavje predstavlja položaj socialnega dela v Romuniji, kjer je izobraževanje za socialno delo obstajalo do leta 1969. Šola za socialno delo je bila ukinjena takrat, ko so se v Zahodni Evropi zgodili pomembni premiki k radikalnemu socialnemu delu in so začele nastajati avtonomne skupnostne iniciative, ki naj bi zapolnile praznino med civilno družbo in rigidnimi institucijami. Po padcu diktature leta 1989 so se odprle možnosti za socialne inovacije, hkrati pa je prisoten tudi strah, da bodo spre-

membe le navidezne in da bodo stare mentalitete preživele tudi nove reforme. Vizija, ki jo imata avtorja o socialnem delu, vključuje aktivizem, ki ni usmerjen le v spreminjanje individualne situacije posameznika, temveč tudi v institucionalne in družbene spremembe, kar kaže na politično vlogo socialnega dela. Čeprav poudarjata pomen skupnostne pomoči, ki ne sme biti spregledana na račun individualne pomoči, pa se zdi, da se preveč nagibata k »terapevtizaciji« družbe: »Zato je treba usmeriti terapevtski pristop v družbo v celoti, ne v posameznike« (s. 13). Pogoj za kvalitetno socialno delo v Vzhodni in Srednji Evropi je vzpostavitev pravne države, ki varuje pravice ljudi. Življenje v komunističnem režimu je bila ponavljajoča se izkušnja nasilja. Tisti, ki so v psihosocialnih službah zahtevali pravice, so namesto tega dobili slabšo obravnavo. Zato socialno delo ne sme pomeniti »terapevtizacije družbe« in vsakdanjega življenja, temveč premik k spoštovanju pravic tistih, ki so večkratno devalvirani in diskriminirani.

Drugo poglavje razgrinja položaj socialnega dela na Poljskem, kjer se je izobraževanje za socialno delo, ki ga je med obema vojnama zaznamovala s svojim delom Helene Radlinski, nadaljevalo do danes, s premorom v času stalinizma. Čeprav avtorja članka poudarjata, da je izobraževanje za socialno delo v Vzhodni in Srednji Evropi najbolj razvito prav na Poljskem, tudi v tem članku manjka perspektiva, ki bi naredila premik od koncepta pomoči k konceptu pravic. To je še zlasti pomembno v državi, kjer ima cerkev pomembno vlogo, saj avtorja poudarjata, da socialno življenje temelji na družini, cerkvi in lokalni skupnosti.

Karitativne socialne službe temeljijo na opoziciji dobrodelnosti/hvaležni sprejemnik. Prvi se počuti dobro, ker daje, kdor sprejema, pa mora biti hvaležen. Taka hvaležnost onemogoča asertivno obnašanje in samozagovorništv.

Tretji članek, ki govori o položaju na področju socialne politike in socialnega dela v Republiki Češki, je brez dvoma najboljša kritična analiza, ki jo prinaša knjiga.

Članek pokaže, kako veliko se je v tej deželi podrlo, pa tudi, kakšne možnosti prinaša situacija »kreativnega kaosa«. Na Češkem je bila prva šola za socialno delo ustanovljena leta 1910, v zadnjem času pa so bili ustanovljeni številni novi univerzitetni oddelki za socialno delo.

Avtor opisuje dilemo, ki je znana v vseh državah Srednje in Vzhodne Evrope, namreč, da socialnega dela ne učijo ljudje, ki bi sami šli skozi to izobraževanje in socialnodelavsko prakso, temveč sociologi, psihologi, pravniki in drugi. Klasična dilema med pomočjo in nadzorom v socialnem delu se kaže tako, da obstajajo zgolj »uradni dnevi, ko se lahko stranke oglasijo pri delavcih, da bi se ukvarjali s svojimi problemi« (s. 47), ne da bi socialni delavci videli tudi človeka-v-okolju. Avtorjev kritični pogled opozori na isti klasični problem socialnega dela, o katerem govori tudi romunska avtorja, namreč, da so ljudje, ki niso zadovoljni z zatiralskimi pogoji socialnih institucij, izpostavljeni nevarnosti, da so za to še dodatno kaznovani: »Nekooperativne stranke niso deležne takojšnje, vpljudne in konsistentne obravnave, in včasih jih namenoma dezinformirajo in zapostavljajo« (s. 48).

Četrto poglavje predstavlja socialno delo in izobraževanje zanj na Hrvaškem, ki se kot mlada država sooča z izjemno težkimi problemi, povezanimi z vojno, begunci in revščino. V Zagrebu je bila leta 1952 ustanovljena prva šola za socialno delo v tedanji Jugoslaviji. Avtor članka se zaveda, da v času, ko se gradi nov sistem socialnega varstva, ne smemo nereflektirano ustanavljati novih psiho-

socialnih služb in nereflektirano uporabljati novih teoretskih konceptov, ne da bi razumeli kulturne značilnosti dežele.

Peti članek predstavlja položaj izobraževanja na področju socialnega dela na Madžarskem, ki do pred kratkim ni imela izobraževanja za socialno delo, kar se pozna še danes v marginalizaciji socialnih delavcev glede na druge vrste strokovne pomoči. Fakulteta za socialno politiko in socialno delo je bila na Madžarskem ustanovljena šele konec 80. let. Pač pa je obstajalo opozicijsko gibanje, ki se je ukvarjalo s socialnimi vprašanji. Ljudje, ki so delovali v socialnem polju, sicer niso imeli izobrazbe socialnih delavcev, dejansko pa so delali socialno delo. Članek opisuje konkretne primere, v katerih so tisti, ki pomagajo, zagovorniki in mediatorji med institucijo in osebo, ki nima moči. Fondacija za pomoč revnim, ki je pred spremembo režima delovala kot intelektualno gibanje in kot socialnopolitična akcija, se je poleg tega, da je raziskovala položaj revnih, zavzemala tudi za izboljšanje njihovega položaja. Raziskovalci so kot nasprotniki zatiralskega sistema postali akterji v socialni akciji in nosilci humane akcije za pravice ljudi. To je najboljši primer »socialnega dela« v deželi brez socialnih delavcev.

Šesto poglavje se ukvarja z nastankom socialnega dela v Litvi, kjer se danes poleg državnih institucij razvijajo nevladne organizacije, ki so bile v času ruske okupacije prepovedane. Različne oblike samoorganizacij so zlasti pomembne zato, ker prekinjajo tradicijo naučene nemoči ljudi, ki so dolga leta čakali na vodenje in usmerjanje brez izkušnje in zaupanja, da lahko sami delujejo kot agensi sprememb.

Sedmo poglavje se ukvarja z razvojem socialnega dela v Rusiji, kjer je socialno delo dobilo status stroke leta 1991. Avtor poudarja pomen profesionalnega socialnega dela pri reševanju problemov, kot so revščina in brezdomstvo, zanemarjeni otroci, alkoholizem in odvisnost od drog, kriminal in drugo. Izobraževanje za socialno delo mora biti zastavljeno tako,

da se vključuje tudi v politiko razvoja in s tem vpliva na socialno varnost.

Zadnje poglavje, ki sta ga napisala urednika knjige, se ukvarja s skupnimi temami v razvijajočem se socialnem delu Srednje in Vzhodne Evrope in s tehnično podporo Zahoda v teh procesih. Avtorja poskušata analizirati vlogo socialnega dela v teh državah. Zdi se, da ima v današnjem obdobju socialni delavec tu obsežnejšo vlogo v procesu socialnega razvoja in politične akcije kot na Zahodu. Avtorja analizirata modele pomoči in govorita o konceptu indigenizacije in avtentizacije, ki opozarjajo na nujnost takega sistema blaginje in izobraževanja, ki bo izhajal iz izkušenj, vrednot in kulturnih značilnosti ljudi v določenem prostoru. Tako se knjiga zaokroži v sklenjeno celoto, saj poleg profesionalne diferenciacije, na katero opozarjajo predhodni članki, avtorja poudarita tudi skupna načela, na katerih temelji socialno delo in ki so posledica skupne človeškosti in univerzalnih človeških potreb.

Knjigi, ki je aktualna in pomembna zaradi najnovejših procesov v razvoju socialnega dela, gre očitati pomanjkanje vizij in alternativ, ki bi segale onstran varnih in ustaljenih obrazcev izobraževanja na tem delu sveta. To najbolje reflektira Ivo Reznicek, ko poudarja, da gre v izobraževanju za socialno delo za nasprotje dveh tradicij. Prva izhaja iz avstroogrške tradicije državnega paternalizma, ki poudarja hierarhijo, socialne norme in navodila. Druga izhaja iz anglosakosonskega sveta in temelji na razumevanju študentov kot partnerjev v procesu učenja, na individualizaciji učenja in na dialogu. To v praksi socialnega dela vpliva na način komunikacije med socialnim delavcem in stranko in na razmerje med socialnim delavcem in državo. V hierarhično paternalističnem modelu je malo možnosti, da bo klient prepoznan kot človek, ki je najbolj kompetenten za svoje življenje, in socialni delavec kot človek, ki mora poleg drugih vlog prevzeti tudi vlogo zagovornika. Procesi izobraževanja, ki so predstavljeni v knjigi, govorijo samo o klasičnih univerzitetnih

študijih in niti ne nakažejo vizije drugačnega študija, v katerega bi bili lahko vključeni tudi uporabniki socialnih služb.

V pričujočih člankih sem pogrešala perspektivo ljudi in zgodbe o tem, kaj ljudje delajo, ko pravijo, da delajo socialno delo. Zdi se, da knjiga govori veliko o procesih in malo o ljudeh, za katere v prvi vrsti gre.

Kritiziram lahko tudi skupno temo, ki izhaja iz vseh člankov in poudarja pomen tega, da izobraževanje za socialno delo in njegova praksa upoštevajo družinsko perspektivo, vlogo katoliške religije in skupnostni model. Članki ne reflektirajo momenta prisile, ki ga vsebujejo te vrednote. Družina, religija in skupnost so dominantne vrednote zlasti tam, kjer imajo ljudje malo izbir in kjer je socialna solidarnost prav toliko diktat kolikor svobodna volja. To dokazujejo tudi kritiki konceptov »naravne socialne solidarnosti«, v katerih romantični iskalci preteklosti iščejo modele za današnje koncepte skupnosti. Tudi Mary Douglas v knjigi *How Institutions Think (Kako mislijo institucije)*, 1987) pokaže, da je bila socialna solidarnost nujna za preživetje in je lahko funkcionirala tam, kjer je bilo malo dobrin in kjer človek s takim obnašanjem ni imel veliko izgubiti. Današnji koncept skupnosti po mojem mnenju ni nekaj, kar obstaja kot naravna danost, h kateri se moramo ozreti, temveč je vrednota, za katero se moramo zavestno odločiti, jo negovati in jo vedno znova vzpostavljati.

Poleg zavedanja o kulturno specifičnem kontekstu, v katerem se nahaja socialno delo, je pomembno tudi, da socialno delo ne reproducira tradicionalnih vrednot kot nečesa, kar je univerzalno in ustreza vsem ljudem. Vsi ljudje ne živijo v nuklearnih družinah, niso religiozni in nočejo ali ne morejo živeti tako kot večina drugih. V okolju, kjer je malo izbir in veliko prisil, obstaja nevarnost, da bodo socialnodelavski modeli intervencije podprli socialne institucije nuklearne družine in cerkve, dodatno pa bodo marginalizirali tiste ljudi, ki bodo prosto voljno ali prisilno »padli ven« iz teh prevladujočih oblik socialnega življenja.

Na te vrednote se v kontekstih predstavljenih držav vedno pripenja tudi nacionalizem. Morda ni naključje, temveč prav simptom, da se nobeden od avtorjev ni zadržal ob vprašanju, kakšno je poslanstvo socialnega dela v naraščajočem sovraštvu, ki temelji na biološko in kulturno utemeljenih nacionalizmih.

Vsekakor pa so te dileme v social-

nem delu univerzalne. Tistim, ki bodo knjigo uporabljali v socialnodelavskem izobraževanju, bo v pomoč, da ponovno premislijo, kako se politične ideologije spopadajo z individualnimi potrebami ljudi in kako socialno delo neprestano prehaja iz svoje zagovorniške vloge v vlogo tistega, ki nadzoruje, in spet nazaj.

Darja Zaviršek

Roberto Leydi (1995), *Druga godba: Etnomuzikologija*. Ljubljana: Studia Humanitatis (329 str.)

Ko se znanost sooča z umetnostjo, pride med drugim na plan Schutzova delitev na konstrukte prve in druge stopnje. Morda v najizrazitejši od vseh možnih oblik. Schutz pravi, da naravoslovcu ni treba upoštevati nobene preinterpretacije dejstev in dogodkov, ki jih proučuje. Njegovi objekti opazovanja ne interpretirajo samih sebe ali okolja, v katerem se nahajajo ali gibljejo. Po domače rečeno: ne pričakujemo, da bi atom kisika mislil ali da bi imel kakršnokoli mnenje o sebi in svojem okolju. V enakih razmerah se bo torej vsak atom kisika obnašal enako. Naravoslovec se torej sooča z »naravnim svetom«, njegovi konstrukti so »konstrukti prve stopnje«. Izraz naj bi pomenil odsotnost predhodnih ali osnovnih konstruktov. Družboslovec se prav v tem razlikuje od naravoslovca. Objekti njegovega proučevanja so dejavni v družbenem svetu, so človeška bitja v vseh vrstah medsebojnih razmerij. Imajo zanimanja, cilje, motive, določeno predstavo o svetu, v katerem so, in o sebi v tem svetu. Na ta ali oni način si razlagajo vse, kar vidijo ali počnejo. To je »družbeni svet«. Lahko bi rekli tudi »življenjski svet«. Nabit s pomeni. Družboslovec mora torej upoštevati, da njegov predmet proučevanja dobesedno misli s svojo glavo. Da se vsak subjekt obnaša po svoje. Da ima vsak svojo predstavo o svetu. Družboslovec torej vzpostavlja »konstrukte druge stopnje«. Upoštevati, predpostaviti mora pomene in razlage, ki jih imajo akterji o sebi, o drugih, o svojem svetu. S tem problemom se družboslovje sooča, odkar ve zase. Vseskozi se namreč ubada z vprašanjem, kako doseči pozitivistično, eksaktno »čistost« naravoslovja. S tem kroničnim problemom se ukvarjajo tako

družbene vede, ki proučujejo človeka v vseh mogočih razmerjih, kot še zlasti vede, ki proučujejo človekovo dejavnost. Njegovo ustvarjalnost. Mnogi družboslovci, recimo nedavno umrli filozof Karl Raimund Popper, so poskušali na razne načine ohranjati »racionalnost« znanosti in so procese ustvarjalnosti izločili iz polja znanstvenega interesa. V kontekstu proučevanja kulture, v ožjem smislu tako imenovanih umetniških del, se je vprašanje znanstvene objektivnosti reševalo z razslojevanjem. Tehnični ali formalni vidik je ostal domena (pozitivistične) znanosti, vsebinski ali pomenski vidik pa stvar vsakokratne (subjektivne) presoje ali kritike. Sociologija kulture in/ali umetnosti ter nanjo vezane ali s podobnimi metodami oborožene vede so najizrazitejši predstavniki te težnje.

Težava z umetnostjo je še v tem, da je to najbolj človeška od vseh dejavnosti. Je namreč simbolizirana, kodirana, stilizirana ali kakorkoli že poskušamo opisno artikulirati dejavnost, ki pravzaprav ni vedno razumljiva niti samim akterjem niti drugim osebam, ki prihajajo v stik s to dejavnostjo ali so del tega odnosa.

Če bi znotraj polja umetnosti iskali s stališča razlage najbolj kočljivo izrazno obliko, bi verjetno večina pristala pri glasbi. O leposlovju še lahko kramljamo s pomočjo lingvistike in se nam zdi, da govorimo z znanstvenim jezikom. Semiotika ali semantika je vsaj posredno uporabna celo pri slikarstvu. Psihoanaliza vseh barv, ki se seveda že po definiciji ima za znanost, je najgloblje zabredla v filmsko teorijo, kajpak tudi v fotografijo. Drži, da so nekateri tudi pri glasbi poskušali z vsemi naštetimi prijemi. Pa vendar se zdi, da je večina na koncu

popustila pred temi »neubesedljivimi zvočnimi igrami«, če si sposodimo izraz Rajka Muršiča iz naslova njegove knjige. S temi vprašanji, torej z načinom in možnostmi znanstvenega definiranja glasbe, se je ukvarjal tako omenjeni pisec in še vrsta drugih domačih in zlasti tujih teoretikov, med katerimi tokrat omenimo le dva – vsaj za naše tokratne potrebe – najznačilnejša in med seboj prav različna: Adorna in Blaukopfa. Slednjega smo ob slovenskem prevodu njegove knjige *Glasba v družbenih spremembah* v tej publikaciji že obravnavali. Njegovi pogledi, zlasti tisti, ki se navezujejo na tako imenovano ljudsko ali narodno glasbo, pa nam lahko koristijo kot dobrodošel pluralistično, ali natančneje, odprto zastavljen uvodni pogled na omenjeno področje. Torej nasprotno Adornovemu stališču, ki ga lahko poenostavljeno opredelimo kot dualistično razlikovanje med tako imenovano »visoko umetnostjo« in »ljudsko glasbo«.

Italijanski etnomuzikolog Roberto Leydi ponuja v tem kontekstu s svojo knjigo *Druga godba* več kot dobrodošlo branje. Iz vrste razlogov. Prvi je tehnične narave. Gre pravzaprav za prvi prevod kakšne sodobne etnomuzikološke knjige v slovenščino. Nekaj drobcev v slovenščini sicer imamo. Zares drobcev. Strokovni recenzent Julijan Strajnar recimo v tej knjigi navaja le štiri etnomuzikološke knjige pri nas. Pa še od teh bi lahko kot tako vzeli le eno, druge tri so priložnostni pregledi ali zborniki. Drugi razlog bi lahko bil povezan z dobrososedskimi odnosi med dvema narodoma, italijanskim in slovenskim, saj Leydi na razne načine že dolga leta sodeluje s slovenskimi etnomuzikologi. Tretji razlog za zadovoljstvo je za nas najpomembnejši. Leydi je namreč odprt ali se vsaj trudi biti odprt do sprejemanja vseh glasb ali vrst glasbe. Podobno kot pluralistični Kurt Blaukopf in nasprotno od redukcionističnega Theodorja Adorna.

Leydi na že v uvodu razviden pluralistični način opredeljuje področje obravnave. Takoj opozori na težavo, ki jo imamo z »objektom proučevanja«. Poudarjam, »objektom«. Ljudje in skupnosti

so v obravnavah navadno veljali za »divjake«, »primitivce«, nazadnje za »drugačne«. Bili so predmet (naklonjenega, da ne rečem pokroviteljskega) zanimanja antropologov, etnologov, folkloristov, demografov, dialektologov, včasih tudi sociologov, pravi Leydi. Z našega zornega kota bi lahko dodal: tudi socialnih delavcev. Kdo? Nekoč »plebs«, sedaj »navadni ljudje« ali »ljudstvo«, »ljudske množice« ali kar »nižji družbeni sloj«. Kaj hočem reči? Bili so obravnavani (ne glede na naklonjenost) z distance. Z distance v smislu, da se nobena od naštetih in drugih znanstvenih disciplin ni ubadala z njimi kot s »subjekti«, temveč zgolj (seveda bolj ali manj dobronamerno) kot s predmetom proučevanja. Do tega, da ne morejo misliti s svojo glavo, je le še korak. Še zlasti, če upoštevamo, kako so mnoge od omenjenih ved v svojem proučevanju poudarjale nekakšno tradicijo, vrednote, šege, običaje in podobno, o samozavedanju se posamezniku pa skorajda ni bilo govora. Na to – namreč na identiteto in samozavedanje – opozarja tudi sodobni britanski antropolog Anthony P. Cohen. Pri nas profesor Stane Južnič.

V etnomuzikologiji je to stališče manifestno zavzel tudi Roberto Leydi, ki že v uvodu obravnavane knjige poudari, da se je manever podrejanja »drugačnih« »nam«, kdorkoli »mi« že smo, vseskozi odvijal tudi v muzikologiji. Glasba »drugačnih« je »hrup«, »manjvredno zvočno paberkovanje« in podobno. Vprašanje, ali ne gre morebiti za nerazumevanje, podcenjevanje itn., seveda sploh ni zastavljeno. O (evro)centrizmu smo nekaj malega govorili že ob omenjeni Blaukopfovi knjigi. Leydi tukaj zavzema podobno odprto stališče. Poudarja tudi željo po interdisciplinarnosti, čeprav hkrati opozarja na težave v tej zvezi. Ob tem pravi, da namerava v knjigi – z nakazanega izhodišča – proučiti razmerje med etnomuzikologijo in (veliko bolj etabliirano) muzikologijo. Odnos, o katerem bi lahko z nekaj prostodušnosti rekli, da na teoretski, znanstveni ravni povzema razmerje med »nami« (muzikologi) in »drugačnimi« (etnomuzikologi). Leydi bo torej *eo ipso*

izhajal s stališča »drugačnih«. Vseskozi bo prevpraševal samoumevne postopke muzikologije in poskušal argumentirati dejavnost etnomuzikologov. Posredno bi to pomenilo vzpostavljanje drugačnega razmerja med tako imenovano »visoko« ali »umetno glasbo« in »ljudsko glasbo«. Ne v smislu nekakšne znanstvene vrednostne nevtralnosti, temveč v smislu govora o eni in drugi kot o človeški ustvarjalnosti. Ločevanje te vrste namreč ne implicira estetske sodbe kot take, kot se ponavadi prikazuje, temveč je povezano z vprašanji družbene distribucije moči. Tudi intelektualne. Muzikologija ima namreč to prednost, da svoje početje prikazuje kot eksaktno, empirično, pozitivistično znanstveno, češ, tako je in nič drugače. Določena ustvarjalnost, v našem primeru določena glasba, je dobra, pomembna, plemenita, dobro izvedena in podobno, vse to pa po merilih, ki so skonstruirana, vendar predstavljena kot dana, kot takorekoč samoumevna, objektivna. Vse drugo – tisto o pomenih in sporočilih – je prazno govoričenje, bi rekli muzikologi. Dajmo banalen primer. Pomembna je – recimo – partitura. Neka skupnost uporablja tak, druga drugačen poskus zvočnega zapisa. Neka kultura zapisa ne pozna. Je torej »nepismena«. Na nižji stopnji. Zanjota notni (ali kakšen drugačen) zapis glasbe naredi muzikolog. Ker je vsak zapis glasbe zgolj približek le-tej – dana glasba je pravzaprav to, torej glasba, le v vsakem posameznem trenutku njene izvedbe –, se z muzikološkim zapisom že izgubi izdaten odmerek pomenov in vsega ostalega, kar moramo nujno upoštevati pri obravnavanju dane glasbe. Muzikologi (vsaj nekateri) so težavo rešili nonšalantno in elegantno. Poenotili so stališča, objektivizirali proučevanje glasbe. Na razpolago imajo lepo urejene notne zapise, ki jih nato v svojih kabinetih in akademskih okoljih udobno proučujejo. Leydi velik del svoje knjige posveča prav spodbijanju smiselnosti takega početja. Tako se na nekem mestu vpraša o »objektivnosti« zvočnega gradiva, ki so ga s številnih popotovanj v (od Evrope) oddaljene kraje prinašali popotniki in (večinoma)

kolonialni uradniki. Na podlagi teh (posredovanih in že zelo poenostavljeno obdelanih) gradiv si je recimo evropska muzikologija zelo dolgo ustvarjala »objektivno« mnenje o glasbi drugih kultur. Na drugem mestu opozarja tudi na preprosto dejstvo, da – čeprav se je primerjalna muzikologija, kot pravi, ponosno oklicala za znanost, glasbena folkloristika in etnologija pa sta bili odrinjeni kot manjvredni stroki – folkloristi niso bili zmeraj diletanti, komparativisti pa niso zmeraj delali tako znanstveno, kot so trdili. Hkrati opozarja, da to niti ni tako pomembno, bolj ga skrbi samoumevnost take delitve. Po mojem mnenju se njena »samoumevnost« skriva po eni strani v prej nakazanem razmerju med naravoslovnimi in družboslovnimi vedami, po drugi pa je treba v tem kontekstu upoštevati tudi – večkrat zanemarjana ali postavljena na različne neustrezne načine – vprašanja družbene moči. Temeljitejše ukvarjanje s slednjim seveda presega okvir pričujočega zapisa.

Vendar je nakazano le ena od vrednosti Leydijeve študije. Bilo bi enostransko in površno, če bi izpostavljali le ta vidik, čeprav je – kot je verjetno dovolj razvidno – odločilen. Osnovna raziskovalna drža dodobra opredeli celotno raziskovanje. Izsledke tega raziskovanja moramo seveda vedno obravnavati v kontekstu avtorjevega »teoretskega izhodišča«. Hkrati so kajpak pomembni tudi ti izsledki, ne zgolj – nam ljubi – zorni kot opazovanja. Tudi tukaj je Leydijeva knjiga izredno močna, pomensko in vsebinsko, da ne rečem informativno bogata. Leydi se suvereno sprehodi skozi zgodovino etnomuzikologije, seveda s poudarkom na kulturnem prostoru Italije, vendar z dognanji, ki jih lahko s pridom uporabimo tudi v druge namene, za proučevanje v drugih kulturnih okoljih. Spotoma navrže kopico teoretskih referenc, ki so za nas po eni strani dragoceno izhodišče za lastno poglobljenejše ukvarjanje s posameznim vprašanjem, po drugi pa so v Leydijevem pisanju povezane v večplastno celoto. Leydi spretno opravi s posameznimi protislovji, vendar ne na škodo

rdeče niti ali berljivosti knjige, ki je privlačna za širši razpon bralcev. Ne zgolj v smislu bolj ali manj (v etnomuzikologiji ali muzikologiji) strokovno podkovanega bralca, temveč tudi v smislu njegovega profila. Knjiga je lahko torej zanimiva tudi za zgodovinarja, etnologa, antropologa ali sociologa. Leydi brez velikih besed udejanja interdisciplinarnost. S tem v zvezi omenimo, da je lahko knjiga dragocen pripomoček vsaj pri osvetljevanju, če že ne razčiščevanju nejasnosti v zvezi z izrazi, kot so folk, tradicionalna, ljudska in narodna glasba. S tem pa posredno tudi z izrazi, ki jih uporabljamo v drugem kontekstu, za spet drugo glasbo. V mislih imam izraze, kot so popularna, množična, rock, pop itn. glasba. S tem se Leydi v pričujoči knjigi seveda ne ukvarja, čeprav se na enem mestu dodatne tako imenovane lahke glasbe. Ne povč, kaj natančno naj bi to bilo, razen da jo razširjajo gramofonske hiše, in tako se zdi, da tudi on pade v prej nakazano adorno dualistično zanko. A to nas na tem

mestu niti ne zanima, saj je omenjena opazka v knjigi le bežna in ne vemo natančno, kaj je hotel Leydi reči.

Ko že govorimo o tako imenovani popularni glasbi, lahko mimogrede pritegnemo prevajalki, ki je italijanski izvirnik *L'altra musica* prevedla z »druga godba« in ne, recimo, »druga(čna) glasba«. Druga godba je namreč, kot vemo, ime vsakoletne glasbene prireditve v Ljubljani, na kateri se predstavlja prav glasba »brez meja«, kot jo opisuje ali pojmuje Leydi.

Leydi, kot smo nakazali, se eksplisitno ali implicitno veliko posveča tudi vprašanju zapisane in nezapisane glasbe. Vprašanja ilustrira ne zgolj s primeri iz rodne Italije, temveč tudi od drugod po svetu.

S prevodom knjige Roberta Leydija smo torej v slovenščini dobili še eno interdisciplinarno in multikulturno zastavljeno delo, ki je obogatilo našo družboslovno knjižnico.

Milko Poštrak

Vito Flaker

ROJSTVO TOTALNE USTANOVE IN RACIONALIZACIJA DOBRODELNOSTI V DOBI RAZUMA

Dr. Vito Flaker je asistent za socialno patologijo in vodja študija duševnega zdravja v skupnosti na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani in predsednik Društva za novosti v duševnem zdravju ALTRA.

Rojstvo totalne ustanove je povezano s pojavom absolutistične države. Opazimo pa lahko, da nekaj njenih funkcij in vzorov izhaja iz srednjeveških oblik skupnega bivanja – dvora in samostana. Vendar pa se le v meščanski družbi te oblike uporabijo zato, da bi izločili in izolirali posebne skupine prebivalstva. Poseben prostor in poseben delovni čas poklicnih skrbnikov je omogočil prebivalcem mest izvajanje dobrodelnosti na posreden in racionalen način. Članek se ukvarja z logiko in različnimi pomeni tovrstne racionalizacije. Poskuša tudi prikazati, kako je ta anahronistični način oblikovanja človeških odnosov preživel s pomočjo absolutistične oblasti in kako je ta hibrid starodavnih vzorcev in novih struktur vzpostavil notranjo odvisnost, hkrati pa zunaj, v odprti družbi omogočil, da sta se uveljavila enakost in neodvisnost kot temeljni načeli novega reda, ne da bi ju pri tem ovirala osnovna pogoja človeškega bivanja: razlika in (so)odvisnost.

Tanja Lamovec

DUŠEVNO ZDRAVJE V SKUPNOSTI SKOZI OČI UPORABNIKOV

Dr. Tanja Lamovec je redna profesorica na oddelku za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in vodja Sekcije za zagovorništvo pri Društvu za novosti v duševnem zdravju ALTRA.

Pričujoči sestavek se opira na angleško raziskavo, ki sta jo izvedla Peter Barham in Robert Hayward (1991, 1992). Pogovarjala sta se s skupino uporabnikov, ki živijo v skupnosti in občasno prejemajo psihiatrične in psihosocialne usluge. Avtorja sta v objavi dobesečne zapise večjega dela njihovih izpovedi, v katerih so razkrili nekatere vidike svojega življenja. Ti podatki so zelo dragoceni, saj raziskave le redko prikazujejo delovanje skupnostnih služb, kot ga vidijo uporabniki. Razkrivajo nam dosežke pa tudi pomanjkljivosti teh služb. Glede na to, da pri nas skupnostnih služb v pravem pomenu besede še nimamo, je koristno nekoliko obširneje predstaviti vsebino teh pogovorov, da bomo pripravljene, ko bodo zaživele tudi pri nas, in se morda izognili nekaterim napakam.

Srečo Dragoš

SOCIALNA ETIKA: MED PREPRIČANJEM IN ODGOVORNOSTJO

Mag. Srečo Dragoš je asistent za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Neetična je samo dejavnost strojnih in organskih sistemov, medtem ko so etična delovanja lastnost interakcijskih, psihičnih in družbenih sistemov. To pomeni, da se lahko sprašujemo o načinih njihove etike, ne pa o tem, ali jo imajo ali ne. Zato sta že v naslovu poudarjena dva možna pristopa k tej temi: etično delovanje lahko presojava glede na njegovo regulacijo ali pa z vidika motivacije. V prvem primeru gre za načine urejanja etičnih delovanj (npr. za razlikovanje med profesionalnimi in neprofesionalnimi načini), v drugem primeru pa gre za racionalnost tovrstnih odločitev, ki jo je Weber obravnaval kot dilemo prepričanja in odgovornosti. Ta etična dilema ostaja še danes aktualna, kar avtor ilustrira na primerih iz slovenske zgodovine in na primeru iz socialnega dela.

Birgit Rommelspacher

DESNIČARSKA SKRAJNOST IN RASISTIČNO NASILJE
KONTROVERZNOSTI O VZROKIH

Dr. Birgit Rommelspacher je profesorica za delo z deklicami in ženskami na Alice Salomon Fachhochschule für Sozialarbeit und Sozialpädagogik v Berlinu.

Od združitve Nemčije se je rasistično nasilje tako v vzhodnem kakor v zahodnem delu dežele nevarno zvečalo in porasli so incidenti, povezani s skrajno desnico. Med znanstveniki z različnih področij so se razvila velika in večplastna nasprotja o vzrokih tega nasilja. Je treba iskati razloge v naraščajoči ekonomski negotovosti, v zmanjšanju možnosti, ki jih imajo mladi ljudje? Ali pa gre najprej za ksenofobijo, kakršno najdemo tudi drugje po svetu? Ali govorimo o ekonomskih interesih bogate Zahodne Evrope, ki poskuša omejiti pritek revnih priseljencev? Ali pa so morda nasilna dejanja izraz na novo prebujenega moškega šovinizma, ki nas sooča z najslabšim v nemških tradicijah? Razprav je zelo veliko. Avtorica meni, da osnovni obrisi konflikta, tudi če so nejasni, vedno odražajo vidike rasizma in nasilja kot simptomov vladajoče družbe. Gre za pojav, ki na eni strani izvira iz logike in interesov slednje, na drugi pa iz razumevanja pojava kot znamenja prehodne krize, v kateri se pokažejo specifični problemi obrobni skupin.

Editor's Notes

This journal has already published a number of papers dealing with the relationship between social work and politics, but of course the subject is far from exhausted, because this relationship is continuously reconstituted in everyday social work practice. The term »politics« does not only refer to the sphere of political authority that regulates practice, but also and mainly the political practice as the unavoidable and essential part of any endeavour beyond charity to improve the situation of the people who need help. But even charity has a place in the political universe, as history teaches us.

And here, in fact, is the key: while talking about »endeavours to improve the situation of the people who need help«, it should not be forgotten (1) that those who »need help« or are threatened in some ways have often in history been identified as those who in fact threaten (either the social order or at least some »sense of order«), (2) that the definition of an »improved situation« wholly depends on the dominating values within the given social-political order, and (3) that there are motives to every »endeavour«, those determined by the very position of the subject of »endeavour« and reaffirming this position being much more important than the pronounced ones. Yet »endeavours to improve the situation of the people who need help« is one of the kinder definitions of the field...

Much about this can be found in Vito Flaker's paper, discussing the history of the »total institution«. The link between »providing help« and the political field is rarely seen as clearly as when we observe how these things emerged, how concept have been established, how what is now considered unthinkable as an evident form of help originally had other aims... The distinction of »the needy« from everybody else (other subjects, citizens etc.) is tied up with political discourse, but at the same time, the distinction amongst »the needy« themselves, however well articulated (within different professions), never puts in question, much less abolishes that which ideologically unifies them within that discourse: their very »difference«.

If, therefore, this distinction defines the political status of »the needy«, that is, a relationship of power in which the latter are always mere receivers of help and thereby automatically in an inferior position, then the way of changing this relationship is political emancipation. »Political« in the sense of establishing a political action with the purpose of preventing the mechanisms of stigmatisation and discrimination to continue by inertia, and of empowering the subjects of emancipation, releasing them from their dependency on the political will of this or that authority on their lives. Political emancipation of psychiatric patients in Slovenia has begun with the establishment (and the concept) of (self-)advocacy, and this in turn begins with the people speaking out about their experiences with mental health services and with the changes this forces upon the formation of the services. This is what the research reported by Tanja Lamovec signifies.

No doubt professional ethics is very much related with these issues, inasmuch as its purpose is the protection of (the rights of) users, essentially including that their comments, objections, suggestions etc. be heard. Even though professional ethics no longer seems to be depending on politics as it used to be, for example, in real socialism (Soviet psychiatry immediately springs to mind), a link remains, but what essentially remains is the question of how much a professional ethics includes responsibility towards users. To achieve this, the users actually have no other means than by way of political emancipation establish a dialogue with the profession. Surely, the whole thing is still far from being free of contradictions and ambiguity; this is demonstrated on an example by Srečo Dragoš. There is probably no single key through which these relationships could be regulated once and for all, and consequently professional ethics, just as political emancipation, seems a permanent and open-ended project.

There is a notable political dimension of the racist, nationalist and similar ideologies underlying the attacks on immigrants and other marginalised social groups. Such attacks, certainly not unknown (but as yet rather unstudied within social work) in this country, have been a recurring experience in Germany; to learn from it, we publish Berlin psychologist Birgit Rommelspacher's paper which was originally written for the last year's issue of Perspectives of Social Work, the international edition of this journal. The phenomenon has huge implications for social work, as it demands of social workers to challenge its causes rather than merely trying subsequently to put out the fire, and not merely in the metaphorical sense.

Much about this can be found in Vito Fakler's paper, discussing the history of the social institutions. The link between 'providing help' and the political field is fairly seen as clearly as when we observe how these things emerged, how concepts have been established, how what is now considered unthinkable as an evident form of help might daily had other aims. The distinction of 'the needy' from everybody else (other subjects, citizens etc.) is tied up with political discourse, but at the same time, the distinction amongst 'the needy' themselves, however well articulated (within different projects), never puts in question, much less abolishes that which ideologically unites them within that discourse: their very 'difference'.

If, therefore, this distinction defines the political status of 'the needy', that is a relationship of power in which the latter are always more receivers of help and thereby automatically in an inferior position, then the way of changing this relationship is political emancipation. 'Politics' in the sense of establishing a political action with the purpose of preventing the mechanisms of stigmatisation and discrimination to continue by means of empowering the subjects of emancipation, releasing them from their dependency on the political will of his or that authority on their lives. Political emancipation of psychiatric patients in Slovenia has begun with the establishment (and the concept) of (self-)advocacy, and this in turn begins with the people speaking out about their experiences with mental health services and with the changes this forces upon the formation of the services. This is what the research reported by Tanja Janowec signifies.

No doubt professional ethics is very much related with these issues, inasmuch as its purpose is the protection of (the rights of) users, essentially including that their complaints, objections, suggestions etc. be heard. Even though professional ethics no longer seems to be depending on politics as it used to be, for example, in real socialism (Soviet psychiatry immediately springs to mind), a link remains, but what essentially remains is the question of how much a professional ethics includes responsibility towards users. To achieve this the users actually have no other means than by way of political emancipation: establish a dialogue with the profession, surely, the whole thing is still far from being free of contradictions and ambiguity; this is demonstrated on an example by David Drazek. There is probably no single key through which these relationships could be regulated once and for all, and consequently professional ethics, just as political emancipation, seems a permanent and open-ended project.

Vito Flaker

THE BIRTH OF TOTAL INSTITUTION AND THE RATIONALISATION OF CHARITY IN THE AGE OF REASON
Vito Flaker, Ph. D., is assistant lecturer of social pathology and head of Community Mental Health Studies at University of Ljubljana School of Social Work, and chairperson of ALTRA - Association for Innovations in Mental Health.

Although the birth of total institution is usually seen in relation to the absolutist state, some of its functions and patterns derive from two mediaeval forms of communal residence: the court and the monastery. By the end of the 16th century, they were transformed into places of seclusion and isolation for »deviant« groups from the rest of society. Specific space and specific working time of professional carers enabled town dwellers to perform charity in an indirect and rational way. The article looks into the logic and the various meanings of this rationalisation. It also tries to give an account of how this anachronistic mode of patterning human relations and experiences has survived by the help of absolutist power. As a hybrid of ancient patterns and new structures, total institution fostered dependency and domination on its inside, while on the outside, in society at large, it allowed the basic new order notions of egalitarianism and independence to remain unchallenged by the basic conditions of human existence: difference and (inter)dependence.

Tanja Lamovec

COMMUNITY MENTAL HEALTH THROUGH THE EYES OF THE USERS

Tanja Lamovec, Ph. D., is professor at University of Ljubljana Philosophical Faculty, Department of Psychology, and chairperson of the Advocacy section of ALTRA - Association for innovations in mental health.

The article is based mainly on the data presented by two British researchers, Peter Barham and Robert Hayward. They conducted a series of interviews with a group of users living in the community and recipients of community mental health services. Parts of the interviews were transcribed verbatim, as they were found to reveal some intriguing aspects of their lives. Such data are an extremely valuable source of information, as much as they are rare, because most research is still done with professionals as informers. The paper is a story of successes and failures of community services as reflected through the lives of their users. Since community mental health services in Slovenia are as yet virtually non-existent, the contents of these interviews are presented in some length. It is hoped that when community mental health eventually becomes acceptable to our democratic society, we may take it from there and develop it further instead of repeating the same mistakes all over again.

Srečo Dragoš

SOCIAL ETHICS: BETWEEN CONVICTION AND RESPONSIBILITY

Srečo Dragoš, M. A., is assistant lecturer of sociology at University of Ljubljana School of Social Work.

The work of machinery and organic systems is non-ethical, whereas interactive psychic and social systems are characterised by ethical actions. Their ethical mode may be questioned, but not whether they »have« or »don't have« ethics. The title of the paper already points out the two possible approaches to the subject: ethical actions can be evaluated either with regard to their regulation or from the viewpoint of motivation. In the former case, it concerns the ways of regulating ethical action (e. g., the difference between professional and non-professional ways), while in the latter case, it concerns the rationality of a given choice, considered by Weber as the dilemma of conviction and responsibility. That the dilemma maintains its importance, is illustrated on examples from Slovenian history and on the example of social work.

ABSTRACTS

Birgit Rommelspacher

RIGHT WING EXTREMISM AND RACIST VIOLENCE THE CONTROVERSY AS TO ITS CAUSES

Birgit Rommelspacher, Ph. D., is professor for work with girls and women at Alice Salomon Fachhochschule für Sozialarbeit und Sozialpädagogik, Berlin.

Since the unification of Germany, there has been an intimidating growth in racist violence and an upsurge of extreme right-wing incidents, both in the former East as well as the Western part of the country. These developments have brought forth strong and multi-faceted controversies amongst scientists in various professional fields as to the causes of such violence. Should one look for the reasons behind all this in the growing economic insecurity, in the lack of possibilities for young people? Or is it primarily xenophobia, such as we can find elsewhere in the world? Are we talking about the economic interest of a rich Western Europe, trying to isolate itself from an immigration influx of the poor? Or might the acts of violence be an expression of a freshly awakened male chauvinism, presenting us with the worst of German traditions? The discussions are indeed plentiful. It is the author's opinion that the lines of conflict, however vague they may be, always contrast the aspect of racism and violence as a symptom of the dominant society. This is a phenomenon originating in the logic and interests of the latter on one hand, and understanding the phenomenon as a sign of a passing crisis on the other, in which the specific problems of marginal groups are exposed.

Novi izdaji:

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly,
Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolno nasilje

Feministične raziskave za socialno delo

Predgovor Darja Završek

Zbirka Ženske in duševno zdravje

Cena 2500 SIT

Traudi Mihalič, Milan Ambrož

Samorazvoj za konkurenčnost organizacije

Zbirka Management v socialnem delu

Cena 2940 SIT

Obe knjigi lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo

- Besedilo je treba oddati hkrati na disketi in v izpisu. Izpis naj ima dvojne razmake (30 vrstic na stran), 65 znakov na vrstico (velikost znakov: 10 pik).
- Besedilo na disketi naj bo zapisano v enem od naslednjih programov: WordStar, WordPerfect, Word for DOS ali Write for Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt, vendar brez preloma vrstic.
- Besedilo na disketi naj bo neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov. Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo zaznamovane na izpisu. Za citate, opombe naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte zgolj za poudarjeno besedilo, v referencah kakor na zgledih spodaj in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove, razločevanje citatov ipd.
- Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi zaradi kakšnega posebnega učinka želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, zaznamujte to na izpisu.
- Vse opombe naj bodo v formatu opomb (*footnotes* ali *endnotes*) ali pa pomaknjene na konec besedila.
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane (na disketi), se posvetujte z uredništvom.
- Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako:

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields. Women, men and ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), *The innate and the experiential*. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press.

J. Chasseguet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A Psychoanalytic Essay on the Malady of the Ideal*. New York: Norton.

— (1991), *Sadomasochism in the perversions: some thoughts on the destruction of reality*. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), *Družina: pravica do lastne stvarnosti*. *Socialno delo* 32, 1-2: 54-60.

Didier-Weil et al. (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicott (1949), *Mind and its relation to the psyche-soma*. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books.

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo ime (v zgledih zgoraj inicialke) lahko tudi izpišete.

- Reference v besedilu naj bodo urejene tako: (avtor₁, koavtor₁ leto₁; stran₁; avtor₂, koavtor₂ leto₂; stran₂; itn.); enako, če gre za urednika. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati. Npr.: (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil et al. 1988; Winnicott 1949: 145; Chasseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87). Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ...po Millerjevi (1992: 121) je... ali ...po Millerjevi (*ibid.*) je... Kadar je referenca izključna ali bistvena vsebina opombe pod črto, oklepaja ne pišite.

- Vse tuje besede (razen imen) in latinska bibliografska napotila (*ibid.*, *op. cit.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite med poševni črta, npr.: ... *igra /play/* ...; s takimi črtama zaznamujte tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: ..."/družina/ ima funkcijo..."; ...po Millerjevi je "funkcija družine /je/..."

- Posebna datoteka naj vsebuje povzetek v ne manj od 10 in ne več od 15 vrsticah. Omembe avtorja naj bodo v tretji osebi.

- Posebna datoteka, katere ime je priimek avtorja besedila, naj vsebuje kratko informacijo o avtorju (v tretji osebi). V datoteki Y bo torej pisalo:

Sociologinja dr. XY je asistentka na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.

- Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite v oklepaju.

social work

Vol. 35, June 1996, Part 3

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Board

Vika Bevc

Vito Flaker

Anica Kos

Blaž Mesec (Chairman)

Pavla Rapoša Tajnšek

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Editor-in-Chief

Bogdan Lešnik

Editors

Darja Zaviršek (book reviews)

Srečo Dragoš (research)

Jo Campling (international editor)

Address of the Editor

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si

Advisory Board

Franc Brinc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Tanja Renner

Bernard Stritih

selected contents

Vito Flaker

THE BIRTH OF TOTAL INSTITUTION AND THE RATIONALISATION OF CHARITY
IN THE AGE OF REASON

185

Tanja Lamovec

COMMUNITY MENTAL HEALTH THROUGH THE EYES OF THE USERS

197

Srečo Dragoš

SOCIAL ETHICS: BETWEEN CONVICTION AND RESPONSIBILITY

217

Birgit Rommelspacher

RIGHT WING EXTREMISM AND RACIST VIOLENCE: THE CONTROVERSY AS TO ITS CAUSES

227

EDITOR'S NOTES and ENGLISH ABSTRACTS

269

članki

Vito Flaker	
ROJSTVO TOTALNE USTANOVE IN RACIONALIZACIJA DOBRODELNOSTI V DOBI RAZUMA	185
Tanja Lamovec	
DUŠEVNO ZDRAVJE V SKUPNOSTI SKOZI OČI UPORABNIKOV	197
Srečo Dragoš	
SOCIALNA ETIKA: MED PREPRIČANJEM IN ODGOVORNOSTJO	217
Birgit Rommelspacher	
DESNIČARSKA SKRAJNOST IN RASISTIČNO NASILJE: KONTROVERZNOSTI O VZROKIH	227

poročila

IZZIV STAROSTI – ODGOVORI SOCIALNEGA DELA V EVROPI • Blaž Mesec	237
NEOFAŠIZEM IN RASIZEM V EVROPI IN SOCIALNO DELO • Vida Milošević-Arnold	247
VIRTUALNA NAVZOČNOST SKRAJNE DESNICE • Bogdan Lešnik	255

recenziji

R. CONSTABLE, V. MEHTA (1994), <i>EDUCATION FOR SOCIAL WORK IN EASTERN EUROPE</i> • Darja Zaviršek	259
R. LEYDI (1995), <i>DRUGA GODBA: ETNOMUZIKOLOGIJA</i> • Milko Poštrak	263

povzetki

SLOVENSKI	267
ANGLEŠKI	269